EX LIBRIS
HERBERT
BLOMSTEDT
COLLECTION
GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

L

TANKEBILDER

AF

ELLEN KEY

I.

DISTINGUO

TANKEBILDER

AF

ELLEN KEY

FÖRRA DELEN

KVINNORNA — LIFSBEHOF — INDIVIDUALITET

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

STOCKHOLM.
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1898.

TILL DE UNGA

AF ALLA ÅLDRAR — DE, HVILKA ÄGA IDEALITET, EHURU DE INSE IDEALENS FÖRÄNDERLIGHET.

Inledning.

Denna bok utgöres dels af nya, dels af sammanarbetade eller också blott lätt omarbetade äldre uppsatser.*) Ehuru delade på två band utgöra de ett sins emellan sammanhängande helt.

Om de båda dialogerna *På jaktslottet* vill jag — till förekommande af missförstånd — nämna: dels att de redan 2½ år funnits i utkast och dels att de där talande — utom i en del lätt igenkännliga yttranden — endast tolka mina egna erfarenheter och tankar, för hvilkas nyanser dialogen är det bästa uttrycksmedlet.

Omarbetningen och tilläggen i de äldre uppsatserna ha uteslutande afsett att aflägsna det tillfälliga och klargöra det väsentliga. Men de ha icke ändrat något i tankegången. Jag har till och med afhållit mig från några behöfliga rättelser t. ex. rörande protestantismens

*) De helt eller delvis redan offentliggjorda essayerna återfinnas i *Revy* för 1886; *Framåt*, profnummer för 1888 (utkom i dec. 1887); *Iduns* julnummer 1892—93—94; *Svensk Tidskrift* 1893—94; *Ord och Bild* 1898; *Samtidens festskrift* vid Ibsenjubileet 1898; *Vintergatan* 1896—97; *Nornan* 1897. Dessutom har jag begagnat delar af några korta tidningsartiklar, samt det vid festen för Ibsen den 16 april 1898 hållna talet.

vaknande syn för den sociala frågan — emedan jag velat bevara den ursprungliga tankeföljden orubbad. Af samma skäl har jag medtagit sidor, hvilkas innehåll i viss mån upprepas af andra sidor i boken. Men jag har underkastat mina läsare dessa omsägningar, hellre än att reducera det väsentliga innehållet i några af de uppsatser, hvilkas årtal nu äro nog för att tillbakavisa tvenne i tryck ofta upprepade påståenden.

Det ena är att mina åsikter i kvinnofrågan blifvit omstämda genom Laura Marholm, hvars geniala blick jag beundrar, utan att dela ensidigheten i hennes behandling af det problem, hon skarpsynt iakttagit, eller godkänna den ton genom hvilken hon tyvärr förringat sina betydelsefulla uttalanden i kvinnans psykologi.

Det är dock så långt ifrån att hon afgjort min syn på kvinnan, att jag för tjugutre år sedan*) uttalade min från den ledande meningen i kvinnofrågan skilda ståndpunkt. Ty redan då kände jag, att man höll på att förytliga kvinnofrågan genom en ensidig syn på kvinnonaturen, om hvilken mina känslor bildades redan i barndomen genom inflytandet af mina föräldrars sällsynta lycka och sällsynta frisinne, samt genom flitig läsning af några norska och engelska författare. Följdriktigheten i min ståndpunkt framgår af den 1886 skrifna uppsatsen *Reaktionen i kvinnofrågan* — hvilken här meddelas — och där jag, nästan med den tydliga torrheten i ett program, antyder alla de åsikter i ämnet, dem jag senare utvecklat. Denna artikel skrefs omkring fem år innan

*) Se en af mig skrifven artikel i *Nya Dagligt Allehanda* 26 juni 1875, där jag med det lifligaste instämmande anmälde ett nytt svenskt arbete om kvinnan, hvilket 1876 i *Tidskrift för Hemmet* (sid. 125) affärdades med några nedsättande ord som en reaktionär bok i kvinnofrågan.

jag ens hört Laura Marholm omtalas. Genom denna artikel tog jag den, från de svenska kvinnosaks-kvinnorna isolerade, ställning hvilken — i fråga om åsikter — är den enda ensamhet om hvilken jag haft rätt att tala.

Det andra påståendet är att min individualistiska ståndpunkt blifvit bestämd genom Nietzsche.

Min individualistiska ståndpunkt är jämngammal med min tillvaro och föranledde att jag — utan inflytande af några s. k. otroskrifter — för längesedan lämnade kristendomen. Denna min medfödda individualism har blifvit stärkt genom intryck från individualismens många förkunnare — således äfven genom Nietzsche — men vi mottaga inga andra intryck för lifvet än dem, vi själfva inifrån möta. Och redan i den lilla uppsatsen *Mod* finnes fröet till allt, jag sedan skrifvit i detta ämne. Detta stycke tillkom ett par år innan jag 1889 — af Georg Brandes — först hörde något om Nietzsche. Jag fick då en af dennes böcker i hand, men läste den icke. Det var endast ur några essayer jag kände Nietzsches grundtankar, innan jag sommaren 1896 började läsa och allt jämt läser honom — under en beundran lika djup när jag motsäger, som bejakar hans idéer.

Jag har uppehållit mig vid detta, emedan frågan har en djupare betydelse, än blott att vederlägga några ogrundade slutsatser rörande mig själf. Det är tyvärr en allt för ofta upprepad företeelse att man — från vänster som höger — söker beröfva en oliktänkande själfständigheten i hans meningar. Jag har nu velat ge några nya exempel på huru lätt man sålunda misstar sig. Man borde upphöra att bruka dessa små synpunkter, i synnerhet då man intet kan veta om djupet i den personliga tillägnelsen af en lifsåskådning, lika litet som man kan veta ifall icke

den enskilde på sin egen väg längesedan kommit till den uppfattning, i hvilken han sedan med högt jubel instämmer, då det stora snillet uttalar den. Det har i vår tid funnits ej så få före Nietzsche, hvilka tänkt i hans riktning, liksom det fanns många protestanter före Luther, ehuru katolikerna gärna intala sig att han ensam vållade kyrkans splittring!

Ifvern i tillgodogörandet af stora europeiska kulturinflytanden är dessutom hos oss icke större, än att man borde undvika att med eftersägandets fabriksmärke stämpla dem, som söka tillföra vår odling några af dessa inflytanden. Allas vår bildning hvilar ju på tillägnelsen af den kulturfond, som förtiden och nutiden åt oss skapat. Det kan således blott vara det tanklösa eftersägandet eller den oärliga tillägnelsen, som bör bli föremål för klander. Jag har dyrt vunnit rätten att med stolthet tillbakavisa anklagelsen: att jag mer lyssnat till tidens stämmor än till stämman från min egen erfarenhet. Och ingen erkänner hellre än jag mina tacksamhetsskulder: ur allt, hvad jag skrifvit, torde detta klart framlysa!

Redan vid ett tidigare tillfälle har jag framhållit att det gifves olika slag af föränderlighet: »den lösa sandens, där hvarje förbigåendes fot lämnar spår: den fladdrande vimpelns, som följer vinddraget. Men det finnes också en annan föränderlighet, cellens, som genom alla lifsinflytelser småningom utvecklas till en organism . . . Och behöfver man en ledning för bedömandet, om någon viss förändring är verkad genom växtlighet, eller genom rådande meningars lufttryck eller flertalets förbitrampande fötter, då bör man iakttaga om den förändrade hamnat hos den kompakta majoriteten eller den misstänkta minoriteten eller kanske t. o. m. i en så liten minoritet, att den inne-

sluter blott individen själf. I de senare fallen borde den tanken uppstå, att föränderligheten varit ett uttryck för troheten mot en individuell utveckling . . .»

Jag — som de flesta människor hvilka kunna utvecklas — har under olika tider behöft olika lärare och impulser från motsatta håll. Och jag gör anspråk på samma rätt som mina tänkande samtida: den att kunna undvara en schackbrädslifsåskådning med i svart och hvitt bestämdt afgränsade rutor! Jag — som de flesta människor hvilka kunna lefva — har ej genomgått ett lifs erfarenheter utan att dessa verkat omdanande på vissa sidor af min lifsåskädning. Därunder hafva några af de tidens tankar, dem ännu blott ett fåtal omfattar, också för mig blifvit en personlig lifskraft. Om så ej varit, då hade jag i dessa ämnen aldrig talat eller skrifvit ett ord. Lika litet hade jag gjort detta, ifall jag ej trodde att äfven andra människor skulle kunna växa af dessa nya tankars kraft. Det är med en fullt medveten ansvarskänsla jag oförbehållsamt uttalar mina åsikter. Ty jag anser att en hvar, som offentligt yttrar sina meningar, är skyldig andra sin hela mening. Och jag tror att den lifsåskådning, som jag delar med vissa af mina samtida, innebär den, tillsvidare, största möjligheten till ett rikare och högre mänskligt lif. Att den kommer att medföra ett större mått af smärta, ett flertal af konflikter, detta hör till utvecklingens omutliga lag, detta är det pris, som hvarje människa måste betala för sin högre mänsklighet.

Om den oföränderliga individuella grundvalen för mitt författarskap hoppas jag denna bok talar så tydligt att den, som verkligen lyssnar, skall höra ljudet icke af ett eko men af en röst, ehuru en röst med få och föga skolade toner.

När jag nu lämnar dessa blad åt allmänheten, sker det med hoppet att finna några förstående läsare. Med afseende å de öfriga — som ej kunna eller vilja förstå — säger jag med Georg Brandes:

Et mig trøster, et Forsæt: Jeg giver mig ej.
Var en Gabestok sikker — i Trods har jeg levet,
og Intet af hvad jeg har villet, har skrevet,
har tænkt og har elsket fornegtede jeg.

Ellen Key.

Stockholm i november 1898.

I.

KVINNORNA

Reaktionen mot kvinnofrågan.

Under 1880-talet anklagades den unga litteraturen för pessimism, emedan den företrädesvis skildrade människans eller samhällets svagheter och synder. De anklagande kunde eller ville ej förstå att denna tendens stod i samband med en ny etisk lidelse, närd af en ny lifsåskådning, evolutionismens, för hvilken jordelifvet är den mänskliga tillvarons enda med visshet kända område, ej en snabbt öfvergående pröfningstid, hvars väsentliga betydelse är att söka i hänsynen till ett kommande lif. Den nya lifsåskådningens anhängare behandlade med en ny ifver de samhällsomdanande uppgifterna, och kritiken af det bestående enades med sträfvan att flytta lycksalighetsidealet och dess förverkligande inom denna tillvaros gräns. Att denna sträfvan ej innebar pessimism borde åtminstone de vetat, hvilka visste hvad den pessimistiska filosofien verkligen lär, nämligen att mänskligheten aldrig kan vänta sig en lyckligare tillvaro, lika litet under jordelifvet som efter det och att

vissheten om detta olyckans fortvarande herravälde slutligen hos mänskligheten skall framkalla beslutet om dess egen tillintetgörelse. Äfven kristendomen är i sin syn på människonaturen och på jordelifvet pessimistisk i jämförelse med utvecklingsläran, hvilken i dessa afseenden kanske är den mest optimistiska lifsåskådning, som någonsin funnits. Dess anhängare äga en fast tro på mänsklighetens lagbundna utveckling af och genom egna krafter till den jordiska harmoni, som de anse för dess mål, ehuru de lika litet förneka som antaga en bortom jordelifvet fortsatt tillvaro. Tron på den lagbundna utvecklingen innebär bland annat att mänskligheten, liksom den öfriga naturen, har en förmåga af ersättning, modifikation, afpassning och rörelse, som gör att, sedd i sammanhang med hela utvecklingsförloppet, ingen missriktning blir oroande, ingen långsamhet och intet förhastande ohjälpligt. Denna lugna optimism skulle kunna bli hämmande för utvecklingsarbetet, ifall ej människonaturens själfviska sträfvan att förbättra sin egen ställning och osjälfviska sträfvan att förbättra andras motverkade de kvietistiska tendenser, som kunde uppstå genom vissheten om utvecklingens orubbliga nödvändighet.

Bland yttringarna af denna nödvändighet är också den, att reaktion tillhör utvecklingens förlopp i hvarje fall, där den kommit in på vilse spår eller gått för långt i ensidig riktning. Men emedan dessa tillbakagåenden försena utvecklingen, bör man söka minska så väl deras antal som deras intensitet. Ty reaktioner äro icke nöd-

vändiga, eftersom förhastandet icke är det. Det påstås visserligen ofta, att just öfverdrifterna föra en sak framåt, men man blandar då samman orsak och följd. Hänförelse är en framåtdrifvande kraft och hänförelsen framkallar lätt öfverdrifter, som sedan åstadkomma tillbakaslaget, det vill säga försenandet. Och då jag nu vill påpeka en dylik reaktion inom litteraturen och tänkesättet med afseende å kvinnofrågan, så har jag på förhand velat klargöra min optimistiska ståndpunkt genom de nyss gjorda uttalandena, till hvilka jag vill foga ännu ett. Rörelsen för kvinnans frigörelse har varit utvecklingsarbetets kanske viktigaste sträfvan under vårt århundrade, och om verkligen en reaktion tills vidare inträder, då måste den i denna, som alla frågor, bero på att sträfvan kommit in på vilse spår eller gått för långt i ensidig riktning. Ty de tider äro förbi, då endast själfviskhet hos de maktägande var i stånd att framkalla en farlig reaktion mot en med utvecklingens begrepp öfverensstämmande sträfvan.

Kvinnofrågan framträdde på allvar under senare delen af 1700-talet; stämningen därute i den stora världen satte också hos oss tankar i rörelse; men som »fråga» upptogs kvinnosaken i Sverige egentligen först på 1840-talet genom striderna och beslutet om den lika arfsrätten. Sedan har den inom litteraturen, seden och lagstiftningen blifvit allt betydelsefullare. Därunder har den ogifta kvinnans ställning blifvit så godt som omskapad; den gifta kvinnans i någon mån bättrad; rörelsen har fått allt starkare fart, ryckt allt flera med sig — ända tills de sista åren, under

hvilka en viss tillbakagång varit märkbar. Inom litteraturen, tidsandans känsliga barometer, har Strindberg framför allt gifvit denna reaktion uttryck. Men äfven inom diskussionen hör man nu ej sällan den önskan, att en gång få slut på kvinnofrågan. Det betydelsefulla häri är, att detta ej yttras af de, numera hos oss fåtaliga, principiella motståndarna. Kvinnofrågan är nämligen snart i det skede, då en reformfråga upptages också på de konservativas program; detta sker alltid, när de förra anhängarna börja anse reformen allt för litet omfattande. Det är tvärtom hos många af de frihetsälskande kvinnorna själfva den tanken vaknat, att emancipationen, som den nu fortgår, kanske ej blir liktydig med frigörelse. Tills vidare har kvinnoemancipationen varit den djupast gående, den vidast verkande frigörelsekamp i världshistorien. Hvilka revolutioner, som denna frihetsrörelse redan förberedt och alltjämt förbereder i lag och sed, kommer först framtiden att bevittna. Hvad vi redan kunna veta är, att rörelsen skall och bör fortgå, tills den undanröjt hvarje lagligt hinder för kvinnan att fullt utveckla och bruka sina krafter, och tills kvinnan inom familj, kommun och stat blifvit rättsligt likställd med mannen. Ju förr denna lagliga likställighet nås, ju bättre. Ty för missbruk af friheten finnes ingen annan bot än fullkomlig frihet; först därigenom inträda de, i sakförhållandena inneboende, hämmande och rättande följder, hvilka fostra till själfbegränsning. För hvarje nyss ur tvång lössläppt varelse synes frihet vara liktydig med frånvaron af gränser; längre fram

inser man att frihet innebär utveckling, men att denna innebär individualisering och denna åter begränsning. Ovisst är genom hvilka erfarenheter kvinnan slutligen kommer att finna sin gräns; visst är, att denna hennes erfarenhet icke blir lätt vunnen, ej heller snart, ty den kan endast göras tillsammans med hela utvecklingsarbetet. Förbiseendet af detta är den ensidighet, mot hvilken de rikta sig, som önska få slut på talet om kvinnofrågan. Ty denna fråga isoleras därigenom från tidens andra stora frågor, i samband med hvilka den dock måste lösas. Men detta är intet skäl att fråntaga kvinnan något, af hvad hon vunnit och dagligen vinner, och det ofta utan all agitation, endast genom tidsandans inverkan. Däremot är det ett skäl för att utvidga kvinnofrågans nu allt för trånga område.

Det är ej en tillfällighet, att denna fråga uppstod samtidigt med det tredje ståndets seger; att den gått framåt under storslöjdsårhundradet; att den ofta diskuteras samman med fredssträfvandet. Ty endast under samhällsförhållanden, där kriget upphört att vara det kännetecknande draget, och industrialismen trädt i förgrunden, kunde kvinnofrågan börja att besvaras. Så länge styrkan var mätaren på människovärdet, kunde kvinnans rätt som människa ej fullt erkännas.

Men kvinnosaken innefattar ej blott erkännandet af kvinnans mänskliga rättigheter, dem man under liberalismens skede företrädesvis kämpat för, och hvarvid medelklassens bildade kvinnor varit de i främsta ledet stridande.

De hafva därunder ofta glömt att det finnes stora skaror af kvinnor, hvilka ej deltaga i diskussionen, men som dock där betyda mest, de kroppsarbetande kvinnornas djupa led och att, sedd i detta sammanhang, blir kvinnofrågan icke en oberoende fråga, utan blott en sida af århundradets stora arbetarefråga, det fjärde ståndets fråga. Och det är så, den hädanefter måste ses och behandlas. Detta är den första, nödvändiga utvidgningen af kvinnofrågan.

Denna har emellertid varit samtidig, ej blott med den sociala frågan, utan äfven med naturvetenskapernas och psykologiens utveckling. Men kvinnofrågans målsmän hafva i allmänhet föga tillgodogjort sig dessa vetenskapers rön och metod. Vid talet om hvad kvinnan är och förmår, har man tvärtom utgått från axiom och i erfarenheten sökt bevis, långt innan man genom erfarenheten samlat material för sina slutsatser. Och särskildt med afseende å det kroppsliga området, där man intet med visshet kan veta annat än som resultat af vetenskapliga forskningar, har man gjort de våldsammaste försök att tvinga naturen att passa in i teorien om könens likställighet, t. ex. med afseende å arbetsuthållighet och däraf beroende arbetsmöjligheter, medan man däremot alldeles nekat att kvinnan liksom mannen beror af att vara en könsvarelse. Kvinnosaken måste hädanefter betraktas och behandlas som en del af århundradets vetenskapliga forskning. Detta är det andra afseende i hvilket jag anser en utvidgning af kvinnofrågan oundviklig.

Kvinnosaken tillhör samtidens århundrade, det inom hvilket associations- och solidaritetsbegreppen fått en utsträckning och en tillämpning som aldrig förr. Men kvinnofrågans målsmän hafva ofta ställt sin sak emot samhället och framför allt emot männen, icke blott mot deras råhet och själfviskhet, utan mot deras högsta ideal, deras renaste sträfvanden efter lycka; de hafva infört en ensidigt kvinnlig synpunkt i betraktelsen af rättsfrågan, arbetsfrågan, sedlighetsfrågan, äktenskapsfrågan, hvilken hindrar kvinnans frigörelse. Ty den binder henne i gamla fördomar och nya ensidigheter, och fördröjer utvecklingen, emedan den hindrar henne att förstå mannen liksom att af honom bli förstådd, och den framkallar misstroende könen emellan, i stället för det ömsesidiga förtroende, den hjälp och samverkan, hvilka ensamt kunna ge ett slutligt svar på alla dessa problem. Kvinnofrågan måste därför vidgas så, att den blir en mänsklighetens fråga.

Hvad hafva följderna af kvinnofrågans inskränkning varit? Svaren äro lätt funna. Kvinnosakens målsmän hafva t. ex. yrkat på samma uppfostran för flickan som för gossen; samma frihet att välja arbete för kvinnan som för mannen; samma sedlighetslag för båda och ingen tänkande människa kan teoretiskt invända något mot detta. Men det praktiska resultatet har blifvit, att emedan gossarnas uppfostran varit snedvriden, och man vid flickornas tagit gossarnas till mönster, så har flickornas också blifvit förfelad; emedan männen i vårt samhälle sällan välja

sitt arbete i enlighet med anlag och håg, utan måste tränga sig fram där ett brödstycke kan erhållas, hafva kvinnorna måst göra detsamma; emedan männens seder i könsligt afseende är friare än kvinnornas, ha så väl kvinnor som män sett framtidens ideal af jämlikhet mellan könen däri, att kvinnans seder bli lika fria som mannens. Eller också har man gått till den motsatta ytterligheten, den att redan på nutidsmannen ställa samma sedliga kraf som på nutidskvinnan. Och detta har skett under oändligt mycket enfaldigt tal om kvinnans sedlighet i motsats till mannens osedlighet, och med fullkomlig glömska af att alla kvinnor icke äro lika i könsligt afseende och att den könsliga sedligheten ej innefattar alla sedlighetens begrepp. Men detta abstrakta rättsteoretiserande i kvinnofrågan, utan hänsyn till samhällslagar och naturlagar, skall i praktiken leda till att en mängd kvinnor genom öfveruppfostran, öfverarbete och öfvergrepp tillintetgöras.

I vårt land har kvinnosaken, tack vare de densamma ledande kvinnliga personligheterna och vår nationella senfärdighet, haft en lugn och måttfull utveckling. Den har i det hela icke slagit öfver på det sätt, som i Ryssland, Amerika och annanstädes. Men också hos oss visa sig missriktningar i tänkesätt och sed genom lösryckandet af kvinnofrågan ur dess sammanhang. Vår kvinnobildning bär djupa spår af likställighets-ifverns sorgliga följder. Inom rättsbegreppen råder en märklig förvirring, så snart kvinnofrågan kommer på tal. Man kan få höra saker förordas, som från social synpunkt i stort

sedt ej äro gagnande, men som, tillfälligtvis, skulle gagna kvinnosaken, hvilken ju dock på längden måste komma att lida med det hela. Man hör litterära alster granskas, ej efter deras värde för litteraturen utan efter deras värde för kvinnosaken; man hör artistiskt arbete bedömdt, icke efter konstnärens aktning för naturen och sin konst, utan efter hans »aktning för kvinnan». Vi hafva visserligen icke, som i England och Amerika, unga och vackra försvararinnor af åsikten att endast det ogifta ståndet är kvinnan värdigt, att endast inom detta möjliggöres hennes utveckling till äkta mänsklighet. Men vi höra åtskilligt tal om det ogifta ståndets företräden framför det gifta. Och det nu vanliga litterära temat, anfallen på dem som ingå äktenskap utan kärlek, skall kanske inom några generationer bytas mot anfall på de själfviska hänsyn hos kvinnorna, hvilka hindra en böjelse att utvecklas till kärlek och kärleken att utvecklas genom äktenskapet.

Vi hafva sällan sett kvinnor på politiska möten eller vid offentliga diskussioner vanställa sig, ej genom att uppträda, men genom att uppträda hänsynslöst, öfvermodigt, orättvist, applådsökande som åtskilliga af Englands och Amerikas, Tysklands och Frankrikes talarinnor. Och ännu är det hos oss undantag att en husmor under jäktande efter allmänna värf vårdslösar närliggande plikter. Men man börjar också hos oss finna en stark benägenhet hos kvinnorna, att anse hvarje offentligt arbete förmer än ett enskildt, hvarje möjlighet att omedelbart förtjäna genom sitt arbete, bättre än att ägna sig åt, medelbart

kanske mer inbringande, sysslor i hemmet. Man har hos oss ännu endast sett svaga tecken till, att kvinnan, för täflan med mannen i sport eller examina, vågar sin hälsa. Men ej sällan ser man kvinnor på de nya arbetsområdena ödelägga sin hälsa. Ofta sker detta genom vanvård, oftare genom rastlös plikttrohet, oftast genom extra arbete för att kunna motväga männens högre löner. Men hvad än skälet har varit, öfveransträngningens följder ha drabbat ej blott kvinnorna själfva, utan, ifall de sedan blifvit mödrar, också deras barn.

Vi hafva ännu ej bevittnat någon hätsk arbetstäflan mellan könen. Men från männen höres, jämte många obefogade, ett ej oberättigadt klagomål, att kvinnorna tränga undan männen, emedan de förra kunna lämna sitt arbete till lägre pris än de senare. Och detta beror ofta på, att många arbetande kvinnor fortfarande tillhöra sitt hem och alls icke eller blott delvis behöfva lefva af sitt arbete, medan mannen ej blott skall underhålla sig själf utan stundom en familj. Som arbetsgifvare vilja nå det största resultat med den minsta uppoffring, är det visst, att där en kvinna kan göra ett arbete lika bra som en man, men billigare än han, blir det hon som får det; öfverallt glider sålunda det ena yrket efter det andra in i kvinnans hand. Hustruns yttre arbetsförtjänst börjar allt oftare räknas med bland ett nygift pars inkomster. Men äktenskapen blifva däremot, relativt till folkmängden, allt färre, ett faktum, som har många djupa orsaker, men också

många yttre, och bland dem just denna kvinnans konkurrens på arbetsmarknaden.

Vi veta att den tänkare, som gifvit utvecklingsläran dess fullständigaste vetenskapliga form, Spencer, ansér att utvecklingen innebär en ökad förmåga att lämpa medel efter ändamål. Och bland ändamålen för utvecklingen sätter han individens själfbevarelse, hvari inbegripes den största möjliga utveckling af individualiteten; släktets bevarelse, hvari inbegripes den största möjliga fullkomning af släktet, samt ömsesidig samverkan för att göra allas individuella lif rikare och kommande släkten lyckligare. Kvinnofrågan har i sin utveckling ännu blott hunnit till det första skedet, försöken att lämpa medlen efter det som historiskt måst vara det första målet, kvinnans individuella utveckling. Men den har ännu ej kommit till de båda andra synpunkterna, hvilka dock till sist måste bli afgörande, just för den individuella utvecklingen.

Många vänta, att slutresultatet af kvinnofrigörelsen blir ett fullkomligt omdanande af mänsklighetens känslor. De anse att kvinnan, under en alltmer omfattande och betydande yttre verksamhet, skall förlora mycket af det nu för henne egendomliga i anlag och böjelser. Offentligt lif skall för henne, som delvis redan för mannen, ersätta hemlif. Kvinnan skall upphöra att känna för mannen, och han för henne, den individuella erotiska känsla, som grundar sig på tilldragningen af det olikartade. Erotiken skall utbytas mot vänskapen mellan arbetskamrater, medan

naturdriften kommer att bli den väsentliga bestämningen för äktenskapen, vid hvilkas ingående individualiteten får så ringa betydelse, att intet på förhand kan afgöras med afseende å deras varaktighet. Barnen komma att flyttas från hemmets till samhällets ansvar och uppfostran, så att föräldrarna, oförhindrade af enskilda omsorger, kunna ägna sin verksamhet åt detta samma samhälle.

I denna riktning går i viss mån kvinnorörelsen för närvarande.

Det är otvifvelaktigt, att en utåt arbetande kvinna, på hvilken bildningsgrad som helst, icke åt hemmet kan ägna den tid, det intresse, de tankar, som en icke utåt arbetande kan göra. Ingen arbetsdelning, inga arbetssparande maskiner, intet associationsväsen skall kunna hindra, att ett hushåll kräfver en insats af personlig arbetskraft hos husmodern, som endast rikedom eller upphäfvandet af den enskilda hushållningen kan spara henne. Lika visst är att barnens vård i hemmet af modern fordrar mer omtanke och flera mödor, än deras uppfostran utom hemmet. Förlorar hustrun och modern nu genom trägna offentliga göromål håg och anlag för hemsysslorna, så blir det arbete, som måste göras för det fysiska lifvets vidmakthållande och barnens vård, lämnadt åt andra. Dessa skola småningom ordna arbetet på det för dem mest ändamålsenliga sättet, d. v. s. i stor skala, och så når man familjepensionernas och barnkasernernas lycksalighet.

Må ingen tro att moderskärleken är en oförstörbar, af förhållandena oberoende känsla! Också den är under-

kastad utveckling och möjligheten af tillbakagång. Den skall undergå märkliga modifikationer, ifall kvinnorna under flera generationer vänja sig från den personliga vården om sina barn. Hvad äktenskapet angår, så hafva kvinnorna, samtidigt med emancipationsrörelsen, börjat anklaga männen för de många olyckliga äktenskapen. Mannens skuld i nio fall af tio har emellertid endast bestått däri, att han varit upptagen af yttre arbeten och sträfvanden, som småningom gjort honom likgiltig för hustruns tankar och känslor; att han kommit hem arbetstrött och utan förmåga, om ock med önskan, att visa sig sympatisk och intresserad. Småningom har sålunda vanan af tankeutbyte och självfullt samlif upphört och äktenskapet blifvit tomt på djupare innehåll. Ro och skönhet har dock bevarats åt månget hem, genom att hustrun, där hon ej uppgått i världslifvet eller nedtryckts af fattigdomen, icke varit lika trött, upptagen och oroad som mannen. Men om hennes lif allt mer kommer att likna hans, så finnes hos ingendera den vakenhet, den aktsamhet om lyckan, den spänstighet i sinnet, som håller kärleken lefvande. Diktarnas och kvinnornas sträfvan att bringa ett djupare andligt innehåll i äktenskapet skall upphöra, ej emedan man nått sitt mål, men emedan målet upphört att vara önskvärdt. Med hemlifvet skall ock sällskapslifvet ändra skaplynne; möten, klubbar och offentliga nöjen skola sammanföra de på olika områden arbetande af båda könen, hvilka hafva samma intressen och vanor, och därför samma lätthet att förstå hvarandra, som

män nu hafva. Men alla finare skiftningar i umgängeslifvet, alla djupare impulser, dem olikheten framkallat, skola försvinna. Den sträfvan, som nu börjat hos männen, att nå en könsligt högre ståndpunkt, skall troligen afstanna, då det starkaste motivet för denna sträfvan — hoppet om kärlekslyckan i ett hem — icke längre finnes, eftersom hemmen själfva upphört.

Att ett sådant tillstånd under en tid blir förhärskande, är ej otroligt. Men det torde knappast bli varaktigt. Det är ej antagligt att utvecklingen kommer att ändra den hufvudriktning, som den hittills följt. Det är tvärtom sannolikare, att i den mån, kvinnoemancipationen skilt sig från denna, komma upprepade reaktioner att återställa harmonien mellan kvinnans frigörelse och släktets fullkomning, mellan hvad kvinnorna så som människor finna önskvärdt och det, som befunnits mest önskvärdt för släktets bestånd. Utvecklingen har i dessa afseenden tenderat mot ett allt mer förädladt äktenskap, ett allt förtroligare samlif mellan föräldrar och barn. Mänsklighetens ideal af lycka har, efter hvar stor kulturperiod, blifvit mer individuelt. Det är ej sannolikt, att kvinnans deltagande i samhällsarbetet och det offentliga lifvet för alltid skall omskapa detta ideal. Det är mer troligt, att när det tredje ståndets maktperiod är förbi och det fjärde ståndet fullbordat sin sociala revolution; när kvinnan, van vid friheten, återvunnit sin jämvikt; när kvinnofrågan blifvit löst jämte arbetarfrågan, då skola ej män och kvinnor nedtrycka arbetslönerna för hvar-

andra, utan kvinnorna finna de områden, där deras krafter äro mer värda än männens, och täflan således ej ifrågakomma. Kvinnan skall inse, att det mindre är genom att öka summan af likartad sträfvan, utan snarare genom att bringa in ett olikartadt element i samhällsutvecklingen, som de främja denna, vare sig inom konsten och litteraturen eller det politiska och praktiska lifvet. Med undantag för säregna förhållanden och en säregen begåfning, skall man då i regeln finna den ogifta kvinnan arbetande utom hemmet, den gifta inom det. Den mångsidiga uppfostran, som den ogifta kvinnan genom daning för och verksamhet inom ett yttre arbetsområde erhållit, den ökade själfkänsla och ansvarskänsla, som arbetet, friheten och dess förpliktelser bragt in i det kvinnliga medvetandet, skola efter äktenskapet framför allt komma familjen till godo. Hustrun och modern skall finna sina krafter så fullt upptagna af hemmet, att hon i de flesta fall af fritt val kommer att begränsa sig till detta, ehuru hon, på ett betydelsefullare sätt än nu, skall ägna sin mer tillfälliga verksamhet åt andra sociala uppgifter. När striden mellan könen är slut, när kvinnofrågan i detta afseende gått upp i äktenskapsfrågan, och äktenskapet ej längre är en »fråga», utan en verklighet, det högsta uttrycket och det högsta medlet för mans och kvinnas personliga frigörelse och harmoni; när föräldrarna återbörda från skolan åt hemmet det väsentliga arbetet med barnens uppfostran; när hemmet vårdas efter verkligt sanitära, ekonomiska och estetiska grundsatser; när sällskapslifvet

i sin mån lyckas främja ömsesidig utveckling genom ömsesidigt utbyte — då? Ja, då skall man se tillbaka på diskussionen om kvinnofrågan med undran öfver, att man behöft så många strider för att bli viss om, att för kvinnans individualitet, för släktets bevarelse, för samhällets bestånd är det lyckligast ifall, inom alla samhällslager, den gifta kvinnan återges åt hemmet, där hon i allmänhet arbetar bäst och således bäst främjar det helas väl genom att arbeta.

Men det är en lång väg vi hafva att gå, innan vi hunnit till denna och därmed sammanhängande insikter. Många missriktningar kunna därunder uppstå och skola följas af otaliga lidanden, innan det missriktade ånyo är rättadt. Innan hela det ofantliga, nya stoff, som kvinnans frigörelse bragt in i utvecklingsförloppet, hunnit upptagas, ordnas, tillgodogöras, skola många släkten känna uppgiften att lefva svårare än förr. Mycket lidande kan dock undvikas, genom vakenhet och varsamhet, genom måtta och mod vid den nutida behandlingen af kvinnofrågan.

Både emancipationsrörelsen, med dess sträfvan för kvinnans likställande med mannen i uppfostran, i arbete, i familje- och statsborgerlig rätt, och den såväl nya som gammalkonservativa reaktionen — med dess visshet om kvinnans okvinnliggörande under hennes arbetskonkurrens med mannen — hafva hittills vid behandlingen af kvinnofrågan allt för mycket förbisett helheten. Ensidigheten, vare sig den visar sig som ytterlig likställighetsifver eller ytterlig afspärrningsifver, kan vara tillfälligt betydelsefull,

genom att framhäfva en förbisedd sanning. Men på längden skyddar den ej den kvinnliga individualiteten, utan generaliserar bort den; skapar ej personligheter, endast sammanhåller partier.

Därför måste, efter denna genombrottstid, komma en annan, i hvilken det skall finnas mera klarhet öfver den kvinnliga frigörelsens slutliga mål. Den tiden skall bli lyckligare, mångsidigare, innehållsrikare än någon föregående, emedan halfva mänskligheten, kvinnorna, de förut samhälleligt oansvariga, då skola gifva sina ansvariga och olikartade personligheter åt det gemensamma kulturarbetet.

1886.

Konventionell kvinnlighet.

Konventionalismen är den tysta öfverenskommelsen att sätta sken före väsen, form före innehåll, bisak före hufvudsak. Dess område blir i viss mån de, efter hvarje ny tids skönhetskänsla skiftande, modernas. I djupare mening sammanfaller alltid någon del af konventionalismens område med lagens och sedens, med begreppen om det mått af själfbehärskning och själfuppoffring, som hvarje individ måste ålägga sig för samlifvet med andra. Ju längre utvecklingen framskrider, till ju färre områden begränsar man samhällets myndighet öfver individens tanke och tro, lefnadsvanor och arbetssätt. Allt mer har den åsikten vunnit tillämpning, att alla sådana uttryck af individualitet, som icke skada andras rätt, böra vara fria. En god del af hvarje ny generations kulturuppgift har bestått och består i att undanskaffa en del, till konventionalism vissnade rättsbegrepp, döda rester, hvilka hindra en ny brodd att spira. I hvar tid höras starka stämmor som kräfva frihet och valrätt mot den gällande seden, för

det individuella samvetet och skaplynnet. I denna alltid pågående strid gäller det att afgöra hvad som verkligen ännu är lefvande eller endast konventionella hinder för en skönare frihet, en djupare sanning, en större ursprunglighet, ett rikare innehåll i lifvet.

Det är emellertid icke endast gammal konventionalism, som behöfver undanrödjas. Inom hvarje parti, hvarje umgängeskrets bildas snart dylika liflösa samlingar af fördomar, af småsinta motiv, af osjälfständiga vanor. Det är alltid hos kvinnorna konventionalismen når sin höjdpunkt. Ty konservatismen, denna kvinnans djupt betydelsefulla instinkt, blir tyvärr ofta ett stöd också för konventionalismen. Kvinnorna äro ännu sällan så personligt utvecklade, att de, i hvad de vilja bevara, skilja sken från väsen, form från innehåll, eller, om de urskilja, hafva de ännu sällan mod att välja innehåll och väsentlighet, om flertalet yttrat sig för formen och skenet.

Inom de senaste årtiondenas litteratur om och delvis äfven af kvinnor råder emellertid en stark opposition mot konventionalismen. Denna opposition har framför allt riktat sig mot det föråldrade kvinnoideal, enligt hvilket själfförsakelse ännu anses som kvinnlighetens högsta egenskap och mot det föråldrade sedlighetsbegrepp, enligt hvilket kärleken utan äktenskap anses osedlig men äktenskapet, äfven utan kärlek, sedligt.

De kvinnor hvilka omfatta det nya idealet »själfhäfdelse i själfhängifvenhet» möta nu från nutidens kvinnosakskvinnor samma slags konventionella invändningar,

hvilka på 1850—60-talet riktades mot den tidigare kvinnofrigörelsens då nya kvinnoideal.

Den äldre emancipationsrörelsen gick nämligen i främsta rummet ut på att häfda kvinnans rättigheter som människa. Det senare går ut på att häfda hvar kvinnas rätt som individualitet, d. v. s. rätten att obetingadt tro, känna, tänka på sitt eget sätt, och äfven handla på sitt eget sätt, när det ej kränker andras rättigheter. Då det första målet var generellt, kunde det till stor del häfdas kollektivt; den kvinnliga individualitetens själfständighetsförklaring åter måste bli hvar individs ensak. Detta förstå ej de kvinnor, som fortfarande arbeta för det första målet, kvinnans mänskliga rättigheter. De inse icke att hvar kvinna ej blott bör erhålla sina allmänna rättigheter som människa utan också sina alldeles individuella rättigheter, såsom ägande ett visst skaplynne. Rätten till ett, från alla möjliga teorier och ideal kanske alldeles afvikande temperament, det är detta, striden innerst gäller, mellan en och annan enskild kvinna och de för kvinnofrågans tidigare skede representativa. Att hvarje personlighet är en ny värld, denna upptäckt, som i Shakespeare fann sin Kolumbus — en Kolumbus efter hvilken ständigt nya färdemän gjort nya landvinningar — denna litteraturens upptäckt, har ännu blott delvis ingått som erfarenhetssanning i allmänna medvetandet. Men att den börjat göra det, att den konventionellt orubbliga uppfattningen af människans natur och de af denna beroende problemen, allt mer utbytes mot en individuell och relativ åskådning —

detta är framför allt beroende af de tänkare och diktare, i hvilka konventionalismen har sin dödligaste fiende, de nydanande diktarna, hvilkas kännetecken är den djupa förnimmelsen af alla tillvarons ursprungskrafter, af alla lifvets väsentligheter. Ty ehuru konventionalismen i eftersägarnas gestalt också växer upp kring snillena, så är det nydanande snillet själf alltid en protest mot den konventionalism, till hvilken någon, i och för sig berättigad, syn på lifvet eller konsten har förfallit.

Den diktare, som här i norden med ett slag grusade det föråldrade, konventionella kvinnoidealet, det sig under alla omständigheter offrande, var Ibsen, när han sände Nora ut från man och barn för att fylla plikterna mot sig själf; när han genom Gengangere etsade in i det sedliga medvetandet: att en kvinnas trohet mot sin egen personlighet, också för andras väl, är betydelsefullare än troheten mot konventionella sedlighetsbegrepp.

Och Ibsen har alltjämt varit förkunnaren af den frihet under eget ansvar, hvilken är individualismens lösen. Långsamt har man lyssnat, endels har man förstått. Och intet medvetande är i detta afseende mer hermetiskt slutet än vissa kvinnosakskvinnors. Att alla kvinnor skola erhålla samma rättigheter som mannen, detta är allt hvad de mena med sitt tal om den kvinnliga personlighetens frigörelse. De glömma, att rätten att bli hvad hon vill, för kvinnan som mannen ofta medför tvånget att undertrycka hvad hon till sin natur, till sina åsikter är. De glömma att personligheten har djupare kraf än rätten

till arbete. De förbise de känslans, tankens och karakterens oändliga skiftningar, hvilka göra att fordringarna på solidaritet i åsikter och handlingar mellan de för kvinnosaken arbetande kvinnorna utmynnat i förtryck mot de kvinnliga individerna. Visserligen är det sant att sammanslutning ännu behöfves för att kvinnan skall nå de rättigheter, hon ännu saknar. Men allt obligatoriskt uppträdande i flock är där farligare än annorstädes, ty för kvinnosakens framsteg i djupare mening kräfves just, att de olika kvinnliga individualiteterna, så fritt som möjligt, visa sin dugande kraft på olika områden.

Den inom kvinnofrågan hotande konventionalismen röjer sig ej blott i öfverdrifna solidaritetskraf, utan äfven i sättet att behandla oppositionens invändningar. Den visar sig i den bristande vakenheten för huru kvinnofrågan, i hvad som rör arbetsområdena, nu mera öfverallt skär den sociala frågans bana. Den uppenbarar sig i synnerhet i oförmågan att inse huru kvinnofrågan, ju mera den går framåt i utveckling, äfven blir allt mer sammansatt, och huru därigenom allt större och större svårigheter uppstå för att intaga en absolut ståndpunkt i dithörande ämnen.

Det är t. ex. nödvändigt, att kvinnans bildningstillfällen ökas. Men utveckla också alla dessa bildningsanstalter personligheten? Hafva vi icke funnit de finaste, fagraste kvinnliga individualiteter hos okunniga gamla damer på sjuttio, åttio år eller hos sådana kvinnor, som aldrig haft någon ordnad undervisning? Det är t. ex.

rätt att kvinnornas löner höjas, men höjes också kvinnans arbetsvärde i proportion? Kan man ens begära att flertalet af dessa, öfver sina pulpeter böjda kvinnor, skola kunna ge ett lefvande intresse åt sin verksamhet, när hela deras verkliga väsen först skulle få sitt uttryck, om de sutte böjda öfver en vagga? Det är t. ex. godt att äfven förmögna flickor önska en verksamhet. Men är det också ett godt att de, genom att kunna nöja sig med mindre löner, taga arbetet från ofta mer kompetenta fattiga flickor eller män, hvilka helt skola lefva af arbetet och därför måste begära högre lön?

Med alla dessa och många andra frågor obesvarade, är det nu lika mycket konventionalism att obetingadt fröjdas öfver de många flickor, hvilka bli studenter eller för ett yttre arbete lämna hem, där de väl behöfvas, som det var på våra mormödrars tid, att vilja inskränka kvinnans sfer till kök, barnkammare och förmak.

Ännu vet man icke om kvinnan, fysiologiskt och psykologiskt, utvecklas till mer hälsa och harmoni genom kapplöpningen efter bröd. Kvinnan är ett nytt ämne för forskningen, och endast århundradens fulla frihet till arbetsval och personlig utveckling kan lämna stoff för välgrundade slutsatser. Tecken antyda dock att en, på fysiska olikheter hvilande, outplånlig psykisk skillnad alltid kommer att finnas mellan man och kvinna, en skillnad, som antagligen kommer att fortfarande göra henne till den företrädesvis på familjens områden skapande, medan han företrädesvis blir den på kulturens öfriga områden ska-

pande. Men genom en fullkomlig likställighet med mannen och en full personlig utveckling, kan kvinnan för kulturen i dess helhet och för samhällets styrelse, komma att erhålla en ännu knappt anad betydelse.

De ofvannämnda konventionella synpunkterna på kvinnofrågan hämma den kvinnliga individualitetens utveckling genom att förbise naturens och problemens mångfald. Men de konventionella begreppen om självförsakelse som kvinnlighetens högsta uttryck äro alltjämt det största hindret för den kvinnliga personlighetens genombrott. Att med jublande lyckokänsla kunna gå under för en älskad varelse, är ett af kvinnonaturens sköna och omistliga företräden. Men genom att under alla omständigheter anse detta som det ideala, har kvinnan fördröjt så väl sin egen som mannens utveckling. Om man nu med den äldre generationens äktenskap jämför den yngre generationens, så visa männen i den senare ett stort framsteg med afseende å hänsynsfull ömhet och sympatiskt förstående gent emot de mer personligt lefvande och kräfvande hustrurna. Båda parterna hafva således vunnit på att kvinnorna börjat öfva självhäfdelsens självförsakelse. Ty för hvarje hängifven kvinnonatur är det oändligt mycket svårare att taga sin rätt än att offra den.

* *

*

Den konventionella kvinnligheten har fortfarande sitt yppersta stöd i uppfostran.

Visserligen undertryckes sällan ett barns individualitet på det hänsynslösa och brutala sätt som fordom. Men den bortnötes. I den gamla tiden ägde barnen en viss frihet i barnkammaren, där den vaknande personlighetens lifsyttringar af lust och olust, af sympati och antipati icke ständigt modererades. Nu äro barnen samman med föräldrarna, och dessa vänja dem vid en anspråksfull ofrihet. Barnen vilja bli underhållna; de kunna ej leka af eget initiativ, ty de förlora den lust, som kommer af den skapande fantasiens frihet. Hvarken barnen eller föräldrarna äga sig själfva i ro. Under den ständiga samvaron utteråkas barnen med rättelser så talrika, att lydnaden icke kan uppehållas. De lära sig således icke den för deras personlighets utveckling nödiga disciplinen: att underordna sina oväsentliga lifsyttringar under de väsentliga och att behärska öfver dessa senare, en kultur af barnets vildmark, hvilken måste börja tidigt för att bli en andra natur.

Och detta sker genom att uppfostraren klart vet hvad han vill fasthålla som hufvudsak vid barnets utveckling och därefter uppställer de bud eller förbud, hvilka böra vara få men orubbliga som naturlagar, och, när de brytas, ådraga barnet, icke konstlade straff men handlingens egen obevekliga följd. Sålunda kan man genom fasta vanor dana naturvarelsen till en kulturmänniska — som genom hänsyn till sig själf och andra tyglar sina

samhällsfientliga drifter — utan att dock personligheten undertryckes. Ty utanför de orubbliga lagarnas område borde barnen aldrig tvingas eller manas mot sin natur och sina stämningar, sin sunda egoism och sina säregna tycken.

Nu utveckla många mödrar, genom sin egen själfutplånelse, barnens oberättigade egoism, men begära i andra afseenden en själfbehärskning, en omtanke, en måtta, en hänsyn, som ett helt lif vanligen icke bibringat mödrarna själfva. Af det mjuka ler, som är ämnet till en individualitet, forma föräldrar, tjänare, lärare en sällskapsmänniska, stundom en samhällsmänniska, sällan en människa.

Man kallar denna modellering uppfostran. Och en del af den tidigaste uppfostran måste, som jag nyss framhöll, verkligen bestå i att forma. Men efter de första lefnadsåren borde uppfostrans mål vara att hindra allt formande, att tvärtom bereda utvecklingsfrihet åt den enda kraft, som, i stort sedt, gör det för mänskligheten betydelsefullt, att nya generationer fogas till de förflutna, den nya personlighetens kraft.

Hvarje barn är en ny värld, en värld, i hvilken icke ens den ömmaste kärlek helt kan intränga. Hur öppet än det klara ögat möter vårt, hur förtroendefullt än den mjuka handen lägges i vår — denna späda varelse skall kanske en gång komma att förtälja oss sin barndoms lidanden, emedan vi behandlade den efter antagandet, att barn äro upprepanden, icke original, icke nya under-

bara personligheter. Och barnet är visserligen ett upprepande, i viss grad, af alla tiders barnanatur, men tillika, och i vida högre grad, en alldeles ny sammansättning af själsegenskaper, med nya möjligheter till kval och fröjd, till styrka och svaghet.

Denna nya människa skall på eget ansvar, under eget äfventyr, lefva detta förfärande allvarliga lif. Hvad hon skall kunna tillföra det af skapande krafter, af nya begynnelser; hvad hon skall äga af spänstighet under ödets tryck, af makt att lyckliggöra, att lyckliggöras — allt detta beror, utom af själfva naturen, i väsentlig grad på uppfostrans sätt att behandla denna individuella barnanatur.

Redan Goethe klagade, att uppfostran sträfvade att göra om personligheter till filistrar. Och detta är nu många gånger värre, sedan uppfostran blifvit pedagogisk utan att på samma gång bli psykologisk.

Endast den, som behandlar ett barns känslor, vilja och rätt med alldeles samma hänsyn som en vuxen människas, och som aldrig låter barnets personlighet känna andra gränser än naturens egna eller de, på goda skäl grundade, hänsynen för barnets eget eller andras väl, endast den äger den första förutsättningen att verkligt uppfostra. Uppfostran bör visserligen vara en personlighetens frigörelse äfven ur den egna lidelsens öfvervälde. Men den bör aldrig sträfva att utrota lidelsen själf, som är personlighetens innersta kraft, och som icke kan finnas, utan att det tillika finnes faran af ett motsvarande fel.

Att besegra det möjliga felet i hvarje själsanlag, genom att framälska det motsvarande goda i samma anlag, detta ensamt är en individuell uppfostran. Detta är en ytterst långsam uppfostran, vid hvilken det omedelbara ingripandet betyder föga, hemmets andliga atmosfer, dess vanor och ideal däremot nästan allt. Uppfostraren måste framför allt kunna vänta, kunna beräkna alla verkningar för framtiden, icke för nuet.

Uppfostraren tror sig ofta spara barnet framtida lidanden genom att »motverka dess ensidigheter», som det heter. Man besinnar ej att, genom bemödandet att tvinga barnet i motsatt riktning mot den, dit dess personlighet visar, lyckas man blott förringa naturen; ja, ofta blott behålla svagheten i egenskapen, ej den motsvarande styrkan.

Men oftast är det alls icke någon sådan grundsats, endast det gamla, tanklöst uppehållna självförsakelseidealet, hvilket är afgörande. Man undertrycker barnets upptäckarlust och företagsamhet, man sårar dess ytterst retliga skönhetssinne; man öfvar våld på dess allra personligaste egendom, dess ömhetsbetygelser; man tillrättavisar dess motvilja och dämpar dess hänförelse. Det är under sådana angrepp på dess individuella väsen, dess känslor och tycken, som de flesta barn, men i synnerhet flickor, växa upp. Det är då icke underligt, att de vuxna sällan se tillbaka på sin barndom som på en lycklig tid.

En stark lifskänsla, känslan af fullhet, helhet, allsidig kraftutveckling, förmående — detta är lyckan. Barn

hafva flere lyckomöjligheter än de vuxna, ty de kunna mer odeladt och omedelbart förnimma denna lifskänsla. De borde få bruka dessa lyckomöjligheter under den tid, då föräldrarna delvis ha makt öfver deras lif. Snart nog komma de att på egen hand försöka, förvärfva, förblöda, och därunder får intet enda af uppfostrans alla inflytanden ens tillnärmelsevis den betydelsen, som att individen icke är öfveruppfostrad, att den har styrka kvar att lefva. Det vill säga lida sina kval, njuta sina fröjder, verka sitt verk, tänka sina tankar, helt och stort kunna hängifva sig, det enda villkoret för att kunna arbeta, älska och dö.

Det är en djup psykologisk sanning att himmelriket hör barnen till. Ty ingen når det högsta utan genom enfald, ovärldslighet, förmågan att utan biafsikter hängifva hela sin varelse åt sitt mål. Detta är barnasinnets styrka. Har en mor genom uppfostran bevarat och till en medveten makt utvecklat denna heliga styrka, då har hon ej blott gifvit en ny varelse, utan en ny personlighet åt mänskligheten.

Men uppfostran, i hem som i skola, går nu allt mer i motsatt riktning. Splittring af personligheten är därför tidens stora onda.

* *

*

Men människan är lyckligtvis en stark organism. Och de, hvilka genom uppfostran fått sin personlighet böjd eller kvistad, kunde dock själfva räta ut den och

skaffa den utvecklingsfrihet, ifall de voro medvetna om värdet af denna frihet.

Få människor, och således äfven få kvinnor, kunna bli undantagsmänniskor. Men om också blott få äro ämnen till en stor personlighet, så kunde dock de flesta, trots uppfostrans misstag, utveckla någon grad af personlighet, ifall de fullt allvarligt toge vara på sig själfva.

Om det är sant, att »brist på snille är brist på mod», så är det än sannare i fråga om brist på personlighet. Här är en af orsakerna, hvarför man än mer sällan träffar kvinnliga än manliga individualiteter. En man genomglödes mera helt af sin idé, sitt arbetsmål; han är mera intensiv i hvad han vet och hvad han vill. Han blir sålunda ofta — just som barnet — mer ensidig, nästan alltid mer själfvisk, men mycket mer hel än en kvinna i motsvarande läge. Hon är — utom af kärleken — sällan helt genomträngd. Hon har således mer lätt att vara hänsynsfull, att varsamt se sig om åt alla sidor. Hon blir mer rörlig, mer snabbkänslig, mer mångsidig och smidig än mannen, och häri ligger hennes styrka. Men, liksom mannens, är den vunnen med en motsvarande förlust. Ty jämvikten är ännu så svår för människonaturen, att en god egenskap ofta ej är produkten af en multiplikation, utan resten efter en subtraktion.

Mannen blir sålunda den företrädesvis nydanande genom sitt större mod att våga, sin intensivare makt att vilja; kvinnan blir den ofta ängsligt fasthållande. Hon vårdar med trohet ej blott hemmets seder och min-

nen, utan äfven samhällets traditionella känslor och rättsbegrepp. Men denna kvinnans förut framhållna konservatism är det just, som lagt de svåraste hinder i vägen för de enstaka kvinnliga individernas utbildning.

Mannens personliga själfständighet hindras däraf, att han i regeln måste arbeta i nära samband med andra, hvarvid han blir bunden af partidisciplin och kåranda, af hänsyn till befordran eller andra fördelar.

Kvinnans personlighet åter är mer bunden af konventionella sedlighetsbegrepp och ett konventionellt kvinnoideal. Hon vill ej urskilja den själfuppoffring, som är värdefull, från den, som är ur alla synpunkter värdelös. Hon litar icke på sin egen instinkt af det rätta, ifall denna instinkt skiljer sig en hårsmån från det häfdvunna.

Hon förlåter den, som syndat mot det bestående rättsbegreppet, ifall han endast erkänner dess giltighet; men hon fördömer den, som handlat mot detta begrepp därför, att hans syn på det rätta afvikit från flertalets. Hon sammanblandar i sina domslut temperament och åsikter, lära och lif — denna sammanblandning, som är ursprunget till allt andligt tyranni, all social ofördragsamhet. I synnerhet gäller detta om de ämnen, hvilka röra förhållandet mellan könen. Enhvar, som uttalar en från det konventionella sedlighetsidealet afvikande uppfattning, utsättes nämligen för närgångna slutsatser och kränkande förtal om sitt enskilda lif. Från kvinnornas sida borde det dock — åtminstone när det gäller en kvinna — snarare antagas: att det icke blott fordras en glödröd tro utan

äfven ett hvitt samvete för att våga utmana samhället i dess ömtåligaste fördom.

Kvinnornas konventionalism når sin kulmen i det tanklösa och samvetslösa eftersägande, genom hvilket flertalet kvinnor förnedra sin andliga nivå, förfula sin karakter och slutligen förfuska sin personlighet.

En kvinna, som gör anspråk på finhet, bevisar denna bland annat genom att undvika all lånad eller låtsad lyx. Hon föraktar att verka genom det skenbara och undviker därför i sin klädsel och sitt hem alla oäkta prydnader. Men samma kvinna utger käckt eftergjorda åsikter och eftersagda omdömen som äkta. Äfven om hon ägde dem, vågar hon ej uttrycka en frisk, självtänkt tanke, en varm, omedelbar känsla. Och hennes förfalskningar föras sedan af andra eftersägerskor från krets till krets. Så bildas den »allmänna meningen» om de ömtåligaste lifsproblem, de allvarligaste lifsverk. Så göras härliga handlingar tvifvelaktiga och smutsiga smädelser tillförlitliga. Så förtätas luften af de sandkorn under hvilka en människas verk eller heder begrafvas.

Men ett sålunda begrafvet verk eller rykte kan åter framgräfvas. Det blir endast de eftersägande själfva, hvilka på längden duka under.

Ty allt hänger samman. Ingen lefver ostraffadt i andra hand. Vi kunna icke intellektuellt draga oss fram på lån, utan att vi äfven moraliskt bli mindre samvetsgranna. Vi äro i dag orättvisa mot en bok, en tafla, ett drama genom att döma dem efter andras ord, eller genom

att ej våga visa den glädje de gjort oss, ifall kritiken icke tillåtit oss att glädjas, eller genom att låtsa en harm, vi ej känna, men som andra af oss kräfva, i smakens eller i sedlighetens namn. Vi blifva i morgon på samma sätt orättvisa eller oärliga mot en människa eller mot vår egen känsla — en orättvisa, en oärlighet, som kan få inflytande på ett helt lifs öde.

Tillvarons summa af andlig rikedom, af andliga värden förringas genom att vi icke lämna vårt egnaste till det hela. Detta vårt egnaste må vara stort eller litet, rikt eller ringa — när vi själfva känt eller tänkt det, är det betydelsefullare för andra än hvad vi blott eftersäga, om också vår auktoritet vore den yppersta. Och i de fall där vi nödgas stöda oss på auktoriteter, kunna vi dock inlägga personlighet i vårt val af dem och ärlighet i att erkänna vår skuld till dem.

Ingen kan hinna att själf tillägna sig mer än en ringa del af kulturens resultat, att mer än i vissa fall bilda sig fullt egna omdömen. Men en hvar kan lära sig inse att det är ett af tecknen på bildning, att ej afge omdömen i frågor, dem man icke känner. Låt den goda smaken stadga, att lika väl som man afstår att bära falska juveler, när man ej äger äkta, så afstår man att fälla omdömen öfver de personer eller ämnen, om hvilka man ej genom egna intryck äger en mening. När denna ärlighet börjar anses som tecknet på andlig förfining, då skall kvinnans kultur ha gjort ett nästan lika stort framsteg, som när hon blef läskunnig. Ty, näst efter möjligheten att

skaffa sig insikter, står i kulturvärde förmågan att inse och modet att erkänna hvilka insikter man ej äger.

Mod och sanning, det är hvad kvinnorna framför allt sakna. Och det är dessa egenskaper hvilka måste växa, ifall den kvinnliga personligheten skall växa. Detta sker icke genom att kvinnorna ägna sig åt studier, om än så grundliga, eller samhällsuppgifter, om än så ansvarsfulla. Ingendera främjar utvecklingen af kvinnans personlighet annat än i den mån, som hennes egen pröfning, hennes eget val göra hennes bildningsmedel och hennes arbete till en organisk del af henne själf. Att utveckla den kvinnliga personligheten inifrån — detta är den stora kvinnofrågan. Att frigöra kvinnan från konventionalismen, det är det stora målet för den kvinnliga emancipationen.

Att sålunda se kvinnosaken, det är för mig den ideala uppfattningen af denna stora tidsrörelse.

Och idealitet är icke att bekänna sig till den lifsåskådning, som flertalet kallar den ideala. Idealitet är att lefva för de ideal, som genomglödgat vårt medvetande, och att ej kränka detta medvetande genom anpassning till sådana ideal, som vi med hela vår själ inse vara lägre.

1892-93-94.

Kvinnlig sedlighet.

"Lagen dömer den att hänga, som förfalskar sedlar; visserligen nödvändigt för det helas framgång. Men den som förfalskar kärleken — det vill säga den, som af tusen andra orsaker, men ej af kärlek, förenar sig med en person, den han icke älskar och således bildar en oduglig huslig krets — månne icke denne begår ett brott, hvars egen storhet och hvars oberäkneliga följder öfver samtid och eftervärld sprida långt förfärligare olyckor, än förfalskandet af millioner sedlar?"

C. J. L. Almqvist.

Den enklaste formeln för det nya sedlighetsbegrepp, hvilket arbetar sig fram mot den af hela samhället, men framför allt af dess kvinnliga del, ännu omfattade sedlighetsdogmen, torde vara denna:

Kärleken är sedlig äfven utan lagligt äktenskap men detta är osedligt utan kärlek.

Den vanligaste invändningen mot denna sats är att

de, som uppställa den, glömma alla andra etiska plikter och berättigade känslor, för att göra könsförhållandet till det centrala lifsförhållandet och erotiken till den enda afgörande synpunkten i fråga om detta förhållande. Men, om man undantar sträfvan för uppehället — hvilket ej kan kallas lifsförhållande utan lifsvillkor — hvad kan då vara mera centralt för människan, såsom bestämd af jordelifvets lagar, än grunden för hennes eget ursprung? Kan något moment tänkas djupare ingripande i helheten af hennes varelse?

Att många människor lefva nöjda utan kärlekens lycka; att andra, sedan de nått den, söka nya mål för sin sträfvan, bevisar intet mot den erfarenheten: att för människor i allmänhet det erotiska förhållandet mellan man och kvinna blir det djupast lifsafgörande, antingen negativt, genom att de sakna detta förhållande, eller genom att de på ett olycksbringande sätt knutit det, eller slutligen genom att de i detta funnit lifvets fullhet.

Underskattandet af könsförhållandets betydelse för människorna och den erotiska kärlekens betydelse för könsförhållandet, medför all den osedlighet i detta förhållande, hvilken af konventionalismen ännu påbjudes som sedlighet.

Nu anses ej, som i våra mödrars ungdom, okunnighet om den släktet uppehållande sidan af lifvet som villkoret för kvinnlig renhet. Men ännu är den konventionella uppfattningen af renheten, att sinnenas oberördhet tillhör dess begrepp. Och man skulle ha rätt, ifall man skilde

mellan renhet och kyskhet. Renhet är den nyfallna snön, hvilken kan smälta eller fläckas; kyskhet det i eld hvitglödgade, härdade stålet. Ty kyskhet utvecklas först samman med en hel kärlek, hvilken utesluter så väl all delning mellan flera, som mellan hjärtats och sinnenas kraf. Kyskhetens väsen är, enligt George Sand's djupa ord, att »ne pouvoir jamais ni tromper l'âme avec les sens, ni les sens avec l'âme». Och liksom helhet är dess kännetecken, är den äfven dess kraf. Denna slags kyskhet ensam bör känneteckna det familjelif, hvilket i framtiden skall dana grundval för folkens lycka.

Det var därför djupt berättigadt, när litteraturen i allnaturens namn vände sig mot den hyperidealistiska splittring, som gjort hjärtats kärlek till det höga, sinnenas till det låga; när den kräfde att kvinnan ej blott skall veta hvad en hel kärlek är, utan att hon, när hon älskar, också skall vilja den.

Genom att tid efter annan mäktiga stämmor höjts, hvilka, likt George Sand's och Almqvist's, hänsynslöst kallat äktenskapet osedligt, ej blott när det ingås utan när det fortsättes utan ömsesidig kärlek, har ett renare medvetande vaknat i fråga om villkoren för det ofödda släktets tillblifvelse liksom för mannens och kvinnans personliga värdighet. Sålunda skall man slutligen komma därhän, att ingen finkänslig kvinna blir mor annat än genom ömsesidig kärlek; att detta moderskap, lagvigdt eller icke, anses som det enda äkta, allt annat däremot oäkta. Sålunda skall man vakna till en sådan känsla af »generationens helighet»,

en sådan insikt om villkoren för släktets hälsa, styrka och skönhet, att hvarje äktenskapligt samlif, som uppstår vare sig af världsliga eller blott sinnliga motiv, vare sig af klokhetsskäl eller af pliktkänsla, detta äktenskap anses som Almqvist kallar det: en brottslig förfalskning af lifvets högsta värden. Och detsamma blir äfven hvarje äktenskapligt samlif, som fortsättes under endera partens tvång, leda eller resignation. Man skall genomträngas af medvetandet att hela den etiska åskådning, som nu i och med äktenskapet ger den ena maken rättigheter öfver den andras personlighet, är en rå kvarlefva från lägre kulturskeden; att allt, som ömsesidigt utbytes under samlifvet mellan en man och kvinna, endast kan vara kärlekens fria gåfva, aldrig af någondera kräfvas som en rätt. Man skall inse, att när endera icke längre i kärlek kan fortsätta samlifvet, då skall det också kunna upphöra; att alla, för alltid förbindande, löften rörande vårt känslolif äro ett våld på vår personlighet, eftersom vi icke kunna ansvara för omdaningen af våra känslor. Äfven om detta nya sedlighetsideal till en början kommer att verka upplösande på många oäkta äktenskap, och således framkalla mycket lidande, så är dock allt detta lidande nödvändigt. Det hör med till genombrottet af den nya erotiska etik, hvilken skall höja människolifvet på det område, där nu slafsinne och slösinne under heliga namn förnedra man och kvinna; där den samhälleliga konventionen lagstadgar prostitutionen jämte monogamien, låter förföraren men ej den förförda behålla den sociala aktningen och kallar

den ogifta kvinna fallen, som i kärlek blifvit mor, men den gifta kvinna hederlig, som utan kärlek föder barn åt den man hvilken köpt henne.

Mänsklighetens erotiskt-etiska medvetande kan icke höjas och förfinas utan att man klart uppställer det nya sedlighetsidealet med alla dess följdsatser.

Man möter därunder tvenne slags motståndare. De ene äro den konventionella sedlighetens bekännare. De andre äro anhängarne af de flyktiga könsförbindelser för hvilka man missbrukar »den fria kärlekens» namn.

De förra ställa redan nu alldeles samma sedlighetskraf på mannen som kvinnan. De påstå att celibatet icke för någotdera könet medför allvarliga svårigheter. De mena att den sociala pliktkänslan, icke den ömsesidiga kärleken, bör vara grunden för den äktenskapliga troheten. De anse den rena kärleken oberörd af all sinnlighet.

Det är dessa sedlighetsdogmer, hvilka under senare år bland annat yttrat sig som sträfvan att hvitmena all färgglöd, att drapera all nakenhet inom litteratur och konst. Bekännarna af denna dogm inse visserligen — sedan de, för att börja från början, ögnat i bibeln och Homer — att företaget skulle bli för omfattande, ifall det sträcktes till den klassiska litteraturen. Men dess ifrigare ha de nitälskat för den moderna vitterheten och konsten. Och — om de icke möta ett energiskt motstånd — skall fikonalöfvet snart äfven hos oss vittna om smakens och själarnas syndafall.

Den »fria kärleken» har emellertid äfven sina fanatici, hvilka gå till lika stora ytterligheter. Dessa hafva förlorat synen för den själfulla och trofasta hängifvenheten, hvilken betraktas som en orimlighet eller en konventionalism, hvilka människonaturen icke utan hyckleri kan böja sig under. Ty som erfarenheten visar, att lifslång kärlek ofta är en illusion, bör man ej ens börja med förhoppningen om en sådan! Den så kallade bohêmen blef lika monomanisk i sitt kretsande kring detta enda, sinnenas rätt, som sedlighetszeloterna, under kretsandet kring detta enda, sinnenas undertryckande. Bådas yttersta konsekvenser blefve en återgång till lägre kulturskeden, i ena fallet klostrets askes, i det andra vildhetstillståndets promiscuitet. Båda parterna glömma lifvets verklighet. De ena förbise den vid sina absoluta kraf utan hänsyn till temperament eller omständigheter; sina påståenden om kvinnans obetingade sedliga öfverlägsenhet och sitt underkännande af det erotiska lifsområdets betydelse för mannens och kvinnans fulla harmoni. De andra förbise den när de vilja göra kvinnan lika sedligt obunden som mannen; när de glömma alla lidanden, för den, i en sådan obunden tillvaro födda och fostrade, nya generationen; när de ej lära något om kvinnans natur af de många, yngre som äldre, kvinnor hvilka lefva ett sundt, arbetskraftigt ehuru ensamt lif, i den djupa känslan af att, då de ej funnit en stor, ömsesidig, lifsafgörande kärlek, vore hvarje slags samlif med en man förnedring och olycka. Utvecklingen har genom mångfaldiga in-

flytanden gjort helhet, kontinuitet i kärleken till ett mera genomgripande lifsbehof för kulturkvinnan i allmänhet, än för den med henne i utveckling jämförlige mannen. Medan en man därför i regeln utan bitterhet löser ett erotiskt förhållande, sedan han upphört att älska, lider en kvinna, till och med sedan hennes kärlek upphört, öfver att förhållandet icke erhöll lifsvaraktighet.

Det är detta, den individuellt utvecklade nutidskvinnans allt bestämdare erotiska helhetskraf, som gör att hon allt innerligare önskar att äfven hon skall erhålla mannens personlighet så hel, som det är hennes lycka och stolthet att kunna gifva sin egen. Det är detta helhetskraf som, hos germanska folk åtminstone, hvarken gör kvinnan hågad eller psykologiskt danad för den så kallade »fria kärleken». Detta framgår ej minst af deras öde, som pröfvat den.

Fri *kärlek* är i själfva verket en lika orimlig sammansättning som laglig *kärlek*. Ty liksom intet yttre bud kan framkalla eller kvarhålla kärleken, utan den, i denna mening, alltid är fri, så är den däremot, som alla känslor, bunden af vissa psykologiska lagar. Och är den det icke, då har den aldrig förtjänat namnet kärlek. Det är med kärleken som med människans anlete: de individuella olikheterna äro oändliga, men vissa gemensamma drag finnas, som göra alla dessa olika anleten till mänskliga anleten, alla dessa olika känslor till mänsklig kärlek. Och inom hvarje tid finnes för båda en typ, som man erkänner vara ädlare än de öfriga.

Denna ädlaste art af kärlek är skildrad af en författare*), som sökt visa att en, på evolutionismen grundad lifsåskådning, dock ej behöfver föra till löshet i de sexuella förhållandena. Han framhåller huru den erotiska, som alla andra känslor, utvecklats från ett mindre sammanhängande, mer likartadt och obestämdt tillstånd, till ett mer sammanhängande, olikartadt och bestämdt, samt sålunda från enkel släktuppehållelsedrift slutligen höjts till en helt personlig, innerlig kärlek. Den högsta typ af denna kärlek är den, som uppstår mellan en man och en kvinna af samma väsenart; som med nödvändighet kräfver genkärlek för att varda fullboren och därför ej kan nöja sig med någon annan art af genkärlek än en motsvarande erotisk. Denna fullborna kärlek innebär de båda älskandes längtan att varda helt till ett väsen och att ömsesidigt frigöra och utveckla hvarandra till det mest fullkomliga väsen. Blir kärleken sålunda fullboren och fullbordad genom samlifvet, då gifves den endast åt en och endast en gång. Den danska författarens tanke är med skaldens snabbskrift uttryckt af Björnson, när han om förnimmelsen att hos den älskade »bli en gång till sig själf» säger: »*Det* er Kjærligheden, alt andet er ikke Kjærlighed». Denna hela personligheten frigörande, samlande och fördjupande känsla, ingifvelsen till stordåd och till snilleverk, är motsatsen till den flyktiga, blott sensuella erotik, hvilken förslafvar, splittrar och förytligar personligheten.

*) Se Viggo Drewsen: *En livsanskuelse grundet paa Elskov* samt *Forholdet mellem Mand og Kvinde belyst gjennem Udviklingshypothesen.*

Det är endast den stora kärleken, som har en högre rätt än alla andra känslor och som genom ett lif kan bevisa sin rätt.

Den, hvilken anser denna kärlek afgörande för sedligheten i ett erotiskt samlif, kan ej mena att några yttre band behöfvas för att gifva detta samlif etiskt värde. Sociala hänsyn, klokhet och finkänslighet gent emot andra kunna i vissa fall ännu göra det lagliga bandet önskvärdt. Men detta kan lika litet gifva ökad helgd åt den äkta kärleken, som något slags helgd åt ett förhållande, där detta innehåll saknas. Och ehuru det skulle vara allt för dogmatiskt att redan nu lägga denna högsta typ af kärlek som etisk norm på alla förhållanden mellan man och kvinna, eftersom lifvet visar att den högsta kärleken ännu är sällsynt som den högsta skönheten, så är det däremot icke för tidigt att påstå att denna kärlek, lagvigd eller icke, är sedlig och att, om den hos endera icke finnes, då finnes en sedlig grund att upplösa förhållandet. Det allt mer klarnade medvetandet att kärleken kan undvara äktenskapet men detta ej kärleken, är redan delvis erkänd af det moderna samhället genom den lättade äktenskapsskilsmässan. Och det är endast en tidsfråga att den lag afskaffas, som ger endera parten möjlighet att tvinga den andra kvar mot dess vilja, så stridande är redan nu denna möjlighet mot hvarje utveckladt begrepp om kärlekens frihet — hvilken icke är detsamma som den så kallade »fria kärleken»!

Det är icke historiskt sant, som det påstås, att det

varit den ena eller andra uppfattningen af sedligheten, den ena eller andra formen för äktenskapets ingående eller upplösning, som ytterst visat sig afgörande för folkens bestånd eller fall. Hos judar som hos hellener, hos romare som hos våra germanska förfäder funnos, under deras mest kraftiga blomstring, många som sedliga ansedda rättigheter, dem nutiden anser osedliga. Det afgörande för dessa folks sunda lif var att, hvad de ansågo som rätt, det hade för dem förbindande kraft: pliktkänslans styrka snarare än pliktbegreppens art bestämmer ett folks sedliga hälsa. Det är ej när idealen höjas, utan när de gå förlorade, som samhällsfara är å färde. Det fordras ett utveckladt historiskt sinne för att på samma gång se sambandet och skillnaden mellan förfall och nydaning. Eller också fordras den stora syn på lifvets väsentligheter, som kännetecknar den äkta skalden, den syn, hvilken redan Sofokles ägde då han lät sin Antigone följa ömhetens högre lag, och begå det lagbrott, som — om det lämnades ostraffadt — ansågs skola leda till allmän tygellöshet.

Det nya äktenskapsidealet håller på att danas i och genom alla de många litterära och personliga meningsbrytningar, i hvilka det utgör ämnet. Ja, det håller på att danas äfven under alla de lifvets konflikter, till hvilka äktenskapen ge så många anledningar. Visserligen skiljas nu makar, emedan de från början ansett troheten omöjlig och således ej ens eftersträfvat den. Men många andra skilsmässor hafva långt mer sammansatta, djupt psyko-

logiska orsaker. Om parterna gift sig unga, leder den personliga utvecklingen dem ofta åt alldeles motsatt håll; hafva de gift sig vid äldre år, göra redan de från början utpräglade individuella olikheterna samlifvets problem svårlöst. Nutidsmänniskans starkt utvecklade känslighet för stämningar, nyanser och lynnesskiftningar gör bristen på sympati mer outhärdlig, men också en verklig sympati långt mer lyckliggörande. Hela den mångfald af psyko-fysiska inflytanden och intryck, som ett hems medlemmar öfva på hvarandra till behag eller obehag, trefnad eller vantrefnad, harmoni eller disharmoni, de uppfattas nu för tiden med mångfaldigad intensitet inom alla förhållanden och framför allt inom äktenskapet. Det är de individuellt mest utvecklade, mest förfinade naturerna, för hvilka samlifvets nyanser, icke dess enkla grundfärger, afgöra lycka eller olycka.

Till denna allmänna ömtålighet kommer särskildt kvinnans ökade känslighet för disharmonien mellan hvad hon önskar af äktenskapet och hvad det i verkligheten ger, emedan samlifvet där ofta saknar det förstående, den frihet, hvilka hennes sympatiska känsla numera kräfver. Ty äktenskapets lefnadsvanor hafva icke tillnärmelsevis fått en utveckling, som motsvarar kontrahenternas, särskildt kvinnans, individuella utveckling. Men på samma gång som alla dessa, här flyktigt antydda, orsaker hafva sin del i de ökade äktenskapsskilsmässorna, skapar det förfinade känslolifvet å andra sidan ett allt innerligare äktenskapligt samlif. Man finner makar, som vid äktenskapets

ingående lofvat hvarandra full frihet att bryta förhållandet, när helst den ene ville, eller makar, som aldrig gifvit den lagliga formen åt sitt äktenskap och dock fullt och rikt förverkliga kärleken »i lust och nöd», under ömsesidigt förstående samarbete, under ömsesidig trofast hängifvenhet. Man har sett målsmän för den så kallade fria kärleken, som själfva varit så utpräglade engiftesnaturer, att deras lif blifvit härjadt, om den andra parten tillämpat deras egna teorier. Det är alltid karakteren, som slutligen fäller utslaget. Den kan göra den radikale teoretikern till ett sedligt föredöme, men den på en konservativ grund fotade samhällspelaren till ett rö för lidelsen; en egoismens försvarare storartadt offervillig men en kristendomens förkunnare djupt själfvisk i sin kärlek.

Så många människor, så många sinnen; så många sinnen, så många öden. Och att på hela detta sammansatta, mångfaldiga, oberäkneliga erotiska lif, med dess outgrundliga djup, vilja lägga ett oföränderligt etiskt mått, då man bedömer förhållandet mellan man och kvinna, och att vilja göra detta mått till det afgörande äfven för personligheternas etiska värde i öfrigt — detta är lika naivt som barnets försök att i sin lilla spann hämta upp det afgrundsdjupa, underfyllda, stormjagade hafvet!

Kärleken som lifvet kommer lyckligtvis att förblifva ett evigt mysterium, som vetandet icke genomtränger, förnuftet icke regelbinder. Hvad man kan hoppas af framtiden, det är endast att människorna med en finare hörsel skola lyssna till sitt eget väsens hemligheter. Ett mer

utveckladt och differentieradt själslif skall gifva dem en säkrare instinkt eller en skarpare analys, hvilka skola hindra dem att sammanblanda en öfvergående stämning af sympati, ömhetsbehof eller stolthet med en lifsafgörande känsla. Nu däremot tror mången att en svallvåg af beundran, tacksamhet eller medkänsla är hela hafvet, att reflexen af en annans eld är den heliga elden själf.

Ingen kan med någon visshet förutsäga de slutliga resultaten af den känslans och sedens djupa omdaning, som nu försiggår. Ett är dock otvetydigt: att faran för mänsklighetens framtid knappast ligger däri att det nya idealet skulle medföra en allmän tygellöshet. Snarare då en så individuell, differentierad och förfinad kärlek, att den erotiska lyckan blir allt mer svårfunnen och kärlekens idealister allt oftare föredraga celibatet framför en kompromiss med sina stora kraf på den sympatiska kärleken.

Någon gång erfarenheten, ofta endast drömmen om denna, för själens finaste skiftningar, för sinnenas finaste vibrationer sympatiska kärlek, — en kärlek, som är allförstående ömhet, allomfattande innerlighet — har redan höjt tusentals människors erotiska kraf och erotiska tillvaro upp i en sfär af mer oändlig längtan, mer hvitglödande kyskhet än deras samtidas. Det är den erfarenheten eller den drömmen, hvilka redan nu börja taga gestalt i samtidens konst och litteratur. Visserligen har den djupa disharmonien mellan mannens och kvinnans väsen länge varit grundtemat, särskildt i den moderna litteraturen. Men midt igenom de vilda, sönderslitna ton-

gångarna ljuder ett nytt ledmotiv, som skall svälla och stiga och fylla rymden med en ännu blott anad harmoni.

Ett af villkoren för att denna harmoni skall blifva så fulltonig som möjligt, är att kvinnan i lifvet och litteraturen börjar bli mer ärlig, och männen mer ifriga att lyssna, när kvinnan meddelar något om sig själf. Männen ha kräft — och med rätt — att kvinnorna skulle lära af deras bekännelser om konflikterna mellan man- och kvinnoväsen. Men kvinnorna ha af den konventionella meningen om kvinnlig renhet blifvit skrämda från att gifva männen djupare inblickar i sina erotiska lifserfarenheter.

Först när kvinnorna börja tala sanning, skall litteraturen allsidigt belysa de ännu okända djupen af kvinnans erotiska temperament. Hittills har det nästan endast varit af manliga diktare, man erhållit uppenbarelser om kvinnan. Ju närmare dessa diktare stått lifvet, dess vissare hafva de sett det högsta uttrycket för det evigt kvinnliga, så som äfven de största kvinnliga diktarna sett det: i den erotiska kärleken och moderskärleken. Och det har varit helheten i kvinnans hängifvenhet, hvilken för dem varit höjden af hennes kyskhet.

Det är de stora diktarna, hvilka lärt och fortfarande lära ungdomen att djupt vörda »allhärskaren Eros».

Detta är det enda sedlighetsprogram, som har en framtid. Endast genom att följa detta, skall man småningom lyckas hindra att den erotiska känslan uppträder som brutal drift eller att äktenskapet bygges på ett flyktigt tycke.

Ett negativt renhetsideal — äfven om det är inkarneradt i Jesu gestalt — kan icke värma, således heller icke på längden värna en ungdom. Det enda, som har en ej blott undertryckande utan omdanande makt öfver den brutala driften, är en högre känsla, hvilken tillhör samma lifssfär som driften själf.

Att i ungdomens själ med flammande skrift inbränna den stora kärlekens ideal — detta är därför att gifva den en verklig etisk styrka. Sålunda uppstår inom mänskligheten en outrotlig, oöfvervinnelig instinkt af att ett könsförhållande endast bör inträda som uttryck för en ömsesidig, allt omfattande kärlek. Sålunda lär sig ungdomen att betrakta kärleksäktenskapet som det centrala lifsförhållandet och eldas af önskan att utveckla och bevara kropp och själ för inträde i detta naturens allra heligaste, där man och kvinna själfva finna sin lycka medan de dana ett nytt släkte för lyckan. Sålunda skola allt flera unga människor inse att deras egen, lika väl som släktets, lycka blir större, ju mera hel de kunna gifva sin personlighet åt kärleken. Gossar och flickor, ynglingar och jungfrur, män och kvinnor skola, genom samuppfostran, samarbete och kamratligt umgänge, utveckla hos hvarandra det ömsesidiga förstående, som skall upphäfva den fientlighet könen emellan, i hvilken nutidens individualisering — och därmed stegrade personlighetskraf — tills vidare tagit sig uttryck.

Hemmens vanor komma att differentieras, i stället för att, som nu, samma konventionella sedvänjor uppe-

hållas för allas äktenskapliga hemlifsförhållanden. Efter några generationer af sålunda fostrade släkten, under inflytande af sålunda ordnade förhållanden, skall man få se många äktenskap af det slag, man redan nu ser ej så få, där icke den plikttrogna resignationen utan själfva friheten stärker troheten. Där vårdas kärleken som det ömtåligaste och dyrbaraste i lifvet; där ha själfviskhet och osjälfviskhet nått en fullkomlig harmoni, emedan hvardera maken äger lyckan blott genom att skapa den andras. Det är detta samlif, den norska diktaren kännetecknar, när han kallar det verkliga äktenskapet »ett längtansfullt sökande af hvarandra, ett energiskt häfdande af sig själf för att kunna gifva sig själf, en städse stigande förståelsens innerlighet, ett förhållande, som hela lifvet igenom fördjupas».

Sålunda förberedt skall kanske det absoluta människoidealet blifva en lefvande verklighet; icke som en ensam man, icke heller som en ensam kvinna, utan som en man och en kvinna, hvilka skola gifva människorna en ny religion: lycksalighetens.

* * *

Flertalet betviflar visserligen ännu att äktenskapet skall kunna blifva denna lifvets högsta tillvarelseform, där jagets hängifvenhet och jagets själfviskhet uppgå i en fullkomlig enhet. Man framhåller att detta ideala tillstånd kanske kan uppnås af undantagsmänniskor, men

aldrig af hvardagsmänniskor och att de senares moral endast kan erhålla fasthet genom det lagliga och sociala tvånget.

Min tro är tvärtom den att, som Israels barn följde eldstoden, så följa hvardagsmänniskorna på afstånd undantagsmänniskorna, och att det är sålunda mänskligheten i dess helhet flyttar sig framåt. Hvardagsmänniskorna bestämmas redan nu af vissa begrepp, hvilka vid förra sekelslutet icke ens voro afgörande för undantagsmänniskorna. Förnuftsgiftermålet t. ex. uppfattas redan af många som en låghet. Föräldramyndigheten uppträder ytterst sällan, vare sig för att tvinga barnen till ett giftermål utan kärlek eller hindra dem från ett sådant. Äfven den ytliga erotiken i våra dagar är allvarlig i jämförelse med 1700-talets lätta och grunda galanteri. I lagstiftningens och ännu mera i litteraturens geologiska aflagringar kan man studera denna höjning af den erotiska känslans nivå. Så öfvertygas man att undantagsmänniskans kraf och konflikter småningom också bli hvardagsmänniskans, ehuru dessa alltid äro några generationer efter undantagsnaturerna, hvilka upptagas af nya konflikter och nya känslor, när de många hunnit fram till de problem, som några årtionden förut endast sysselsatte de få.

Visserligen kan det, under nuvarande ofullkomliga förhållanden, för barnens skull stundom vara en plikt att icke spränga äktenskapets yttre form. Men ej ens denna plikt kan predikas som allmängiltig. Endast individen själf kan, i hvarje särskildt fall, afgöra den för så väl

barnen som makarna själfva bästa lösningen af ett inifrån söndradt, äktenskapligt förhållande. Om man ser på utvecklingen i dess helhet, är det lyckligt ju förr människorna upphöra att godkänna det nuvarande äktenskapet, ty dess förr framtvingas den omdaning, genom hvilken äktenskapet erhåller sin fasthet endast inifrån. Först då skall man fullt kunna göra de erfarenheter och finna de fina medel, genom hvilka troheten skall stärkas och lyckan skyddas. Men dessa medel söker man icke, så länge man litar på den lagliga rättens och den sociala opinionens makt att sammanhålla, hvad kärleken icke enar.

Kärlekens alltjämt fortgående individualisering tyder på att engiftet troligen förblir formen för mannens och kvinnans erotiska samlif. Men denna regel kommer då som nu att få många undantag, eftersom känslor kunna växla. De konflikter, hvilka sålunda uppstå, komma att medföra lidanden, men icke den bitterhet eller maktstrid, som den äktenskapliga äganderättskänslan nu så ofta föranleda. Det djupa medvetandet att kärleken icke kan höra till pliktens utan endast till frihetens område, skall komma den af makarna, hvilken förlorat den andras kärlek, att känna samma resignation inför det oundvikliga, som om den andra gått förlorad genom döden.

Och i de fall, där individen icke är i stånd till denna resignation, bör så väl lagen som seden dock göra det omöjligt för den ena att hålla den andra kvar mot sin vilja. Hvardera maken skall råda öfver sin person och sin egendom, sitt arbete och sitt lefnadssätt; samlifvet

skall i hvarje särskildt fall gestaltas genom individuell öfverenskommelse och lagen endast bestämma makarnas rätt och plikt med afseende å barnen.

När det sålunda kommit därhän att hvarken man eller kvinna hafva något att, i yttre mening, vinna eller förlora genom vare sig äktenskapets ingående eller upplösning, då först framträder det erotiska problemet i hela sitt allvar.

Många misstag, många karrikatyrer, många tragiska misslyckanden skola naturligtvis blifva frihetens följd. Stora vågor hafva stora skumkammar. En ny princip kan ej sättas i rörelse utan att den måste hafva nya förvillelser med sig. Men man kan ändå vara viss att lifvets lagar — till hvilka hör den, att lidandet följer med frihetens missbruk — slutligen skola förmå att bringa allt inom dess rätta gränser. Intet har väl som medelbar följd haft mer lidande med sig än kristendomen och, ehuru Jesus visste detta, tvekade han dock ej att ge denna sprängande, nydanande kraft åt mänskligheten. Men det är framför allt hans idealitet, som fattas hans nutida bekännare, den stora idealitet, hvilket vågar tro på innehållets makt framför formernas.

Det är därför alldeles naturligt att dessa samhällsbevarande kristna möta det nya sedlighetsidealet med idel farhågor. De tro att en kvinna, som till medvetet mål har »själfhäfdelse under själfhängifvenhet» skall mista den omedelbara, friska ursprungligheten i denna hängifvenhet. De tro att äktenskapet skall gå under, ifall

stödet för dess utveckling icke är band och bud utan dess egen lifskraft. De tro att sedligheten skall gå under, om ungdomen lär sig se kärleken mellan man och kvinna som det centrala lifsförhållandet. Dessa farhågor och hundra liknande hafva alla ett och samma ursprung.

Detta är den kristna lifsuppfattningen, hvilken rubbat antikens stora, sunda, starka visshet om naturens helighet. Maria var »jungfru-modern», Jesus celibatär, Paulus betraktade äktenskapet som det bättre af två onda ting. Så lärde man sig först se det ogifta ståndet som det högre och äktenskapet som det lägre. Den kristna lifsuppfattningens följd blef sedan att könsförhållandet i och för sig ansågs oheligt; det mänskliga i och för sig synd-fördärfvadt; självviskheten i och för sig ond och det jordiska lyckokrafvet som den största självviskheten.

Därför står numera den kristna lifsåskådningen — sedan den fyllt sin stora kulturuppgift, altruismens utveckling — som hinder för den enhetliga åskådning, ur hvilken slutligen mänsklighetens lycka skall växa.

Ingen, som tänker eller känner djupt, drömmer att den lyckan är lätt vunnen. Den följdriktiga monismens tro på människonaturen kommer endast att småningom genomsyra tillvaron. Och till dess blir för flertalet lidandet den första följden af friheten. Äfven för de få, åt hvilka förhållandena redan nu medgifvit lyckan, måste denna vara ofullständig i samma mån, som de äga sympati för allt lidande omkring sig. Men framför allt blir lyckan sällsynt, emedan genialiteten för lycka ännu är så sällsynt,

ja den mest sällsynta af all genialitet. Den innebär att nalkas lifvet med en tiggares ödmjukhet, men behandla det med en furstes stolta generositet; att ägna dess helhet en stor diktares djupa förstående och hvarje dess ögonblick ett litet barns hängifna enfald; att helt kunna njuta hvar närliggande fröjd och dock kunna försaka den tillfälliga fröjden för den varaktiga.

Lyckan ligger således långt framför mänskligheten. Men hon skall börja med att våga vilja den. Det är detta mod kristendomen brutit, då den från jorden riktade själen mot evigheten och gaf försakelsen högsta platsen bland de etiska värdena. Genom den *Umwerthung aller Werthe*, som nu försiggår, skall i stället lyckan erhålla denna plats.

Den, som strider för den djupaste af alla tankar, Spinozas tanke, att »fröjd är fullkomlighet», den strider med segervisshet, huru ensam han än står, huru mycket af hans hjärtblod, striden än må spilla.

Vi lefva ännu innerst endast af det, vi dö för. Och allt vi dött för skall lefva, när den tid kommer, då allt, hvad vi själfva lidit för oss betyder intet, men det vi lidit för betyder allt för andra.

1893-94.

Torpedo under Arken.

Jeg går ikke med på at flytte brikker:
Slå spillet overende; da har De mig sikker.
— — — — — — — — — — — — —
I sörger for vandflom til verdensmarken.
Jeg lægger med lyst torpédo under Arken.

(Henrik Ibsen: *Til min ven revolutions-taleren.*)

Vid aderton år blef jag af min mor lyckliggjord med trenne böcker, på hvilkas omslag jag läste:

Kjærlighedens Komedie,
Brand,
Per Gynt.

Att Henrik Ibsen var en ny norsk diktare — därtill inskränkte sig 1868 min och de flesta läsande svenskars vetskap om honom. Det blef därför med upptäckarens jubel jag fördjupade mig i den nya värld af poesi och idéer, som *Brand* och *Per Gynt* öppnade. Med *Kjærlighedens Komedie* återfann jag mig däremot på mitt allra egnaste tankeområde. Redan fem år tidigare blef nämligen *Amtmandens Døtre* en af mina andaktsböcker. Och det var i detta Camilla Colletts geniala verk, som Ibsen, enligt sitt eget vittnesbörd, fann en del af den

metall, hvilken han i *Kjærlighedens Komedie* danade till sårande pilar och sjungande strängar. Den vällust, med hvilken jag läste och omläste *Kjærlighedens Komedie*, kan bäst skildras genom att omtala, huru — när jag strax efter blef illa sjuk — det befanns att jag omedvetet lärt dikten nästan utantill; att feberfantasierna fylldes af dess gestalter; att pulserna tycktes mig slå med den Ibsenska versens rytm och att tillfrisknandet fördröjdes, emedan hjärnan icke fick ro för borrandet af dessa hvassa repliker.

Denna upplefvelse synes mig — ehuru i förstärkt grad — typisk för den betagenhet, hvilken varit den allmännaste formen för Ibsens makt öfver själarna.

Jag förstod redan då, att Camilla Colletts inflytande på Ibsen varit af det slag, som blott uppstår mellan andligt befryndade, och att Ibsen sålunda genom hennes bok endast stärktes i det pathos, som var hans egnaste. Detta pathos mötte mig med väldigare mått i *Brand* och i *Per Gynt*. Men *Kjærlighedens Komedie* hade vuxit ur samma absoluta helhetskraf, som de båda mäktigare verken, och det område, på hvilket Ibsen genom sin ungdomsdikt häfdade detta helhetskraf, var det, där alla mina innersta instinkter förberedt samstämmigheten med hans högspända idealism.

Camilla Collett hade låtit norden höra kvinnans hjärtesjuka klagan öfver de samhällsseder, hvilka undertrycka det djupaste, finaste och starkaste i kvinnans väsen, hvilka kränka hennes erotiska naturlag.

Kjærlighedens Komedie var en mans svar på denna kvinnliga klagan, en mans, hvilken lika brännande hatade de erotiska osederna och sederna, hvilken lika djupt förstod att det är »på ruinerna af templet, som mannen nu bygger sitt hus»; en mans, hvilken med samma bitterhet kände, att lifvets finaste spiror nedtrampas af den plattfotade konventionalismen, att dess ömtåligaste lyckomöjligheter söndertryckas mellan samfundsmoralens hårda händer.

Redan med *Kjærlighedens Komedie* var Ibsen den fullfärdige moralisten, som utan svårighet motstod lockelsen att dana »drømmende skjønhedsriger», ehuru han visste att det var till dem tiden trånade. Men han visste äfven att nya sådana riken icke vinnas, utan att man först äger mod att stanna inom det rike som är; att pröfva halten af de lifsvärden, som af människor ännu eftersträfvas, de lifsåskådningar, som af dem ännu helighållas, arten af de bindemedel, som ännu sammanfoga samhället, djupet af de konflikter, som ännu sönderslita själarna — pröfva allt detta för att godkänna eller underkänna. Ibsen har framför nästan hvarje annan samtida haft mod att undersöka »världstrasans» trådar. Han har därunder blifvit allt djupare öfvertygad, att tillvarons värde för individen och individens värde för tillvaron uteslutande beror af helheten i den lidelse, med hvilken enhvar hängifver sig åt det för honom högsta lifsvärdet, det han erkänner som sitt ideal.

Ibsen visade sig i *Kjærlighedens Komedie* som den

skarpsynte moralisten framför allt därigenom, att han började sin demaskering af samfundets halfhet med att blotta haltlösheten af den institution, som han kallar

Tragikomedien, Harlekinsmiraklet

inför hvilket hela folket ljuger. Ljuger vördnad för det sedliga och lyckobringande värdet af de sällskapsvanor och samfundslagar, de känslostämningar och moralbegrepp, genom hvilka människorna omdanat lifsglädjens högsta möjlighet till »ett gömsle för lifsleda» och — genom de äktenskapliga äganderättsanspråken — till lifstidsfångenskap förvandlat den personliga frihetens innerligaste uttryck. Ibsen började i *Kjærlighedens Komedie* sitt lifslånga krig mot den idealism, för hvilken självfva

idealet er det sekundære.

Det är ej troligt att Ibsen, ens i sin ungdoms härligt sjudande fräckhet, förbisåg de djupt liggande sociala och psykologiska motiven till nämnda samhällsmoral. Men den store moralistens mål är icke att skildra institutionernas tillblifvelse. Hans mål är att visa deras nuvarande verkningar, att peka på »liget i lasten» utan hänsyn till att det engång varit lefvande; att uppställa sina nya etiska kraf, obekymrad om individerna sedan kunna bära dem eller måste brista under deras tyngd.

Det var personlighetskrafvet, för hvilket Ibsen ej fann plats inom den *salighedens maadeholdsforening*, som han därför skoningslöst genomhånade, från förälskelse- och förlofningstiden, under hvilken tanter och väninnor

slagte en Elskovs Poesi och de älskande själfva dela *sit Kapital på hundred Hænder* in i det slöa äktenskapliga vanelifvet, där man ej ens minnes ungdomskärlekens rörelser, men dock föder en barnaflock och göder den med pliktbegrepp och idealistisk tro

til Brug når Sjæleslagtningstiden kommer.

När Ibsen i *Kjærlighedens Komedie* första gången talade fullt ut enligt sin egen art — den att nämna tingen vid deras rätta namn — sårade han samhället i dess blindaste fördom, hvilken det alltid kallar sin heligaste känsla. Följden blef den förföljelse, från hvilken han efter några års lönlös strid flydde.

Mot alla profeter slungas stenar. De visa sig först som verkliga profeter genom att »dana stoder af stenarna». Ibsen har utmäjslat många sådana stoder. Bland dem synes mig att några af de kvinnliga blifvit behandlade med förkärlek.

Ibsen, som siktar på och ofta träffar det centrala, har om kvinnan gjort en upptäckt, fått en ny synpunkt, hvilken han sedan så starkt framhållit, att mången däraf blifvit förledd att kalla Ibsen en ensidig förhärligare af kvinnan.

Intet är mindre sant. Ibsen har hjärtligt hatat den kvinnliga pöbeln

som sekunderer i Fælleskoret efter Vedtægts Takt.

Han har med naturvetenskaplig noggrannhet iakttagit äfven genus femininum af de zoologiska arter, som befinna sig i den ark, under hvilken han lägger sin torpedo.

Men . . . .

Han har också om kvinnan samlat andra iakttagelser och därvid hos vissa kvinnor funnit ett stort drag. Det är detta drag, som gör att kvinnan verkligen synes stå diktarens hjärta närmare än mannen.

Ibsen har sett att hon ger en större, en mera personlig hängifvenhet åt sitt lifsideal än mannen; att hon på sitt område, känslans, har en lidelsefullare ifver att utmana lifslögnen, att repa upp maskinsömmen, att välta spelet, icke att flytta brickor; att hon står mera upprätt än mannen, när *Akkordens Ånd* kräfver underkastelse, att hon icke så lätt låter tudela sig på en offentlig och en enskild moral.

Att vara mindre samhällsvarelse, mera naturkraft än mannen — detta är denna egenskap, som för Ibsens syn gör kvinnan till en mer fullblodig, mer lifsduglig, mer lifskräfvande, mer verklighetskär, mer helhetstrånande varelse än mannen.

Människosjälarna kunna indelas i organiska och oorganiska.

De senare kunna vara kristalliserade i många former, slipade i många facetter, polerade till glänsande ytor, gjutna till sköna stoder — men, i sin naturliga eller konstrikt danade gestalt, behålla de sin form, äro färdiga: de växla icke, de växa icke. De organiska åter vissna, brytas, skjuta friska skott och blomma ofta på de mest oväntade tider; de äro till en viss grad oberäkneliga emedan de äro växande.

Ibsen gör oftare den manliga själen oorganisk, färdig och afslutad, men den kvinnliga däremot oftare organisk, växande, det är vardande.

Det är dessa senare själar, hvilka småningom finna omgifningen för trång, som förr eller senare måste revoltera, ifall de vilja utvecklas till en större och skönare mänsklighet, en rikare personlighet.

Det fenomen i människolifvet, som Ibsen ifrigast spejar efter, som han älskar, det är just detta genombrott, detta uppror, denna frihetskamp. Själfva det för hvar gång vunna resultatet intresserar honom föga. Ty — som han yttrar i det för uppfattningen af Ibsen ovärderliga brefvet till Brandes — frihetsbegreppet vidgas under tillägnelsen; det nyvunna högre moralbegreppet har icke någon evighet för sig. Ja icke ens de klaraste förnuftsslut äro absoluta sanningar, ty hvem går i borgen för att icke 2 × 2 är 5 uppe på Jupiter? . . . . .

Men ehuru Ibsen således icke kan anse kvinnans slutsatser ofelbara, tror han dock att den till personlighet sträfvande kvinnan inom sitt område — kärleken — har den största möjligheten att finna de största, relativa sanningarna, emedan den ideala längtan, drömmen om att där möta det underbara, aldrig lämnar henne i ro. Den med henne i allt annat jämnbördige mannen kan ännu känna harmoni med sig själf i hvardagstrefnaden inom ett äktenskap, där intet annat fattas än — det djupt personliga, erotiska lifsinnehållet, hvilket antingen aldrig funnits eller också sinat bort! Den personligt utvecklade kvinnan

åter känner sig förnedrad i ett sådant äktenskap. Och denna hennes känsla är framtidsdanande.

Ibsen har aldrig i något drama, där förhållandet mellan en man och en kvinna kommit i förgrunden, gjort detta förhållande på ett stort sätt lyckligt. Orsaken är vanligen att mannen visar sig otillräcklig. Det har varit kvinnan, hvilken velat helt, älskat helt, ja, äfven syndat helt. Det är nästan blott kvinnan, hvilken hos Ibsen bryter sig ur buren eller arken eller dockskåpet. Och han tror att hon utanför stängslet skall finna sin rätta väg, ledd af en säkrare känsla än mannen. Hon behöfver mindre än han underordna sig samhällsmoralen, ty hennes större förmåga af hel hängifvenhet ger åt henne en ädlare instinkt och därmed rätten till en större etisk valfrihet. Och därför är det kanske som alla Ibsens härligaste kvinnor ge sig plötsligt, återtaga sig plötsligt och omutligt följa sin egen väg, när de funnit den eller städse återfinna den, ifall de lämnat den.

För Ibsen finns intet högre sedligt evangelium än personlighetens själfhäfdelse, ingen högre sedlig lag än personlighetens hängifvenhet åt sitt ideal. För honom, som för Nietzsche, är öfvermänniskans afgörande prof förmågan att stå ensam; att i hvarje särskildt fall kunna träffa sitt eget val, att, handlande, kunna nyskrifva sin egen lag, välja sin egen uppoffring, löpa sin egen fara, vinna sin egen frihet, våga sin egen undergång, välja sin egen salighet.

Det är i regeln männen, hvilka Ibsen låter böja sig under häfdvunna, men för dem själfva haltlösa rättsbegrepp, eller smula sönder lifvet genom dådlöst grubbel eller bryta itu det genom hetsigt maktbegär. Men icke ens dessa maktlystna män hafva det »robusta samvete», hvilket väljer eller fasthåller en ny etisk synpunkt. Männen indraga därför ofta de kvinnor, som hängifva sig åt dem, i sin egen halfhet eller svika dem i de stora lifsafgörelsernas ögonblick.

Men de kvinnor, som syndat mot sin personlighets innersta lag, dem låter Ibsen sällan dö i synden, utan förr eller senare inse sitt fall och — stundom — försona det.

Skildrar Ibsen en kvinna alldeles utan vilja, då låter han henne vara hypnotiserad. Skildrar han en kvinna alldeles utan hängifvenhet, då ger han henne åtminstone energi nog att befria jorden från denna dess mest onyttiga börda! Ibsens märkligaste kvinnogestalter äro alla hänsynslösa. Men denna hänsynslöshet äger hans fulla sympati. Ty den har ett varmblodigt mål: att vinna lyckan för sig själfva genom att lyckliggöra — eller frigöra — den man, hvilken de ägna sin stora hängifvenhet, vare sig som älskare, make eller son. Och deras hänsynslöshet hvilar ytterst på modet att bära följderna af de djärfva ingreppen i egna eller andras öden.

För »anarkisten» Ibsen är den starka kvinnan den personligvordna anarkien.

I *Kjærlighedens Komedie* utbrast han:

. . . . I den »stille Tanke»,
der ændser ingen af os Grind og Skranke,
der ræddes ingen for at bruge Sporen; —
i Gerning holder vi os smukt til Jorden,
thi Livet er igrunden Hvermand kært
og der er ingen, som et Dødsspring vover.
Ja hvorfor slide Pidsken eller Sporen,
naar ingen gylden Indsats staar som Skænk
til den, der river sig fra Bord og Bænk
og jager fremad, baaren højt i Sadlen?
Slig Færd for Færdens Skyld tilhører Adlen . . .

I sin mognare ålders diktning har han hos kvinnan oftare än hos mannen spårat detta den förnäma rasens kännetecken, den stora vågsamheten, adelsfärden utan alla nyttighetshänsyn. Och när Ibsens män förbise eller kränka eller offra dessa adliga kvinnor, som ödet ställt vid deras sida — då blickar diktaren med outsäglig ömkan ned på den manliga blindheten eller råheten, svagheten eller grubbelsjukan.

I Ibsens flesta stycken är det en kvinna, hvilken uttalar dramats röda replik — den replik, som färgats icke blott af de tunga, heta dropparna ur denna ena kvinnas hjärta, utan af dropparna från millioner hjärtan, hvilka genomlidit samma ve.

* * *

Kvinnan behöfde för sin personliga frigörelse i ännu högre grad än mannen Ibsens väckelse. Liksom mannen är hon fortfarande hämmad genom en lifsåskådning, som kräfver jagets dödande och en samhällsordning, som undertrycker det. Men hon var dessutom hämmad af ett föråldradt kvinnoideal, som männen danat efter sina önskningar och efter hvilket kvinnorna bildat sig. Ur detta ideal härflöt den konventionella uppfattningen: att den kvinnliga offervilligheten var det för mannens och kvinnans lycka obetingadt goda, men den kvinnliga självhäfdelsen det obetingadt onda.

Mot detta kvinnoideal hade många röster höjt sig före Ibsens. Men först när en stor diktare genom lefvande gestalter uttrycker en ny tanke, verkar den i vida kretsar med en uppenbarelses makt och myndighet. Och när Ibsen diktade in sitt nya kvinnoideal i tidsmedvetandet, då blef detta snart icke blott kvinnans eget utan äfven mannens. I denna mening kan Ibsen kallas kvinnans diktare, men däremot icke i en trängre, ty han har lika litet afsett att verka för kvinnosaken som för någon annan sak.

Det nya idealets genombrott har kräft svåra strider. Men småningom har dock ett släkte af män och kvinnor uppstått, hvilka i sitt äktenskapliga samlif, som i sitt personliga lif, på allvar söka förverkliga såväl den manliga som den kvinnliga personlighetens frigörelse. Kvinnorna hafva fått allt mera mod att i hemmen, ej blott i samhället, taga sin plats bredvid männen.

Och såväl man som kvinna har insett huru mycket rikare lifvet blifvit för dem båda, sedan hängifvenheten yttrar sig däri, att kvinnan på alla områden är en personlighet som ger sig, icke en varelse som kastar bort sig.

Och efter att kvinnan nu i seder och sinnen börjat hägna personlighetstanken, skall den också blomstra fram hos det nya släktet på ett vackrare sätt än den i genombrottets tid kunnat göra, vare sig hos män eller kvinnor. Ibsen inser kvinnans svagheter men ser också hennes styrka. Han har funnit den i hennes hjärta och vet att af hjärtat går lifvet. Därför visar han huru en kvinnas kärlek kan bli en mans frälsning, men huru en man för sig själf uttorkat lifvets renaste kraftkälla när han »dödat kärlekslifvet» hos en kvinna. I det nya rike, hvars siare Ibsen är, har han icke gifvit samma plats åt tron och åt hoppet, som de ägde i det rike, hvars sol dalar. Tviflet och sorgen äro för honom större än tron och hoppet. Men för honom är kärleken fortfarande störst, och han har icke blott genom stora kvinnogestalter förhärligat kvinnans kärlek utan därmed äfven ett nytt och större sätt att älska.

Nästan genom hvarje konflikt af erotisk art har Ibsen understrukit Camilla Colletts djupa ord: att icke mannen, icke kvinnorna borde välja, att det blott är en, som i sanning bör välja, den kvinnliga kärleken.

Att kvinnokärleken — i fall ordet tages i dess mest omfattande mening — säkrare än någon annan känsla

anar vägen till en större lycka för individerna liksom för hela släktet, detta är Ibsens stora tro om kvinnan. Han ser hennes genialitet som — i första rummet — erotisk och moderlig hängifvenhet. Af denna hängifvenhet, som han förlåter allt, hoppas han också allt. Han vet väl att tillfälligheter af tusen slag, bland hvilka han skildrar några i sin djupsinniga dikt *Forviklinger*, alltid skola komma i vägen för människors lycko-möjligheter: att inför hjärtats röda afgrunder, inför själens natthöljda vidder, inför sympatiens och antipatiens hvita och svarta magi, gent emot sinnenas svikande lek och slumpens blinda trefvande står äfven kvinnan maktlös. Men han hoppas icke blott att kvinnan, genom sin naturs explosiva art, skall blifva det bästa sprängämnet för den gamla arken. Han tror äfven att hon skall kunna förnya mänsklighetens blod genom nya lifsvärden, nya etiska motiv, en ny idealitet, en ny troskraft. Men detta kan endast ske om hon utvecklar sin egen individualitet, hvilket innebär att hon bevarar sin djupa väsensolikhet med mannen.

Då skall allt det drömfagra, aningsdjupa i nutidskvinnans själslif blifva framtidsdanande och taga gestalt i samlifvet mellan människorna, framför allt i det erotiska samlifvet, så att detta erhåller hela sin fasthet genom sitt eget innehåll, och en alltjämt växande frihet och finhet i alla sina uttryck.

Af sådana äktenskap väntar Ibsen, att det släkte skall

födas och fostras, hvars blod skall svälla af helhetslidelse, af dådkraft, när det styr färden mot det tredje riket, skönhetsriket, hvilket för diktaren själf aldrig blef annat än blånande öar vid den yttersta randen af ett stormjagadt världshaf.

1898.

Framtidens kvinna.

Det finnes ord, hvilka locka som sång. Och ett af dessa ord är: framtidens kvinna.

Sången ljuder för mig i en diktares rytmer, en diktares och en siares tillika, han, hvars namn nu strålar med morgonstjärnans glans, men som i lefvande lifvet själf hörde det höljas med smädelser — som ateistens och samhällsförstörarens — emedan hans tankes ljusa väg genom samtidens fördomar var ljungeldens. Skaldeaningen uppenbarade för honom en ny tid, då kvinnorna skola vara

> . . . frank, beautiful and kind
> As the free heaven, which rains fresh light and dew
> On the wide earth . . .
> From custom's evil taint exempt and pure;
> Speaking the wisdom once they could not think,
> Looking emotions once they feared to feel,
> And, changed to all which once they dared not be
> Yet being now, made earth like heaven . . . .

Det är denna Shelley's sköna profilkontur af framtidens kvinna, som föresväfvat mig, när jag här med något bestämdare drag sökt teckna hennes bild.

* * *

Kvinnornas Sturm- und Drang-tid och den med denna sammanhängande sociala och psykologiska nydaningen fortgår troligen långt in i nästa århundrade. Denna af konflikter fyllda period upphör först sedan kvinnan inom som utom äktenskapet nått full laglig likställighet med mannen; sedan en sådan omdaning af samhället ägt rum, att den nuvarande konkurrensen mellan könen slutat på ett för båda lyckligt sätt, och sedan såväl förvärfsarbetet som det husliga arbetet erhållit sådana former, att det mindre hårdt än nu trycker kvinnan.

Först mot tjugonde århundradets slut torde sålunda vår tids kvinnotyp hafva kulminerat och en ny kvinnotyp börja framträda.

Min ideala bild af framtidskvinnan — och när man målar idealbilder behöfver man ju icke neka sig något — är, att hon skall vara ett väsen af djupa motsatser, hvilka nått harmoni. Hon skall te sig som en stor mångfald och en fast sluten enhet; en rik fullhet och en fullkomlig enkelhet; en genombildad kulturvarelse och en ursprunglig natur; en starkt utpräglad, mänsklig individualitet och en hel uppenbarelse af det djupast kvinnliga. Denna kvinna skall förstå allvaret i ett vetenskapligt ar-

bete, i ett strängt sanningssökande, i ett fritt tänkande, i ett konstnärligt skapande. Hon skall inse nödvändigheten i naturens lagar och i utvecklingens förlopp; hon skall äga solidaritetskänsla och samhällsintressen. Emedan hon vet mer och tänker klarare än nutidens kvinna, är hon äfven rättvisare; emedan hon är starkare, är hon mera god; emedan hon är visare, är hon äfven mildare. Hon kan se i stort, och hon kan se i sammanhang; därunder förlorar hon vissa fördomar, dem man ännu kallar dygder. Hon förblir alltjämt den, som danar seden. Men hon söker därvid sitt stöd, icke i den sociala konventionen utan i sitt eget väsens lagar. Hon har mod att tänka egna tankar och att pröfva sin tids nya tankar. Hon vågar känna — och bekänna — känslor, dem hon nu undertrycker eller döljer. Hennes fulla rörelsefrihet och allsidiga personliga utveckling möjliggöra djärfva lifsförsök, en energisk sträfvan efter en tillvaro i jämnhöjd med hennes eget jag. Och en sådan tillvaro skall hon äfven med en säkrare instinkt än nu veta att finna. Hon förstår att arbeta intensivare, hvila intensivare och fröjdas intensivare af alla enkla, närliggande glädjeämnen, än hvad nutidskvinnan förstår. Sålunda kommer den nya kvinnans lifskänsla att höjas, hennes erfarenhet att fördjupas; hennes själslif, hennes skönhetskraf, hennes sinnen att utvecklas och förfinas. Hon blir mycket sensitiv, mycket snabbt vibrerande, och hon skall därför kunna njuta mycket mer och äfven lida mycket mer än samtidens människor förmå.

Genom allt detta kommer framtidens kvinna att gifva nya värden åt samhällslifvet och åt konsten, åt vetenskapen och åt litteraturen. Men hennes största kulturella betydelse blir fortfarande den, att genom det gåtfulla och naturbundna, det aningsrika och impulsiva i sin egen varelse skydda mänskligheten för öfverkulturens faror. Gent emot vetandet kommer hon att häfda det ovetbara, gent emot logiken känslan, gent emot realiteten möjligheterna och gent emot analysen intuitionen. Kvinnan kommer framför allt att främja själens växt, medan mannen främjar intelligensens; hon att vidga aningens område, han förnuftets; hon att förverkliga ömheten, han rättvisan; hon att segra genom öfvermodet och han genom modet.

Framtidens kvinna skall icke blott hafva lärt mycket, hon skall äfven hafva glömt mycket, särskildt af nutidens såväl feminina som anti-feminina dårskaper.

Hon kommer att med hela sin varelse vilja kärlekens lycka. Hon är kysk, ej emedan hon är kall, utan emedan hon är lidelsefull. Hon är förnäm, ej emedan hon är blek, utan emedan hon är fullblodig. Hon är själfull och därför är hon äfven sinnlig; hon är stolt och därför är hon äfven sann. Hon kräfver en stor kärlek, emedan hon själf kan älska med en ännu större. Det erotiska problemet blir genom hennes förfinade idealism mycket sammansatt och ofta svårlöst. Till gengäld blir den lycka, hon kommer att skänka och känna, rikare, djupare och varaktigare än något som hittills kallats lycka. Många

drag, som tillhöra den nutida hustrun och husmodern, skola troligen saknas hos framtidens kvinna. Denna vill alltid förblifva älskarinna och hon vill endast sålunda blifva mor. Åt den svåra och sköna konsten att på en gång vara älskarinna och mor, kommer hon att ägna sina yppersta och flesta krafter: hennes religiösa kult blir att skapa lifvets salighet. Emedan hon känner och vördar de psykiska och fysiska villkoren för hälsa och skönhet, skall hon med större klarsynthet och djupare ansvarskänsla än nu välja sina barns far; hon skall föda och fostra sunda och sköna människor, och hon skall själf äga en större fägring och en längre ungdom än nutidens kvinna. Hon vill hela sitt lif behaga, emedan hon alltid vill försköna tillvaron. Men hon vill behaga endast genom att under hvarje ålder vara helt sig själf, och sin oförgängliga ungdom, sin högsta skönhet uppenbarar hon uteslutande för den hon älskar. Hon vet, att den själiska tjusningen är den djupaste, och ur sitt väsens fullhet hämtar hon den ständiga förnyelsen af denna tjusning, alltid oväntade och i oändlighet nyanserade yttringar af sin individuella gratie. Med sin blotta närvaro upphäfver hon formens och vanans tvång och skapar växlande, genom hennes egen förnämhet adlade, yttringar af samlifvet inom familjen som inom samhället och sällskapskretsen. Hon kommer troligen att tala mindre än nutidens kvinna, men hennes tystnad och hennes leende bli mer vältaliga än dennas. Hon meddelar sig alltid omedelbar och alltid måttfull, annorlunda och oföränderlig, spontan och utsökt.

Hennes väsen strömmar fram, sprudlande fritt och friskt som forsens svall, men liksom detta bundet af en fast inre rytm. Huru långt hon än låter sig gå — i glädjens yra eller ömhetens passion, i lyckans rus eller smärtans raseri — så förlorar hon dock aldrig sig själf. Hon är många kvinnor och dock alltid en, vare sig hon leker och ler eller lider och dock ler; vare sig hon strålar af sundhet eller förblöder ur dödliga sår; vare sig hon är fylld af och omkring sig meddelar ro eller nervspänning, jubel eller tårar, sol eller natt, svalka eller glöd.

Framtidens kvinna finnes redan i mannens drömmar om kvinnan — och kvinnan danar sig efter mannens drömmar. Den moderna mannens kvinnoideal är icke den manliknande kvinnan utan den allsidigt utvecklade uppenbarelsen af »det evigt kvinnliga». Denna nya kvinnotyp har redan framskymtat, ej blott i vår tid utan under de gångna århundradena. I medeltiden skref hon Heloisas bref; under renässansen målade Leonardo henne som Mona Lisa, och på sjuttonhundratalet höll hon salong som M:lle de Lespinasse. I vårt århundrade har hon diktat kärlekskväden som Elisabeth Barrett Browning; hon har trädt fram på scenen som Eleonora Duse — och som i en ädelsten är hennes väsen kristalliseradt genom det diktarord, med hvilket Rahels personlighet blef sammanfattad:

Still und bewegt.

1897.

II.

LIFSBEHOF

Kulturodling.

Sie haben Etwas, worauf sie stolz sind. Wie nennen sie es doch was sie stolz macht? Bildung nennen sie's, es zeichnet sie aus vor den Ziegenhirten.

Also sprach Zarathustra.

»Kulturodling — hvad betyder det?» Först och främst ett försåt, som afser: att välja mina läsare.

De, som strax le åt tavtologien, böra nöja sig med öfverskriften. De åter, som för ordet äga det leende, med hvilket vi möta tankefränder, skola möjligen finna det följande umbärligt men icke obegripligt.

Jag vänder mig emellertid mindre till dessa, med hvilka man ej behöfver tala; än mindre till dem, med hvilka man ej kan tala. Utan till dem, hvilka ännu ej tänkt — men kunna lära sig tänka — öfver kulturens framtid.

* * *

På skilda sätt verka människor som andliga kulturmakter.

Ett är som ödeläggaren, hvilken grusar en kultur eller som skaparen, hvilken danar en ny. Om dessa sinsemellan skilda typer — som endast hos mänsklighetens största genier sammansmälta till enhet — veta vi hvarken när de kunna väntas ej heller hvarifrån. Ingen kultur, hur hög den än må vara, är den höjd, från hvilken de komma, dessa okallade och oundvikliga, dessa viggar och solar. Mer än ett århundrade såg dem ej; i det, som ser dem, slutar en tidräkning och en annan börjar.

Bättre känna vi villkoren för framträdandet af den kulturmakt, som i betydelse kommer därnäst, den makt, hvilken inom en redan gifven kulturs former skapar nya värden. Men äfven dessa maktutöfvares framträdande hör, åtminstone ännu, till det oberäkneliga, det af vår vilja oberoende.

Den tredje kulturmakten åter är kulturodlarens. Och den kan frammanas, kan uppfostras för att sedan i sin ordning uppfostra. En kulturodlares utbildning har dock ej lyckats, ifall den hos honom endast väckt arbetsglädje: denna måste stegras till festglädje. Endast sålunda blir handen lätt nog för kulturodling. Ty dess uppgift är icke att bryta marken eller att så säden, dess värf är endast att odla rosor. Det öfverflödiga — se där hvad den framälskar. Och endast den, som känner, att det öfverflödiga är det framför allt oumbärliga, endast den vet något om kulturodlarens vetenskap, den att väcka »de glada behofven».

Inga begrepp torde emellertid vara svårare att fastställa än nödvändighetens och öfverflödets, och detta framför allt inom kulturens område, där lifsbehof och lifsvärden stiga och sjunka med olika tider, folk, individer och åldrar. Ingen gränslinie blir sålunda mera rörlig än den, som skiljer det mått af sträng nödvändighet, hvilket innebäres i begreppet *kulturmänniska*, och det mått af skönt öfverflöd, hvilket innefattas i begreppet *genomkultiverad människa*.

Här skall heller icke uppdragas några gränslinier. Och detta så mycket mindre, som det ej är fråga om den intellektuella, etiska och sociala uppfostran, hvilken frambringar en kulturmänniska, utan om den odling, som af kulturmänniskan gör en genombildad varelse. Jag nämner endast som min mycket enskilda mening, att denna är en människa, hvilken icke blott tillägnat sig ett rikt bildningsstoff men som genomträngt sitt stoff med sin egenart; en människa, som kan bruka alla sinnen och njuta med alla sinnen; som med sin egen tanke pröfvar, väljer och förkastar; som med sin egen känsla omfattar eller utesluter. En människa, hvilken icke blott genom en oafbruten odling ökar sina färdigheter, fördjupar sin idékrets, förfinar sin känslighet, utan som därunder alltmera individualiserar sitt sätt att se, att höra, att tiga, att tala, att läsa, att skrifva. En människa, hvilken fattar sig själf som den höga enheten i den kulturella mångfalden, en mångfald hvilken hon brukar som material för

sin egen helgjutenhet, en konstnärlig helgjutenhet. Denna innebär, att personlighetens lifsyttringar präglas af hela bildningsarbetet och att hvarje moment af bildningsarbetet stegrar lifsyttringarnas finhet och förnämhet. Den genomkultiverade människan, slutligen, är den, hvars lyckokänsla växer, ju rikare hennes egna och andras kulturella lifsmöjligheter äro. Hon tillhör samma fullblodsras som de antikt skrudade, sköna män och kvinnor, hvilka, på Puvis de Chavannes' ideala bilder, under höga lagerträd och öfver blommande ängar med värdig gratie bära sina lyror och bokrullar, utstrålande en upphöjd och soldrucken hänryckning öfver sin egen och hvarandras harmoni.

* * *

En rysk författare påstod — sedan han skildrat de trasiga, oinbundna böckerna inom flertalet ryska hem — att antalet inbundna böcker i ett land ger det bästa beviset för folkets kulturnivå. En svensk diktare åter, som stod inför ett handfat af minimala dimensioner — öfver hvilket en omedveten ironiker fäst bibelspråket: *Herre, två mig, att jag må ren varda* — svor på tvättfatets storlek som det ofelbara kulturmåttet! Det ena som det andra infallet får en viss bevisstyrka, om man, från östlig i västlig riktning, iakttager utvecklingen af de europeiska folkens psykiska och fysiska behof.

Emedan behofven äro kulturens utgångspunkt, deras fulla och sköna tillfredsställande kulturens mål, var askesen — trots dess stora, uppfostrande betydelse under vissa utvecklingsskeden — innerst städse kulturfientlig. Den är det ännu, i sina banala afpassningsformer efter nutidens förhållanden, är det icke minst därför, att afhållsamhet försvagar och förringar personligheten, medan måttfull frihet styrker och förfinar den. Öfverallt, där asketiska begrepp råda, blir det därför meningslöst att tala om kulturodling, ty denna är askesens antipodiska motsats. Kulturodlingens sträfvan är att oaflåtligt väcka nya fysiska och psykiska kulturbehof och att alltmer förfina sättet att tillfredsställa de redan väckta. Denna förfining är af den art, som vår största konst- och kulturfilosof åsyftar, när han talar om det sköna som »fyllnad för de rena behofven i människans friska natur», en förfining, som har intet gemensamt med den flärd, hvilken »försätter allt ur det vackra tillståndet».

Hvad vi i dagligt tal mena med kulturen — hela den materiella apparaten, de samhälleliga inrättningarna, summan af vetande, af skapelser på alla områden — allt detta innefattar ännu icke kultorodlingens egentliga fält. Ja, en kultur, i ordets vanliga mening, kan förefalla hög och dock, inför kulturodlarens fina värdemätare, te sig som komplicerad råhet.

Råheten — som bland annat är okänslighet eller en blott latent känslighet för det äkta och sköna — blir nämligen icke öfvervunnen endast genom att ett fåtal

frambringar andliga kulturvärden, utan genom att ett flertal med finsmakande urval njuter dessa värden; icke endast genom att ett land främjar yttringarna af fåtalets skaparkraft utan genom att dessa yttringar komma i ett så nära samband med hela folkets kulturbehof, att de höja och mångfaldiga allas lifskänsla.

Nutidens rastlösa kulturarbete pågår under en relativt ringa grad af kulturodling. Kvantitativt äro odlingens resultat större än någonsin, och det ena fältet efter det andra nyodlas under allt fullkomligare brukningssätt. Men inom kulturen som agrikulturen afgöres behållningen mindre genom storleken af de områden, hvilka äro »under kultur», än genom denna kulturs intensitet. Det är bristande intensitet, som gör, att kulturskördarna i vår tid ofta ej ens gifva tionde kornet; det är saknad af sol som gör, att de sällan nå fullmogenhetens gyllene tyngd. Och för det öfverflödiga, för kulturodlarens egentliga område, saknar tiden syn och sinnen.

Stora mål — de äro odlingens stora, soliga drifkraft. Och om än hvarje rik, tidigare kultur vuxit på det materiella välståndets grund, så har dock icke själfva rikedomen utan högre lifsvärden varit kulturens yttersta mål. Men vår — industrialismens — tid har satt seger i den ekonomiska täflan som sitt högsta lifsvärde — det mest naket andefattiga, människor eftersträfvat alltsedan den förhistoriska kampen för tillvaron. Tidens saknad af kulturidealism, märkbar redan på de högre områden, där nya andliga värden skapas, är i ögonen slående inom de lägre

områden, där kulturvärden endast tillägnas. Och samma inflytande, på så väl de produktiva, som de receptiva samfundslagren, utöfvas genom den ofvan antydde bristen på intensitet i kulturen.

Den ringa intensiteten har många orsaker, af hvilka den mest afgörande är den, att medan massan af nedärfdt kunskapsstoff ständigt ökas, behåller man gamla bildningsideal- och metoder. Följden blir att bildningen allt mindre syftar till ett *vara*, alltmera till ett *veta*. Men bildning är icke hvad vi veta: »bildning är hvad vi hafva kvar, när vi glömt allt hvad vi lärt» — hvad vi hafva kvar af tankar, idéförbindelser, känslor och fantasibilder, hvilka stegra och förfina vår lifskänsla.

I en nutida järnvägsmatsal, där kring de öfverfyllda borden kämpas en oskön strid för att på minsta möjliga tid vinna största möjliga utbyte, gripes en icke hetshungrig människa af längtan till landsvägsresornas matsäcksmiddagar, gladt njutna i en fridfull skogsbacke. Hvad man ser och hvad man minnes danar sig till osökta symboler för nutidens hastiga, urskillningslösa slukande af ett stort, andligt näringsstoff och äldre tiders långsamma, stilla tillgodogörande af ett litet.

Okänslighet för urvalet och för den djupa personliga tillägnelsen som grundvillkor för en äkta bildning, detta är nutidens stora råhet. Den orsakar ett våld på naturen, hvilket man i ljuset af framtidens psykologi skall döma så, som vi i ljuset af nutidens fysiologi döma medeltidens konstmässiga produktion af dvärgar.

Nyssnämnda råhet ökas genom den nutida tendensen att värdesätta allt i penningar, att tro penningar i stånd att köpa alla värden. I proportion till de summor, som anslås för undervisning och vetenskap, konst och litteratur, anser ett folk sig som »kulturfolk». Men frågan om summorna verkligen höja kulturen, den frågan räknas till det öfverflödiga, där den icke rent af är — det ofattbara!

Det är icke bildningskärleken, hvilken i sista hand uppbär samtidens universitet och akademier, mångläseri och examensväsen. Allt detta lefver, liksom krigsrustningarna, till stor del genom den internationella täflan, liksom mecenatskapet i vår tid oftare eggas af penningfurstarnas inbördes skryt än af deras kulturdrift. Vi svenskar tillfoga oss, i vår kulturella nationalstolthet, till och med den största kulturförlust ett litet land kan bereda sig, när vi underhålla två småstadsuniversitet och därjämte skapa tvenne halffärdiga högskolor i stället för att göra hufvudstaden ensam till universitetsstad. I våra tre grannland kan man iakttaga den kulturodlande betydelsen af att ungdomen, i stället för att intaga en orimligt framskjuten och tillika isolerad ställning i en småstad, anspråkslöst och naturligt smälter samman med det stora samhälle, där nationens lif starkast pulserar. Sålunda mottager ungdomen en fylligare bildning och återgäldar samhället dess kulturella impulser genom en mångfald af andra slags impulser, sådana genom hvilka man i nordens öfriga hufvudstäder förnimmer den studerande ung-

domens närhet, såsom man af brisens friskhet förnimmer hafvets.

Vår nationalstolthet underhåller äfven i och för den konstnärliga utbildningen skolor, som delvis täcka hvarandras område, och det oaktadt klarsynta fackmän länge framhållit, huru mycket bättre medlen skulle kunna brukas för att stegra konstlifvet genom resestipendier och inköp af konstverk. Ännu har däremot icke vår nationella kulturstolthet manat oss till mer än minimala understöd åt de på olika områden skapande krafterna. Det, som offras åt kulturen i form af den manliga ungdomens nästan kostnadsfria uppfostran, ger ringa frukt, i form af nya kulturvärden, till följd af samhällets barbariska offerväsen inom högre åldersklasser. Men vill ett land, i ordets stora mening, vara ett kulturland, då är det första villkoret att det från hvarje slags tryck frigör sina produktiva krafter.

Efter denna i största förbigående gifna motivering af mitt påstående här ofvan, öfvergår jag nu till kulturodlingen i egentlig mening eller den kulturella verksamhet, hvilken mindre afser frambringandet af nya kulturvärden än uppodlandet af förmågan att njuta de värden, man redan äger.

Som bevis på nutidens kulturella öfverlägsenhet framför andra tider uppräknas ofta alla de materiella medel, genom hvilka ej blott lefnadssättet blifvit behagligare utan äfven andliga värden lättare åtkomliga och snabbare omsatta; i synnerhet framhållas med rätta de billiga resor

och billiga tryckalster, genom hvilka vetenskapens, konstens och litteraturens skapelser mer eller mindre kunna blifva allmän egendom.

Ingen nekar heller nutidens öfverlägsenhet i fråga om att öfver stora ytor utbreda odling. Hvad man nekar är, att denna odling blir vare sig djup eller fin; hvad man påstår är, att mångfalden af våra bildningsmöjligheter minska halten af vår bildning.

För att strax bevisa genom närmast liggande exempel, så aftager läsförmågan i jämn proportion med läskunnighetens tillväxt. Alla läsande lyda i våra dagar Bacon's råd: att smaka på somliga böcker och att sluka andra; men få följa hans maning att äta vissa böcker långsamt och att smälta dessa väl. En god läsare, en sådan som i åratal lefde med en författare, af en bok, finner man numera sällan ens i aflägsna landsorter. En stor procent af de bildade har »aldrig tid att läsa», och de, som skaffa sig tid, hafva redan i skolan förlorat makten att med sin fantasi framkalla de bilder, diktaren målat, att med sin tanke genomtränga de idéer, tänkaren meddelar. Ett halfvaket mångläsande ända från barnaåren har slappat kvaliteten af våra intryck, i samma mån som det ökat kvantiteten. Visserligen måste i hvarje människas bildningshistoria som i hennes lifshistoria finnas en tid, då hon hejdlöst kastar sig i böckernas som i människolifvets haf och löper alla faror för att vinna alla fröjder. Men liksom en personlighet småningom gör sitt naturliga urval bland människorna, ger någon eller några sin stora

kärlek, gör några fler till vänner, idkar umgänge med andra och ur detta umgänge utesluter flertalet, så måste en personlighet småningom äfven träffa sitt val bland böckerna. Man borde alltid äga — och varsamt låta växa — en liten grupp författare, som man aldrig »läst» utan ständigt läste. Ty i alla förhållanden, ej minst bokförhållanden, är det innerligheten, hvilken skänker de stora lifsvärdena.

Den vårdslösa kulturodling, som ett dåligt läsande medför, är i vår bråda tid ett internationellt drag. Men det sätt, på hvilket kulturen tillgodoses genom bokköp, torde vara enastående, för Sverige och — troligen — Balkanhalfön. Hos oss anses det nämligen upprörande omoraliskt att köpa en bok, som man *kan* låna. Med det höga lugn, en etisk öfverlägsenhet skänker, väntar flertalet t. o. m. att läsa broschyren för dagen, tills det osedliga fåtalet lånar ut tjugufemöreshäftet!

Inom det sedliga flertalet finner man ej sällan personer, hvilka gifva middagar, där värdinnan är stolt öfver den dyrbara servisen, som är särskildt beställd för hennes bord, medan hennes stolthet icke lider af att i tummade lånebiblioteksexemplar taga kännedom om sitt eller andra lands främsta litterära verk; där hon äflas att i matsalen bjuda sina gäster »primörer» men där dessa gäster på salongsborden förgäfves söka de nya alstren af den inhemska bokskörden. Ja, man möter bland nämnda flertal personer, hvilka hellre uteblifva från en teater-première än att där icke synas på främsta platsen, men som med

en från blygsel fri panna be att få låna ett tryckt drama af — författaren själf!

Denna egendomligt svenska asketism sänker våra författares andliga och materiella »standard of life» och minskar sålunda deras möjlighet till en frisk, spontan produktion. Detta blir vår omedelbara kulturförlust. Men därjämte beröfvar sig den läsande allmänheten själf den finare odling, som vinnes genom att i första hand bilda sig ett eget omdöme, att i lugn tillägna sig ett arbete och att — om man lockas därtill — å nya kunna fördjupa sig i detsamma.

Lyxen af en sådan finare odling unnar sig vanligen endast de, som icke hafva råd till någon annan. När dessa dock i många fall nödgas låna för att följa med tidens andliga lif, känna de sitt öfvergående förhållande till boken — ifall de finna den något värd — som ett stort afdrag i sin njutning af densamma.

Hänsynslösheten i behandlingen af boklån visar äfven, huru lågt boken hos oss står i kulturvärde. Personer, som ej kunde stjäla ett öre, förstöra sorglöst en bok, och de hvilka, opåminta, återlämna lånade böcker, äro mycket färre än de, hvilka skrifva nya!

Om man från sättet att läsa, köpa och vårda böcker öfvergår till sättet att bedöma dem, så finna vi bland uttrycken för nutidens så väl självkänsla som altruism sällan en sådan aktning för ens egen eller författarens personlighet att man dröjer med sitt omdöme om en bok — tills man läst den. Och af de få, som verkligen läsa

de böcker, de bedöma, huru många hafva ens i fem minuter gjort sig mödan att genomtänka sitt omdöme, så att de för sig själfva och andra i någon mån kunna motivera sitt tycke eller misstycke?

Allmänheten, som genom tidningsläsningens — för att ej säga redan med innanläsningens — konst, tror sig inhämta äfven kritikens, står i själfva verket icke långt efter det slags yrkesgranskare, hvilka på en spalt hinna bryta minst fem af budorden och hvilka därjämte, särskildt i vårt land, lyckats utföra en sådan synförvändning, att det icke blifvit detta slags kritik af litteratur och konst — nej, litteraturen och konsten själfva, hvilka enligt Heidenstams träffande uttryck »betraktas som icke straffbara förbrytelser!»

Dock finnas ännu granskare, hvilka fatta sin uppgift som en kulturell, och äfven hos oss framträda tid efter annan goda konstnärsämnen inom kritikens område. Huru blifva dessa tillvaratagna? Svaret är kort: de flesta skrifva eller ha skrifvit i tidningarna. Det vill bland annat säga, att när granskaren har den äkta kärlek till litteratur eller konst eller musik eller teater, att han ärligt vill nämna svagheten, fritt vill jubla öfver styrkan och, i båda fallen, grundligt motivera sitt omdöme — då finnas ej sällan kulisshemligheter, hvilka kräfva, att den ena företeelsen skall ihjältigas och den andra ihjälslås, eller att stränghetens eller hänförelsens temperatur skall sänkas eller höjas med vissa grader. Och finnes ingen tempererande makt bakom kulisserna, så finnes alltid på åskådarplatsen

publiken. Hänsynen till denna förbjuder all innehållsrikedom i kulturella ämnen och påbjuder »sakrikedom» endast inom — notisafdelningen. Vi äro långt hunna från de ovetenhetens dagar, när allmänheten ett halfår lät underhålla sig med en tidningsfejd mellan Kellgren och Leopold om ett — ode. Vår tids uthållighet uppenbarar sig i njutningen af trillingar och tvåhöfdade kalfvar, af sportsbragder och brottmål.

När en kritiker inom denna press och för denna publik slitit ut sin unga entusiasm, tröttnar han, brukar schablon, ifall han fortfarande nödgas svärta tidningsspalter, och tvår sina händer genom att syssla med litteratur- och konsthistoria eller någon annan vetenskaplig och vitter produktion, men man har förlorat honom som omedelbar kulturodlare.

Nu är emellertid granskaren — jämte den snillrike och suggestive essayisten, denna fina företeelse, som hittills endast frodats i engelsk och fransk luft — den främste af kulturodlare. Och därför sjunker ofelbart ett lands kulturnivå, när dess kritici tröttna vid eller missbruka sin uppgift.

Granskare, hvilka öfva den geniala kritik, hvilken Diderot skapade, om hvilken Schiller drömde och som Flaubert ännu saknade, en kritik, hvilken brukar konst för att klargöra så väl konstverkets genesis som hvari dess konstvärde består; granskare, hvilka räcka nybörjaren en varm och varsam hand för hans ledning och som ägna äfven de berömda namnen uppriktighetens stora hyllning;

granskare, hvilka icke döma, innan de med hela sin förståelses energi sökt intränga i verkets eget väsen, hvilka ej ställa sig själfva framför utan några steg på sidan om den företeelse, de med sin sympatis elektriska glödljus belysa; granskare, hvilka gifva stora synpunkter, öppna vida utsikter in i samtidens andliga lif, visa väg till nya bildningsskatter — sådana granskare är det, kulturen nu framför allt behöfver men som den, på några undantag när, saknar, ej minst i de stora kulturlanden. Hvad en enda sådan granskare i stor stil som kulturell makt kan verka, det veta i norden åtminstone alla de, på hvilka Georg Brandes öfvat sitt betydelsefulla inflytande.

Ju längre pressen nöjer sig med att vara skaffare åt den obildade hopens lust för banaliteter och bagateller, ju mer sjunker dess kulturodlande värde. Därför besjälas de kulturmedvetna af hoppet om en press, å nyo redigerad för det bildade fåtalet, ett hopp, som icke innebär förbiseende af »massan» och dess kraf, utan tvärt om öfvertygelsen att pressen endast sålunda kan bli en djupt ingripande uppfostrare just för massan. Är den tanken svagsint, att tidningarna slutligen skulle tröttna vid att på alla fyra hålla sig i jämnhöjd med publiken och att de i stället skulle våga en uppresning? Att åtminstone en enda tidning ej längre skulle »klippa» notiser utan hänsynslöst klippa af dem; att den, i festmiddagsmatsedlarnas ställe, skulle våga bjuda studier i kulturella lifsfrågor; att den, hellre än att följa hararnas gång under de svenska höstjakterna, skulle söka spåra

idéernas väg genom de stora kulturlanden; att den, hellre än att roa allmänheten med olyckshändelser, beslutsamt skulle »tråka ut» den genom regelbundna redogörelser för vetenskapliga, vittra och konstnärliga händelser i in- och utlandet? Den tidning, som t. ex. mot årets slut djärfts bjuda publiken dessa »försakelseveckor», skulle — i och med sin nyårsprenumerantsiffra — lämna det för kulturnivåns fastställande mest ovärderliga af alla statistiska tal.

Huru denna siffra skulle vittna är mycket ovisst, ej minst i vårt land, där de få tidningar, hvilka i någon mån söka verka kulturodlande, aldrig bedömas efter sin form utan endast efter sin »färg» och där, trots mecenatskap, hvarje kulturell tidskrift dukar under för samma indifferens som nedtrycker bokmarknaden.

Hos oss råder också en annan för odlingen olycklig grundsats, nämligen tystlåtenhetens i fråga om nya idéer. Med den, till följd af det växande stoffet, inom vetenskapen alltmer oundvikliga nödvändigheten att specialisera, följer också att vetenskapsmännen lätt isolera sig från andra kulturområden än deras eget; att de bli främmande för ett syntetiskt åskådningssätt, att deras egen kulturodling försummas, så att deras bildning ofta saknar fyllighet och harmoni och deras synvidd begränsas till den täppa, de själfva odla.

Men denna öfverallt hotande kulturella fara kan ej förklara, att hos oss äfven de vetenskapsmän, hvilka ej behärskas af denna isoleringstendens, sällan verka för den djupgående kulturodling, hvilken andra land mottagit ofta

just genom stora specialister. Dessa hafva utan skygghet gjort resultaten af sin vetenskap — och dessa resultats inflytande på lifsåskådningens omdaning — till allmänhetens egendom. Våra vetenskapsmän bänka med fornnordisk gästfrihet vid sina aftonsamkväm vägfarande tankar, men igenkänna sällan främlingarna vid nyktra dagsljuset. De stora insatser, våra lärda göra i det internationella vetenskapliga arbetet, inverka sålunda obetydligt på höjningen af vår nationella kulturs allmänna nivå. Utlandets geniala, väckande böcker försvenskas sällan. Och försöker någon ung vetenskapsidkare att hos oss allmängöra europeiska idéer, då inskrider vår äldsta förening, den *För Att Tänka Rätt*, hvars syfte är att vid svenska gränsen hejda utländska tankeströmningar. Mot detta patriotiska mål kan endast invändas, att bland de olika slag af styrka, vi som folk eller individer besitta, torde begränsningens vara den, hvilken vi med den största försyntheten böra tillåta oss att bruka!

Det bildningsmedel, som framför något annat kan vidga våra nationella och individuella gränser och hvars lätta tillgänglighet kännetecknar nutiden, är resorna. Men farfadern erhöll ofta under tre dagars färd i Sverige flera väckelser och djupare intryck än sonsonen under en europeisk rundresa. Huru föga förstår man nu att genom resan åt sitt andliga rike vinna nya vidder! Icke endast de, hvilka vilja göra det mesta möjliga af en resa, som de veta blir deras enda, nej, äfven flitiga och rika resande visa sig sällan som kännare på resans område.

Hvilka andliga fester skulle de icke annars bereda sig! Till exempel den att studera en diktare i den natur, som bildat bakgrunden för hans verk; att sålunda läsa Dante i Italien, eller Goethe, medan man ströfvar omkring i Thüringen, eller Sofokles, medan man berusar sig af Hellas! Eller att lefva sig in i gotiken eller renässansen på de ställen, där de blommat skönast, eller att gräfva ned sig i någon gammal stad, någon enslig landsort, för att till randen fyllas af en svunnen tids anda, eller af den egendomliga doften i ett lands, ett folks skaplynne. Eller att i kulturens centra finna en sfär, där man i stora andars och stora tankars närhet kan känna sina egna krafter växa som under ett solbad.

Men för sådana njutningar svärma sällan andra än de, hvilka äro rika nog att göra sina resor i fantasien, eller förnäma nog att göra dem till fots! Tidens allmänna ideal är däremot också på resans område ett mångahanda, ej ett mycket. Att hafva »sett allt» utan att hafva lefvat sig innerligt in i någon djup stämning, det är den äflan för hvilken man går miste om den äkta kulturella behållningen, ett personligen lefvadt nytt lif, genom hvilket man andligen flyttar upp i en högre organisationsform.

Ingen kulturodlande makt har en räckvidd jämförlig med den bildande konstens, ty dess inflytande kan, som intet annat, genomtränga hvardagslifvets alla stunder och alla områden. Boken kan lämnas oläst, byggnaden måste man se. Kulturodlaren måste därför söka stärka och

fördjupa hvarje inflytande, genom hvilket ett folk blir mera konstbehöfvande och skönhetslängtande. I den grad skönheten som medvetet lifsvärde, ända in i de enklaste alldagsting vinner betydelse för ett folk, i samma grad är detta folk odladt: dess kulturbudget är, som bevis på dess bildning, betydelselös i jämförelse med dess husgeråd. Och därför torde den, som i vår tid lyckas finna en vacker form för ölbuteljen, omedelbart komma att verka mer för kulturodlingen än den, hvilken bekostar en nordpolsexpedition!

Samtiden äger därför ingen, ur kulturodlingens synpunkt, mer glädjande företeelse än den från konstnärernas sida allt ifrigare sträfvan att gifva estetiska värden åt industriens och slöjdens alster. I England har det medvetna målet länge varit att verkligen popularisera skönheten, att göra den vackra tapeten, det stilfulla möbeltyget lika billiga som de smaklösa godtköpsvarorna. I Frankrike, Tyskland och norden har konsten börjat verka inom samma områden, men ännu nästan uteslutande för de rika. Och så länge det sköna endast smeker ögat som »objet d'art» i salongen men ej genom kärlen på den fattiges bord, så länge är ett folk ej långt hunnet i estetisk odling. Den fabriksmässigt framställda godtköpsgrannlåten är det stora samtida hindret för skönhetskänslans växt. Man hör visserligen framhållas, att nutidens billiga reproduktioner af konstverk verka för och vittna om en stegrad konstkärlek. Så kan det vara, t. ex. i Danmark, där Thorvaldsen blef den store estetiske folkuppfostraren,

genom hvilken konstkärlek utbreddes ända ned i bondens hem. Och i de annars oftast enkla danska hemmen ser man aldrig förgäfves efter konstverk, om icke i original så dock i goda reproduktioner af skulpturer eller målningar, reproduktioner, hvilka få sin rätta bakgrund i de enfärgade väggarna. Dessa efterbildningar visa, att inom den danska allmänheten finnes ett konstbehof och ett konstförstånd, hvilkas motsvarighet i Sverige endast kan sökas inom artistkretsarna — liksom danskarnes fyllda bokskåp, vackra bokband och stilfulla husgeråd vittna om att de äfven i andra afseenden stå långt före oss i kulturodling. Äfven de, som ej äro förtrogna med danska hem, kunna mäta den oerhörda skillnaden mellan det danska och svenska konstbehofvet genom att sammanställa Köpenhamns utmärkta och blomstrande konstbutiker med den erfarenheten: att man i Stockholm under tiotals år alldeles umburit en konsthandel och att den, som nyligen på danskt initiativ uppstått, saknar uppmuntran, medan man här ej sällan i »bildade» hem får se oljetryck, ja, sjufaldt gräsligare ting! Våra väl illustrerade periodiska pressalster kämpa för lifvet; endast jultidningarna frodas, dels emedan vid julen ingen slags askes håller stånd och dels emedan julpublikationerna i högsta grad motsvara tidens kraf på ett litet af hvarje, som ej är ett mycket af något. Där njuter publiken realistiska texter beställda till symbolistiska taflor, och idealistiska taflor beställda till sensualistiska texter — men de som sällan njuta, det

är tecknare och författare, hvilka, när de råkas, ifrigt söka andra samtalsämnen än detta sitt »samarbete»!

Om man från konstens gränsområden flyttar tanken till dess stora fält, då visar det sig, att hela samtidens Europa står så långt tillbaka i estetisk odling, att den konst, hvilken icke blott är den i det dagliga lifvet djupast ingripande utan äfven den, som under hvarje stark konstblomstring varit skulpturens och målningens naturliga grundval och i anseende med dem jämbördig — nämligen arkitekturen — nu är den minst uppskattade. Dess konstvärde är till och med så förbisedt att hufvudstäder finnas, som, t. ex. Stockholm, anse sig kunna umbära en konstnärlig arkitekts råd vid sina byggnadsanordningar och där man, hänsynslös för de främsta fackmäns mening, ödelägger enastående möjligheter till sköna arkitektoniska anordningar; där man utjämnar en originell terräng till platthet och där sedan obildade byggmästare fylla rymden med en »frusen musik» som är — positivmusik. Öfverallt nödgas de gamla, stilfullt enkla landthusen ge rum, icke för en ny tids ädlare smak, nej, för att öppna tummelplats åt stillöshetens, allt utom dionysiska, bacchanal, hvars tåg går från städerna ut öfver bygderna. På intet område är tiden så i saknad af ett egendomligt uttryck för sitt lif, som på arkitekturens; på intet område underskattas mera den skapande fantasiens anlopp. En skön nybyggnad verkar på oss i sin nutida omgifning lika sammanhangslös, som en apelsin i ett potatisland, medan arkitekturens skapelser under konstens förnäma tider organiskt vuxo

fram ur samhällets lifsbehof. Om man gör kunskapssumman till bildningsexponent, då är en tidningspojke i våra dagar bildad i förhållande till en antikens eller medeltidens borgare. Men på hvilket annat kulturellt plan än till och med nutidens ledande män befunno sig icke t. ex. de atenare, hvilka villigt åtogo sig utgifterna för sin stads byggnader, när de af Perikles ställdes i valet att befrias från kostnaden men att då äfven beröfvas äran af verket. Eller de män, hvilka fröjdades när den gotiska domen och rådhuset i växtlik fägring reste sig öfver deras egna boningar? Den antike, den medeltida borgarens själ höjde sig med hvarje pelare, hvarje spira i stadens offentliga byggnader, hvilka sålunda blefvo djupt verkande bildningsmedel. Nutiden uppför de mest andefattiga byggnader, ja, själfva kyrkan, som dock ännu säges representera heliga ändamål, utföres vanligen genom den billigaste entreprenören, den, som mottager beställningar per priskurant och utför den per dussin! Och när undantagsvis verkliga konstnärer erhålla i uppdrag att utföra ett offentligt arbete, då uppskattas konsten ännu så föga, att medan man hos samtid och eftervärld hugfäster verkets donatorer, nämnas knappt konstnärerna! De »äro ju betalda», som det betecknande yttrades vid ett sådant tillfälle. Att den del af sin själ, konstnären lagt in i sitt verk, är det ovärderliga, detta är icke en synpunkt för nutidens penningmän. Börsfursten tar icke — som en af renässansens krönta stormän — upp målarens pensel från golfvet men slår honom på

axeln och bjuder honom cigarretter. Han ger sällan konstnärer tillfälle att bygga och dekorera sitt hus, men han dekorerar sina middagar med konstnärer. Och under detta för artisterna tidsödande umgänge lär han sällan något af den konstnärliga lifssynen, men han lär vissa konsttermer, som göra sig väl på konstutställningarna.

För mycket billigare pris — nämligen sin morgontidning och sin entréafgift — köper den stora publiken sin säkerhet i att bedöma konstens medel och mål, att afgöra, huru artisten brukat de förra och huru han nått det senare. Publiken vet — »historiskt» — att det endast är konsten, i vidaste mening, hvilken inneburit en sådan öfverfullhet af mänsklig lifsenergi, en sådan stegring af mänsklig tillvaro, att dess lif pulserat under årtusenden, segrande öfver staters och släktens förgängelse, och att konsten sålunda är något förnämt. Men när de stå inför en i deras egen samtid skapande ande, då ana de icke, att en sådan ande — på hvilket område han än må skapa — är en värld för sig med en annan sol och andra skuggor än i vanliga människors värld och att det endast är genom att själf nalkas den breddgrad, där denna varma zon är belägen, endast genom att själf vara en fullblodig, rik personlighet, som man vet något om lyckan eller misslyckandet i de verk, genom hvilka tidens rikaste, fullblodigaste människor uttrycka sin varelse.

Allmänhetens ställning till konsten har både som orsak och följd, att konstnärerna själfva sällan komma att stå högt nog för att öfverväldiga. Den skapande be-

höfver vara — som Goethe om sig själf vittnar — ej blott »frech» men äfven »fromm» — from i den religion, som i vår tid är den äkta konstnärens: en andaktsfull dyrkan af naturen, konsten och sin egen andes kultur. Denna självkultur kan visserligen aldrig ersätta den medfödda fräckhet af guds nåde, hvilken också kallas geni, men utan själfkultur blir äfven denna fräckhet mindre skön. Vår tids skapande andar äro ej sällan gudomligt fräcka, men de fromma bli allt sällsyntare.

Allmänheten har äfven en annan ursäkt, den att konsten själf ej längre uppfostrar sin publik genom att verka inom det dagliga lifvet; ju mera konsten isolerat sig från detta, desto kallare har äfven samtiden blifvit gent emot konsten. Nutidens enskilda, mestadels genom lotterier, med taflor fyllda salonger och de offentliga »salongerna» — utställningar och muséer — uppenbara bäst, till hvilken grad konsten nu är konstgjord, lösryckt från sin rot, lifsbehofvet.

Om en patricier från renässansen återuppstode, då skulle nutidens byggnader, de tomma väggytorna, de osköna dekorationerna och husgeråden gifva honom anledning att med det fina leende, som penseln förevigat, spörja: om konstnärer nu för tiden icke arbetade? Om man då svarade genom att föra honom till en »salong», där dilettantism — d. v. s. ytligt arbete, osäker teknik, grundt själfslif — tar plats bredvid verklig konst; där konkurrensen stundom drifvit äfven den äkta konstnären att jaga efter det uppseendeväckande och nästan alltid

nödgat honom till öfverproduktion; där — som osökt symbol af konstnärernas egen kamp för tillvaron — deras verk öppet slå ihjäl eller lönmörda hvarandra, emedan ej ens så mycket enhetskänsla finnes, att samme konstnärs och samma lands arbeten sammanföras på en plats, utan skolor, nationaliteter och individualiteter blandas som i en kortlek — då skulle renässansmannen med djup olust vända sin klara, kloka blick från denna sammanhangslösa konstalstring. Sökte man omstämma honom genom meddelandet, att konsten ännu då och då träder in i det dagliga lifvet, ehuru detta visserligen vållar häftiga strider, såsom t. ex. om bacchanterna på en fris eller om en naken staty i en park, då blefve antagligen hans första spörsmål: om målaren icke lyckats skapa en lifsberusad och färgglad bacchanal eller om statyn fått en ogynnsam plats? Vid svaret: att striderna uteslutande blifvit förda ur sedlighetens synpunkt, skulle renässansmannen vara färdig med sin uppskattning af nutiden i jämförelse med de tider, han vältaligt kunde skildra. Han skulle bli varm, när han talade om dessa tider, då de bildande konsterna voro organiskt förbundna med hvarandra inbördes och med handtverket; då konstnären därför med samma omsorg och samma fröjd målade en bild af gästabudet och formade bägaren för detsamma; då det lilla lika väl som det stora verket för flertalet blef ett högt lifsvärde, en stegring af dess lifsglädje; då konsten var lifvets sköna allvar och då själfva småborgarens instinkt sade honom: att ju friare konsten fullföljde sina egna

syften, ju ädlare gestaltade den hela den mänskliga tillvaron.

Från denna blick på den samtida konsten ledes man osökt till frågan om människokroppens utveckling och naturkänslans odling, emedan båda delarna äro villkor för en stark konst och en sund kultur.

Vi finna då, att den utveckling, människokroppen i våra dagars Europa mottager, icke är den allsidiga och måttfulla, hvilken främjar hela personlighetens hälsa och harmoni samt skänker nya medel för ett friare, innerligare samlif med naturen. Nutidens offentliga täflings- och yrkessport gör tvärt om sina fanatiska idkare blinda för naturen, ja, brutaliserar fanatikern i stället för att fysiskt och psykiskt harmonisera honom. Och äfven här förfelar sålunda ett ypperligt kulturmedel sin verkan genom att göras till mål.

Den sport, som reducerar människan till endast ett par armar eller ben, kan icke, likt den helleniska och vår egen fornnordiska idrott, — hvilka ej gynnade ensidig färdighet utan allsidig utbildning — skänka konsten motiv; ej heller kan den lyckligt motverka den moderna människans kroppsliga urartning till »en ställning, som bär upp ett hufvud». Trots all kulturmänniskans sport är det på Polynesiens öar man nu finner den fina fysiska odling, som ligger i hela kroppens rörliga meningsrikedom, hvilken möjliggör att alla känslor tolkas genom vackra, måttfulla, noga nyanserade åtbörder. Denna kultur hålla nu missionärerna på att förstöra genom att — i moralens

namn — tvinga Europas fula kläder på dessa människor, hvilka för artistens öga i nutiden lefvandegöra antikens kyska nakenhet och kroppsliga uttrycksfullhet, dess spontana och genom odling ytterligare förfinade skönhetsbehof.

Vill man få en aning om till hvilken grad alla sinnen kunna odlas och huru en sådan odling stegrar den estetiska känsligheten och lyckan af alla skönhetsnjutningar — af naturen liksom af litteraturen och konsten — då är det Japan man skall skynda att studera, innan det hinner europeiseras. Där lär man först upptäcka hvilka behag tillvaron kan erhålla genom en hela folket genomgående odling af renlighet och andra estetiska behof, af hänsyn, välvilja och måttfullhet. Den japanska kulturodlingens resultat uppenbaras i hvardagsvanorna lika mycket som i konsten och konstslöjden. Må man — för att taga blott ett enda exempel — minnas, huru japanerna under körsbärsträdens blomning flytta ut i skogarna, för att icke gå miste om en dag af det sköna skådespelet, hvilket de njuta med den djupa »sinnliga andakt», som någon med rätta framhållit att européen först nu börjat ana som möjlig, medan den i Japan under århundraden blifvit innerliggjord. Motsatsen blir påfallande, om vi t. ex. minnas, huru stockholmarna om våraftnarna trängas i lokaler, där hvarje arkitektonisk linie, hvarje dekoration är ögonskärande och där musiken söndersliter våraftonens stillhet och toner.

Skall någon gång en tid komma, när Skansens stängsel utsträckas om Hasselbacken för att bevara denna

endast som kulturbild från sekelslutet? En tid, när man i Stockholms härliga omgifningar finner platser, där en festlig stämning kan njutas på ett förnämt sätt, i afskild ro, medan man är omgifven af vackra byggnadsanordningar och dekorationer i fulltonig harmoni med den natur, i hvilken de framträda: en förädlad form af de utvärdshus, i hvilka Bellman trifdes, och där ingen stillös grannlåt skar sönder naturintrycken?

Kommer en sådan tid — då har den måst vara föregången af en långvarig, grundlig odling af skönhetssinnet och natursinnet ända från barndomen. Då har icke ungdomen längre tillbragt femtedelen af sitt lif i ödsliga, på alla skönhetsintryck blottade skolsalar; då har man icke spillt tiden med att hos barnen inskärpa onödiga moralbud, sådana som att de icke skola begära sin nästas tjänare eller tjänarinna — en för normalt anlagda barn icke närliggande frestelse! Men man har i stället inskärpt: att de ej skola skada träden, eller med matsäckspapper beströ marken i nästans skog; att de ej skola namnteckna väggar eller slå flaskor i statyer eller tillåta sig otaliga andra, med kroppslig och andlig renlighet oförenliga ting! Att predika den vackra sedens och hållningens lag, skönhetens och förfiningens evangelium — detta är den rätta vägen att fostra barnen — de mest intensiva af alla sensualister — till ädlare känslor och handlingar på alla områden. Den elementära kulturodlingen måste börja med det yttre lifvet, för att sedan genomtränga och omdana det inre. Kultur odlas icke

tillräckligt genom att inprägla budorden, ty dem hafva många råa människor följt; än mindre genom att inplugga regentlängder, ty den kunskapen hafva många brutala människor ägt.

Folkets — och äfven vårt folks — snabba mottaglighet för kulturodling visar sig vid hvarje på rätt sätt börjadt försök i den riktningen: genom lämpliga föredrag, musikaftnar och dylikt. Och följde någon konstnär det föredöme, den store engelske målaren Watts gifvit, att bland menige man planmässigt utveckla känslan för det sköna i natur och konst, skulle han helt visst hos vårt folk i detta fall finna samma kulturella vakenhet som det visar i andra afseenden. De stilfulla väfnader och träsniderier, hvilka nu hamnat i nordiska museum, visa, att vår allmoge en gång ägt en helt annan smakens odling än den, färgtrycken och det köpta prydnadskramet nu vittna om.

Om man en sekund flyttar tanken från dessa områden till teatern och musiken och jämför dessa konstformers blomstring — rundt om i Europa — med kaféernas och varietéernas, då erhåller man ett så öfverväldigande intryck af en sjunkande kultur, att man förfärad räddar sig in i andra sfärer, t. ex. sällskapslifvets.

Men äfven i fråga om detta klagas allmänt — och icke minst i Frankrike, där sällskapligheten inom det moderna Europa först blef kulturmakt — öfver ett inbrytande förfall. De inom sällskapslifvet fordom tongifvande, kvinnorna, sakna den homogena, fina och personliga bildning, som i förra århundradet och i början

af detta gjorde dem så fängslande under de lifliga samtalen vid de kinesiska tekopparna, ur hvilka man njöt sitt eftermiddagste, eller vid de samkväm, där man kring bålen sjöng skaldernas dryckessånger. Rundt om i Europa — ej minst på de svenska bruken och adelsgodsen — sutto då kvinnor, så vakna i sina kulturbehof, att allt det yppersta inom musik och litteratur fann väg till deras klavér och läsbord; kvinnor, hvilka inom stora kretsar verkade kulturodlande genom den hänförelse, de ägnade snillena och deras verk. Och tog sig än denna entusiasm ett och annat sentimentalt, blompressande och hårlocksbevarande uttryck — huru mycket mer betydde den dock ej för bildningen än nutidens kritiska jargon och familjära jämlikhetskänsla! Då ägde man äfven tid och talent för korrespondens och sände hvarandra dessa långa och utsökta bref, som ej blott hörde till kulturens finaste njutningar utan på samma gång voro ett af de rikaste medlen för dess odling. Borta är nu detta lena dun kring kulturens frukter.

Borta är äfven, i vår nivellerande tid, den fina varsamheten i valet af umgänge, de fasta gränser kring hemlifvet, inom hvilka detta utvecklade sin stil. Visserligen inneburo många af de seder, som fordom gåfvo sällskapslifvet en förnäm och festlig prägel, mycken meningslös konventionalism, många utnötta former, hvilka borde falla. Men inom dessa former gömdes jämväl en skatt af nedärfd kultur, hvilken nu ödslas bort äfven i Sverige, som dock länge hållit på sina gustavianska tra-

ditioner i detta afseende. Det fanns något nobelt i den självbehärskade måttan, den fina hänsynsfullheten, den behagliga värdigheten, och detta nobla borde vi bevarat, på samma gång vi frigjorde oss från det cirklade och formella. Mycket hafva vi redan — men månne ohjälpligt? — förlorat. Det älskvärda lyssnandet, den finuddade repliken, den väl berättade anekdoten, det epigrammatiska omdömet, den eleganta ordfäktningen, den lidelsefria diskussionen i allvarliga ämnen — allt detta drunknar mer och mer i det örondöfvande larm, som tränger fram ur täta tobaksmoln. För att ej lämnas ensamma hafva kvinnorna följt männen in i molnen, men, ehuru de kvinnliga stämmorna bli allt högre, lyckas de dock sällan göra sig hörda: ofta äro de ej heller värda att lyssna till. Alltmer förlorar kvinnan nämligen som sällskapsmänniska den *présence d'esprit* och *présence de coeur*, genom hvilka hon fordom var den stora, kulturodlande makten. Hvarken hos sig själf eller hos männen utvecklar hon numera den breda fördragsamhetens, den vida fördomsfrihetens, den fina förståelsens anda, hvilken framför allt borde vara ett resultat af vår kultur. Men trots sina friare former står nutiden i detta afseende långt efter förra sekelslutet.

Genom att sällskapslifvets kulturella inflytande minskas, förlora äfven tidens skapande intelligenser den rika facettering, den blixt, som slipningen mot hvarandra, under i viss mån bundna former, förlänar.

* *
*

Med en af utrymmet betingad flyktighet har jag här behandlat ett ämne af djup betydelse. Men äfven dessa flyktiga antydningar kunna kanske hos en och annan väcka medvetandet om att, i den mån vi försumma kulturodlingen, i den mån förlora vi stora möjligheter att stegra våra lifsvärden, att höja vår lifsglädje.

Att det myckna, genom hvilket vår tid står före andra tider i kultur och i odling af kultur — om allt detta har jag icke talat, af det goda skälet, att om detta ordas dagligen på alla europeiska tungomål. Ty de för nutiden kännetecknande, rika kulturella möjligheterna äro ju internationella; så äro äfven missbruken af dessa möjligheter. Och ehuru jag i det föregående särskildt påpekat vissa nationella uraktlåtenhetssynder, så följer vårt land, genom sin bristfälliga kulturodling, i det hela endast med sin tid. Dagrar och skuggor blifva i de stora landen skarpare men sällan annorlunda fördelade, än i de små. Tidsföljden är vanligen en senare för de mindre folken, och medan man sålunda ser ett visst aftagande inom de stora kulturlanden i fråga om produktiva krafter, står Sverige — liksom hela norden — högt inom den bildande konsten, och äfven inom litteraturen visar det senaste årtiondet hos oss en stark stegring. På vetenskapens, uppfinningarnas, samfärdselns och hela den materiella kulturens område har Sverige under hela århundradet visat en oafbruten skaparkraft.

Det har emellertid, som förut är framhållet, i dessa rader egentligen icke varit fråga om de producerande utan

om den allmänhet, som tillägnar sig deras verk. Och att denna allmänhet, på samma gång den blir allt större, också stannar på en låg kulturnivå, detta är en så i ögonen springande sanning, att den mer och mer sysselsätter de tänkande i alla land. Denna företeelses innersta grund hafva samtidens djupaste tänkare funnit i samhällets demokratisering, i jämlikhetssträfvandet, i allmänbildningen, hvarunder allt häfdvunnet ringaktas, alla bildningsgränser utplånas, allt högt nivelleras och alla sålunda förvandlas till »pöbel», till »hjord». Stora tänkare mena att bildningen, om den skall förbli utsökt, åter måste varda fåtalets egendom, ett fåtal, som med vällust kan njuta sitt förnäma afstånd från hopen. Och samtidens fräna demokrati med dess genom anspråk dubbelt sårande halfbildning, måste ovillkorligt fylla fina, aristokratiska naturer med leda och eremitlust. Underligt är endast, att de ej alla inse som det enda, varaktigt verkande botemedlet, att massan erhåller ett mera icke ett mindre, af kultur, att kulturen själf erhåller nya, mer allmänmänskliga former! På denna punkt är det samtiden framför allt behöfver odling, så att den medvetet skall begära nya kulturplaner, kräfva statsmän och tänkare, hvilka syssla med den finaste och största statskonst, den högsta men yngsta af vetenskaper: den politik och den vetenskap, som ha till föremål människornas lifsvärden och möjligheten att höja dessa värden. Det är icke endast penninghungern och dagspolitiken, järnvägsfarten och halfbildningen, hvilka i vår tid slappa intresset för stora kulturella ämnen. En

mycket mer ingripande orsak finnes, den hos djupare naturer alltjämt växande otillfredsställelsen med kulturens nuvarande former och lifsyttringar, ett hos dem allt högre stegradt kraf på religion och statslif, på litteratur och poesi, kritik och filosofi, teater och konst, om hvilkas berättigande, i deras nuvarande former, man stundom hör starka tvifvel uttalas. För fina öron varsla dock icke dessa tvifvel om konstens eller litteraturens undergång men dess mera om nutidskulturens. Ty fåtalets skepsis är ett uttryck för att vår kulturs yttringar icke längre fylla de högst ståendes mått, icke längre syfta mot deras mål. Människonaturen är under omdaning, och den individuellt medvetna nutidsmänniskan vill inom konsten möta nya uttryck för sina nya kval och sina nya fröjder, för sin finare känslighet och sin rikare mångfald. Samhället är under omdaning, och den socialt medvetna nutidsmänniskan vill finna starka bejakelser på sina starka kraf. En ny kulturidealism — det är detta, som de ensammas kritik förebådar.

Så väl genom detta högt stående fåtal som genom det lågt stående flertalet är det, nutidens kultur försättes i den upplösning, under hvilken dess former förlora i fasthet och skönhet, och i den oro, hvilken yttrar sig i ett rastlöst sökande och försökande i alla riktningar, på alla områden.

Skulle vi tänka oss upplösningen fortsatt, utan motsvarande nydaning — ja, då vore helt visst vid nästa sekelslut pöbelns »kulturideal» det rådande.

Det otänkbara är emellertid, att nydaningen icke skulle komma, den nydaning, hvilken — ifall den skall lyckas — måste varda en sådan enhet af naturkänsla och konstkänsla, af individuell frihet och af broderlig samhällighet, som världen ännu aldrig sett. »Rätten till lättja» skall då blifva lika erkänd som rätten till arbete; skönheten skall då vara ett lika nödvändigt villkor för fysiskt och psykiskt välbefinnande som brödet; och konsten att lefva skall då vara skattad som den högsta af alla fria och bildande konster.

Lyckas denna nydaning, då skall intet penningtryck och intet arbetsok hindra någon att — i mån af sina naturliga möjligheter — vinna en kultur, hvilken skall komma honom att som personliga lifsvärden omfatta hvad äfven de högst stående som det för sig högsta eftersträfva. Medvetandet att verka för hela folkets andliga behof skall, å andra sidan, stegra skaparglädjen hos dem, hvilka dana nya kulturvärden. Då skall det kanske varda verklighet, hvad en idealist bland mina vänner hoppas, särskildt för vårt land: att öfverallt skola resa sig vackra bildningshallar, där den rundt om i bygderna lefvande — och nu för lifvet hårdt kämpande — bildningshågen kunde erhålla näring. Folket skulle där under de långa, nu framför något annat brutaliserande, vinterkvällarna nås af kulturodlingen genom böcker och skönhetsintryck. Och där skulle stundom äfven vetenskapsmannen och skalden, musikern och konstnären njuta glädjen af att omedelbart skänka glädje genom sina verk.

Kulturodlarens högsta uppgift i vår tid är att bereda sinnena för den stora nydaningen. Hvilka de stora känslor äro, som i detta syfte måste odlas, detta har en konstnär för oss uppenbarat med den uttrycksfullhet, bilden äger, då en mästares hand danat den. Max Klinger låter, på ett af bladen i sin sköna Prometeus-cykel, ur det djupsvarta mörkret otaliga längtande armar sträckas upp mot elden, med hvilken Prometeus störtar ned från himmelen, elden, hvars hvita sken redan upplyser otaliga trånande anleten. Nästa blad visar fagra ynglingar och jungfrur i linieskön, högtidlig dans kring det altare, där den heliga lågan brinner.

Konstnärens symbol säger samtiden, att eldbäraren kommer med sin flamma till det släkte, som möter den med himmelstormande längtan och mottager den med andaktsfylld glädje.

1896.

Stillhet.

> Wir Alle erkennen mit Goethe in der Natur das grosse Mittel der Beschwichtigung für die moderne Seele, wir hören den Pendelschlag dieser grössten Uhr mit einer Sehnsucht nach Ruhe, nach Heimisch- und Stillewerden an, als ob wir dieses Gleichmaas in uns hineintrinken und dadurch erst zum Genuss unser selber kommen.
>
> (*Menschliches, Allzumenschliches.*)

Geijers ord om det nöje, med hvilket han mindes att vägen tog slut strax bortom hans barndomshem, de väcka hos vårt sekelsluts människor en afundsam känsla mot förra sekelslutets lyckliga, dessa för hvilka paradiset ännu fanns till!

Ty för vår fantasi är paradiset icke längre en af allehanda träd — i synnerhet äppelträd — fylld lustgård, omsluten af en hvit mur med gyllene port. Vi dana vår bild af detsamma genom idel negationer: vägen bör icke gå längre än till paradisets grindar; telefonen får

där icke ens anas, posten komma högst en gång i veckan och ingen ångbåt eller järnväg finnas på åtskilliga mils afstånd!

Ett sådant eden har jag nått. Men jag röjer ej dess läge. Då kunde också andra kulturmänniskor finna vägen dit — och därmed vore paradiset förloradt! Ty att den första upplagan af detta icke blef en odelad framgång, det var sannolikt icke ormens fel, ehuru människorna länge tröstat sig med denna fördom.

I mitt eden fattas icke blott allt som bör fattas: där finnes äfven allt som bör finnas. Blåa, snöstrimmade fjäll och långsträckta, skogbevuxna höjder bilda en linieskön mur omkring lustgården; en stark, grönsvart och hvitfraggande fors öppnar väg genom muren för ögat och fantasien, och vida sjöar gifva det mörka skogslandskapet ett par stora, klara ögon. Glittrande björkar och blommande rönnar dofta i den midsommarsol, som blott ett par timmar sjunker under synranden, som nästan dygnet om brädmognar skördarna, utpressar dofterna och målar blommorna färgstarka. I åsarnas gröna vidder spegla sig om dagen molnen som snabbt glidande blåa skuggor. Men kvällen gjuter öfver åsar och fjäll både röktopasens och ametistens violetta skiftningar, både opalens ljusa och hafvets djupa blåhet, både äppelblommens och vinets röda skimmer. Slutligen framträda fjällens mjuka, fint fördelade konturer entoniga — i mörkblå emalj — mot himlens guldgrund, och denna förblir hela natten lika glödande tills den omärkligt smälter in i morgonljuset.

I denna ökenstillhet, fylld af ljus och färg, af stora linier och af vida syner, gripes själen af ensamhetens rus. Det liknar icke lyckans eller skaparglädjens, men det har sin egen sötma och sin egen styrka. Och medan det är ödet, icke vår vilja, som närmar de båda andra bägarna till våra läppar, beror det på oss själfva att någon gång njuta ensamhetens sakrament, att hvila vårt hjärta och vidga vår tanke i en stor tystnad, helst njuten i en stor natur, med lugna, plastiska linier.

Men nutidsmänniskans hjärta kan ofta icke hvila. Det lefver i oro, suckar efter ro och — skyr den som en sjukdom, svårare än den nevros för hvilken den skulle vara boten. Ja, nutidsmänniskan fruktar i själfva verket knappt något så mycket som att bli ensam med sig själf — ty detta gör henne »melankolisk». Det vill säga att hon då verkligen nödgas djupt känna allvaret i sin egen tillvaro eller i tillvaron öfver hufvud — en känsla, af hvilken hennes själ skulle växa. Men hon kväfver tvärtom själens drift att växa genom att låta splittring och utåtvändhet blifva allt starkare lifsbehof. Huru utpräglade dessa behof nu äro, det visar sig bäst på det område, där äfven hvardagsmänniskan fordom i någon mån samlade sig, nämligen det religiösa. Typen för den troende i våra dagar är icke den, som då han beder, »går in i sin kammare och stänger dörren till», utan den, som behöfver trumpeter och temöten för att känna sitt andliga lifs fullhet.

Vår tids rastlösa människa njuter ej ens ro när hon

roar sig. Ju färre hennes möjligheter att hvila äro, dess mer förlorar hon förmågan att tillgodogöra sig hvilan. Ju oftare hon nödgas vibrera för de massor af intryck, som påtvinga sig henne, desto nödvändigare blir det äfven att hennes pulsar skola arbeta i febertakt för att hon alls skall känna sig lefva.

Djupare naturer lida emellertid medvetet af att förlora sig själfva i bruset af den egna själens allt rikare mångfald; i trängseln af det samtida kulturlifvets från alla håll hopade stoff; under trycket af det moderna samhällslifvets stora kraf; under det dagliga arbetets jäktade hejdlöshet. Sådana naturer erhålla plötsliga hallucinationer af en sval, grönskande klostergård eller en i djupa skogen gömd eremitboning, af fjällviddernas eller hafsbandets enslighet. Men deras ensamhetsbehof nöjer sig vanligen med dessa fantasibilder och de försumma tillfället — när det någon gång erbjuder sig — att skapa en oas af stillhet i bullrets öken.

Den, som verkligen törstar efter ensamheten, kan dock i de flesta lifslägen under någon form tilltvinga sig den. Från min barndom minnes jag berättelsen om en kvinna, som genom sitt giftermål blef flyttad från en stilla skogsbygd till en stor stads och ett stort hems oaflåtliga oro. Hon led djupt af denna, ända tills hon började sitta tyst en halftimme hvarje morgon med en grön schal öfver hufvudet! Sålunda drömde hon sig tillbaka till skogsstillheten, sålunda samlade hon sin själ i tystnaden och kunde därefter med blid jämvikt möta dagens många mödor.

Om vi alla ägde *vår* gröna schal, skulle vi icke så lätt bli de hetsade och hetsande, de rastlösa och därför innehållslösa kulturträlar, som vi nu så ofta äro!

Af hvad slag det skyddande höljet blefve — detta bestämdes nog delvis af tillfälligheten, men ofta komme äfven personlighetens egenart att röja sig just i valet af dess stilla stund.

I de katolska landen kan hvar man finna denna under någon kyrkas hvalf; lutad mot pelaren i en götisk katedral lyckas man midt i en världsstad att drömma sig långt bort i skogen — ehuru Nietzsche har rätt i att modernt tänkande människor helst skulle vilja äga en alldeles ny arkitektur som ram åt sina kontemplationer. Musiken skapar för mången en härlig ensamhet, helst om den njutes i ett hem och icke offentligt, där mångfalden af intryck oroa och där själen knappt hunnit glömma dagens disharmoniska sorl, innan appläderna återföra detsamma. Ty att visa sin hänförelse genom ljudlös tystnad, detta är förbehållet ett högre kulturstadium än det, på hvilket vi ännu befinna oss!

För andra uppstår kanske det stilla samtalet med den egna själen i ett museum eller under läsningen af en ypperlig bok, helst en gammal bok, om hvilken ingen diskussion nu mera pågår. Och i de stora städerna bereda de offentliga biblioteken åt bokvännen den fridlysta plats, som hemmet ofta icke kan skänka.

Den lättast tillgängliga stillheten är dock den ute i naturen. Men de flesta gå alls inte ut i naturen för att

där tiga ensamma eller samman med en vän — detta vänskapens finaste prof! De söka tvärtom ett sällskap, med hvilket de kunna afhandla dagens frågor och komma sålunda tillbaka, ej från en tystnad utan från ett larm. De hafva icke lugnat sin själ till en spegel för naturens intryck; den har tvärtom förblifvit i den vågrörelse, som ej upptager några samlade eller klara bilder. Men den, som verkligen söker ensamheten ute i naturen, måste uppfostra sig själf att vara helt närvarande i densamma; att tvinga bort från själen alla de oväsentliga intryck, som störa de väsentliga — en färdighet om hvilken lefnadskonstnären Montaigne ger oss många visa råd. »Vi tillföra vår själ för mycket stoff,» säger han — redan för trehundra år sedan! »Vi måste lära själen att endast ögna på vissa ting, att fästa sig vid andra, men att i sig upptaga blott dem, hvilka djupast angå den själf, de hvilka äga samma grundämne som vår själ. Ty denna bör egentligen endast lefva af sitt eget... Och vi äro alla rikare än vi tro, ehuru vi uppfostras till lån, till att bruka andras rikedom i stället för vår egen»... Att vi så sällan upptäcka våra verkliga tillgångar, det beror just därpå, att vi så sällan gifva oss helt åt hvad vi företaga: »När jag dansar,» säger Montaigne, »dansar jag; när jag sofver, sofver jag; när jag promenerar ensam i en vacker trädgård och ertappar mina tankar på annat håll, återför jag dem till trädgården, till ensamhetens behag och till mig själf.»

Denna medvetna sträfvan — att åt hvarje situation

gifva sin personlighet i fullt mått och att sålunda ur hvarje situation pressa dess hela must — är i hög grad betydelsefull för all tillväxt, såväl i förmågan att tänka eller arbeta, som i förmågan att njuta eller hvila. Men det är kännetecknande för vår tid att kräfva en allt högre grad af nervspänning för att kunna helt ge sig hän i nuet. Därför har sporten blifvit den anledning, hvilken lockar människorna ut i naturen, men ej för att där hvila. Täflan har tvärtom gjort äfven friluftslifvet till en feber, till en ny form för jäkt och splittring. Sporten kan helt visst vara ett medel att fullare och friare njuta naturen, att snabbare och närmare nalkas henne. Årorna, med hvilka man glider fram mellan vackra stränder; skidorna, med hvilka man tränger djupt in i skogarnas hvita vinterstillhet; velocipeden, som snabbt förflyttar sin ägare till nya bygder eller landtlig enslighet — dessa och andra än ädlare former af idrott, såsom seglingen, ridten och simmandet, medföra verkligen för många ett innerligare samlif med naturen.

Men roddaren eller ryttaren, skidlöparen eller cyklisten, som jagar förbi alla naturintryck under sitt tränings- och täflingsraseri, han kommer genom sitt friluftslif ofta bort såväl ifrån naturen som sig själf. Det blir endast kroppen, icke själen som detta slags sport utvecklar. Man håller på att glömma att det finnes enklare sätt att njuta naturen, njuta den med både kropp och själ, och till utveckling för båda. Om man ställer flicktypen från detta sekelslut — det vill säga den unga dam, som aldrig närmar sig

naturen annat än på velociped eller skidor, med lawntennisracket eller åra i handen — mot en flicktyp från förra sekelslutet, då utfaller jämförelsen ej till nutidens fördel. Jag tänker till exempel på Goethes väninna, den unga Bettina Brentano, hvilken lefde som ett rådjur ute i naturen; som klättrade upp på de högsta bergen för att där badas af det glödande solflödet; som vandrade ute i storm eller regn och njöt ett åskväder under en blommande lind, mellan hvars löfverk blixtarna blänkte hvita; som låg vid flodstranden omfluten af de glittrande vågorna, eller uppe i den väldiga kastanjens grenar, omfluten af grönt ljus och gröna skuggor, eller på trädgårdens gräsmatta, drickande doften af kryddor, taxus och röda nejlikor, själf med blommande kvistar i munnen för att locka till sig bien; som i månskenskvällarna vandrade i vinlöfsspalieren under de genomskinliga, gröna drufklasarna och stundom stannade ute hela sommarnatten, somnande vid vaktlars och näktergalars sång och vaknande vid morgonrodnadens ljus. Utom detta konstnärliga sätt att lefva sig in i naturen, finnes det naturvetenskapliga sättet, hvilket nu äfven skjutes åsido för sporten, och ur den synpunkten äro gossar på velociped en mycket mindre glädjande syn än gossar med portörer! Af hvilketdera slaget än det tidiga och djupa försjunkandet i naturen är, så skapar detta försjunkande ett stort lifsförhållandena till densamma, en innerlig hängifvenhet, sådan den aldrig kan uppstå mellan naturen och en henne endast förbiilande sportsmänniska. Det försonande i denna

nutidstyp är att mången, som af inga andra motiv lockas ut i naturen, dock nu tack vare sporten får en aning om henne och att nutidens idrott — sedan öfverdriften kräft sina offer — skall medverka till utbildandet af en fysiskt sundare, ny generation, som sålunda skall äga flera möjligheter än samtidens människor att njuta naturen på ett förnämt sätt, hvilket bland annat kommer att yttra sig sålunda, att sporten »brukas som brukades den icke».

Den dagliga stillhet, hvilken de flesta med fast vilja kunna vinna, ersätter dock icke den djupare stillhet, som endast en tids fotvandring eller isolering i en undangömd vrå — helst i utlandet eller i civilisationens utkanter — kunna bereda. För de flesta familjefäder och familjemödrar är det emellertid icke lätt att skaffa sig en sådan ensamhet. Ja, redan den allena stående behöfver ofta mycket allvar i sitt ensamhetsbehof och mycket fast vilja att försaka en del andra, mindre nödvändiga ting, för att lyckas rädda åt sig några veckors ro. Familjemedlemmens isolering försvåras dessutom af den fördomen, att ensamheten är en svår form af egoism. Ty de flesta, hvilka inse det omedelbara gagn, en tids ensamhet skänker dem själfva, fatta ännu icke det lika stora gagn, som därigenom medelbart beredes deras familj. En tids skilsmässa har nämligen en underbar makt att utveckla vårt förstående och därigenom vår rättvisa; att klara blicken för väsentligheterna och att reducera tillfälligheterna till deras rätta dimensioner. Det ensliga

begrundandet reder stundom, med svala och smidiga händer, de mest tilltrasslade trådar, och ensamheten ger ofta åt våra glädjeämnen en ny friskhet och åt våra bekymmer en mindre ledsam uppsyn. Utför man i ensamheten ett arbete, är det nästan alltid starkare, än det annars skulle blifvit. De böcker, man läser och begrundar i skogsdjupen eller vid hafvet, inför den eviga snön eller i den blommande ängen, vid forsens eller furornas brus, de gifva de fullmognaste tankeskördarna, och de naturintryck, man under sådana stilla tider upplefver, äga större fasthet och fyllighet än några andra. Ty man ger sig aldrig så helt åt naturen som när ensliga dagar bilda en pärlrad, där hvar dag blir den andra lik, men hvar dag för sig är ett skönt och rundadt helt.

De hvilka frukta ensamheten, emedan de vänta att där känna sig mera ensamma — de hafva rätt och orätt. Ty det är midt ibland människor, som man — genom sitt individuella skaplynne eller öde — är vidast skild från dem; det är i den befolkade öknen, luften är mest fylld af tungsinne. Men inför naturen som inför döden — den största ensamheten och den mest orubbliga nödvändigheten — tvingas vi att taga afstånd ej blott från dagens oro men från oron i vårt eget öde. Dess grundlinier varda större men dess enskildheter mindre, liksom förhållandet blir med ett från en höjd skådadt landskap. Det mer eller mindre af smärta eller salighet, med hvilket tillvaron fyller våra dagar; det mer eller mindre dugliga dagsarbete, med hvilket vi fylla tillvaron

— till båda återvända vi, från den ensamma kontemplationen, med ett mildt, ironiskt leende. Vi kunna nu så lätt göra oss döfva för de stämmor, hvilka kalla oss in i dagens oro och söka öfvertyga oss om att också vi där behöfvas. Vi sönderslitas nu mindre af de kvalfulla ljuden från vår egen eller från andras själ. Ty vi hafva insett, att det största kval dock endast är en liten droppe i ett stort haf, liksom den största lycka endast en snabb glimt i en liten droppe.

Den själ, som i tystnaden haft mod att blicka in i sig själf och att där taga sitt eget mått, den vet, att endast ett är ett stort och väsentligt: att växa. Och växa kunna vi af våra sorger som af våra fröjder, af vår dårskap som af vår vishet; af våra nederlag som af våra segrar, af vår hvila som af vårt verk.

* * *

Den, som ämnar nalkas ensamheten, måste emellertid göra det utan några bestämda kraf. Ty det kan hända, att den ger något helt annat än man väntat. Åt den, som sökt hvila, kan det skänka arbetseggelse; åt den, som hoppats tröst, kan den ge nya sår. I hvarje fall meddelar den dock äfven någon hittills oanad styrka. Men blott åt dem, som veta hvad redan det utåtvända romarfolket visste: att ensamheten är en gudinna, hvars heliga lund man nalkas, icke med högröstade anspråk

utan med blyga böner, och från hvilken man återvänder med goda gåfvor endast om man inför hennes allvarliga ögon lärt andaktens hemlighet, den att »stilla sitt hjärta».

1897.

Skönhet.

Bland Klingers verk finnes ett, hvilket tillhör dessa konstens stora och sällsynta under, där en idé nått ett så fullkomligt sinnligt uttryck, att denna idé i mänsklighetens medvetande sedan förblir oupplösligt förbunden med denna bild.

Det är det lilla blad, på hvilket mästarens radernål tecknat hymnen

AN DIE SCHÖNHEIT.

Det verkligt djupa finner vanligen enkla uttrycksmedel. Intet kan heller vara enklare än Klingers klassiskt lugna landskap: en sakta bergsluttning med några kraftiga trädstammar, sydländskt lummiga af löf och rankor, några åldriga och skönt lutande, andra unga och skönt uppåtsträfvande. Mellan dessa träd, framför denna sluttning, hafvets oändlighet. Och vänd mot hafvet en yngling, som kastat sin svallande klädnad bakom sig på marken i förgrunden, och i ädel nakenhet, med anletet

i sina händer, knäböjer i hänryckningens ödmjukhet, i lyckans öfvermått, i andaktens saliga rysning . . .

Endast en konstnär, hvars skönhetskult är hela hans fromhet, har kunnat låta detta allfamnande jubel sjunga ur dessa måttfulla linier. Endast den konstdyrkare, som sjunker ned i tillbedjan inför denne tillbedjande yngling, vet hvad skönhet är. Denne vet då äfven, att hans religion — skönhetens — är den, som slutligen skall besitta jorden.

* * *

De, hvilka bekänna denna religion, hafva under detta århundrade lidit ett större martyrskap än deras trosfränder under någon föregående tid. Ty det är icke enligt skönhetslagar, som uppfinnaren, ingeniören och industriidkaren omformat tillvaron! Men de hafva därunder gifvit människan en ny maktställning inom den materiella världen och därigenom äfven vidgat hennes utvecklingsmöjligheter i alla andra riktningar. Rusad af sina segrar har den moderna människan länge med ett medlidsamt löje lyssnat till de röster, hvilka med en ny innebörd upprepat den gamla varningen: att det icke gagnar människan om hon förvärfvar hela världen och därunder tager skada till sin själ!

Det kräfdes, att en siare åter upptäckte denna sanning och med flammande fanatism predikade den, för att människornas öron och ögon skulle öppnas för densamma. Och det var en inre nödvändighet, att siaren kom från

det land, där den industriella hysterien nått sin höjdpunkt, att där den mäktiga stämma ljöd, hvilken förkunnade: att hela vår nutids kultur är hemfallen under domen och döden, emedan den icke håller profvet inför skönhetens lag och personlighetens evangelium!

Ruskin har genom hvarje sin lära och hvarje sin handling, med all ensidighetens styrka, all enhetlighetens storhet bekämpat alla sin tids ideal. Och då det just är genom ensidigheten i en eller ett par originella tankar, som dessa verka genomträngande, så har Ruskin först oroat, sedan gripit tidsmedvetandet. Detta har gifvit honom allt mera rätt i hans grundprincip, den att endast när hela personligheten uppgår i skapandet, frambringas det äkta sköna, vare sig att skapandets syfte sedan är endast ett husgeråd för människans hvardagsbruk eller en katedral för hennes andakt. Man har börjat inse att industrialismen tillintetgjort skönheten, emedan personligheten ej kunnat uttryckas i fabriksarbetet; att maskiner och arbetsdelning dessutom ödelägga arbetsglädjen; att industrialismen därför lika litet kan skapa en skön tillvaro för den arbetande som sköna alster af hans arbete. Och anser man, som Ruskin, att lifvets mening är att dana sköna, lyckliga och därigenom goda människor, då måste man med honom kräfva att alla arbetsvillkor skola omdanas sålunda, att hvarje samhällsmedlem kan erhålla en människovärdig tillvaro och under sitt arbete känna den utöfvande konstnärens frihet och glädje af det verk, åt hvilket han skänker sitt väsens krafter.

Genom att bruka det sköna som värdemätare ha allt fler lefvande själar med Ruskin kommit att underkänna hela det moderna, industriella samhället och att mot politici och nationalekonomer göra gällande: att inga andra samhällsformer och inga andra kulturplaner kunna godkännas än sådana, genom hvilka hvarje arbetande individ blir ädlare och lyckligare.

Ruskins mod att nedsätta alla samtidens mest erkända och upphöja alla dess mest förbisedda värden; hans sköna hat till det materiella, penningkära nutidssamhället, den konventionella konsten, den fabriksmässiga slöjden; hans sköna kärlek till ett odladt arbetslif, en natursann konst, ett rättfärdighetens samhälle — detta gjorde honom i ungdomen till den store ensamme och gör honom ännu i ålderdomen till den ensamme store. Ty han har, i en mer obruten följd än någon annan nu lefvande, genom hela sin lära och hela sitt lif uppenbarat de drag, dem han själf framför allt söker hos en konstnär — *solemnity and definite purpose* — de sällsynta drag, som på en gång upphöja och isolera den människa, hvilken de känneteckna.

Det behöfves geni för att väcka sin tid, karakter för att varaktigt omdana den. Emedan han ägt båda delarna har Ruskin för sin samtid varit oumbärlig. Och hur mycket än hans hat å ena sidan gjort honom blind och orättvis mot många stora sidor hos samtiden och många stora tider inom konsten, så har å den andra hans kärlek gjort honom seende — hvilket är endast ett annat ord för

siande — gjort honom till uppenbarare af förut osedda ting i naturen och konsten, af förut oanade möjligheter till en härlig, mänsklig tillvaro.

Den geniala personligheten är emellertid icke blott en väckare af ännu slumrande tankar och lifsbehof. Han blir äfven ett uttryck för de människor, hvilka hatat, älskat och lidit som han, långt innan han gaf deras hemliga kval eller tysta önskningar en stämma.

Många människor under detta århundrades senare hälft hafva — jag vet det genom egen erfarenhet — långt innan de anade Ruskins tillvaro, ja, nästan från samma stund de började förnimma sin egen, medvetet pinats af den moderna storstadens och fabriksvarans fulhet, af samfärdselns och industriens brutala våld på naturens stillhet och skönhet, på minnenas helgd. De hafva icke af verklighetens makt låtit tvinga sig att böja knä för Baal. Mot sakförhållandenas skenbart öfverväldigande bevisning hafva de satt sin egen intuitiva känsla: att mänskligheten i inre lycka förlorar hvad den vinner i materiell maktutvidgning, ända till dess skönheten blir ett så tvingande lifsbehof, att den bredvid nyttan kan häfda sin maktställning.

* * *

Jag har många gånger i mitt lif med smärtans intensitet erfarit skönhetskänslans plåga af industrialismen. Men den har vuxit i styrka, sedan jag lärt mig älska Norrland. Och den hvilken likt mig, i elfte timmen

blifvit gripen af lidelse för denna bygd, hvilken känner sig som svensk på ett nytt sätt, sedan man med egna ögon sett att vårt land innesluter dessa väldiga vidder, han måste sörja som den sörjer, hvilken vet sig hafva gifvit sin kärlek åt en af döden märkt människa. Ty det af ingeniörer och deras verk inkräktade Norrland, det af affärsmän och turister fyllda och demoraliserade Norrland — detta blir icke längre vår kärleks Norrland!

Det är icke om dagen den djupa kärleken till Norrland tändes i sydsvenskens själ. Huru storslaget sköna än de vida bergsutsikterna äro, huru fagra de vågande bergslinierna, de långa åsarna, den blomfyllda dalen, den strida forsen, den blåklara sjön — allt detta har åtminstone alpvandraren i södra Europa sett större och fagrare.

Men om natten — högsommarnatten — då är det Norrland uppenbarar sin säregna tjusning. Då nedlåter sig denna stolta natur att hviska sina innersta hemligheter i vårt öra. Då är det den drager och lockar med oanade härligheter. Det är då formerna träda fram i samlad storhet och skön mångfald; då färgerna stå djupast mättade och luften smeker med sina mest dofttunga vågor. Det är då tystnaden talar sitt sällsamma språk; då ensamheten omsluter det ensliga människohjärtat med sina svala, stillande händer, medan lifvet står orörligt med fingret mot munnens stränga linie. Det är då människan förnimmer oändligheten, i hvilken hennes egen tillvaro är ett stjärnfalls blink, förnimmer det gränslösa bortom sin egen själs begränsade synvidd.

Jag upplefde flera sådana nätter. Under en af dessa rodde jag uppför en af norra Jämtlands långa fjällsjöar. Vattenytan låg som en aflång stålsköld, gråblank, men på ett par sidor inramad i ett bredt guldband, och utomkring detta gick en buktig, dunkelblå emaljkant — det var himlens och fjällens återspegling i det orörliga vattnet, en spegelbild, som genom skogens uppåt och nedåt i spetsar utlöpande, svartgröna bälte skildes från de verkliga fjällens blåa, mjukt böljande linier och himlens gyllenröda glöd. Dofter från skog och fält simmade öfver vattnets yta, blandade med fukten af en florsfin, sakta stigande dimma. En dämpad fågelton, en enslig skällas klang gjorde endast tystnaden mer hörbar, liksom årornas sakta slag gjorde stillheten mer påtaglig.

Hur underbar än denna natt var, blef den dock öfverträffad af en annan, då jag vandrade öfver Åreskutan. Under vägen uppför de af nyslaget hö doftande sluttningarna hördes ännu en och annan mänsklig stämma. Men snart var jag alldeles ensam uppe på de bruna mossmarkerna, hvilka, liksom fjällen, purprades af solnedgången. Alpglöd låg öfver snöfälten, en guldfärgad och rosig rök öfver de aflägsna höjderna, och rödvioletta, darrande slöjor bredde sig kring de fjäll, bakom hvilka solen sjönk. När färgspelet öfver bergen slocknade, stodo dessa i alla skiftningar af blått — från svartblått till chikorieblomsblått — mot en himmel, som var nästan mjölkhvit i norr och sedan öfvergick i alla nyanser af gult och rödt till den intensivaste guldglans, som hela

natten återgafs af Kallsjöns, i bergen inramade spegel. Förgrundens gulbruna och brungrå färgtoner stodo i kraftig harmoni med alla de blå tonerna. En blekt guldfärgad fullmåne lät ett än blekare guld darra på en fjällsjös mörkblanka yta.

Luften var len och sval som silke; natten så ljus att den minsta förgrening af renmossan syntes; tystnaden ljudlös, när icke en snöbäcks silfverfina, kalla klang störde den.

Intrycket var ett så fullkomligt, att jag var frestad att icke invänta soluppgången, för att helt bevara endast nattens bild. Men jag stannade dock och — ehuru jag sista timmen, likt alla som på samma sätt väntat, ansåg tron på soluppgångar höra till de fördomar, som böra öfvervinnas — var jag glad att ha gjort det. Ty jag återvann tron när det ena berget började kasta djupgröna skuggor öfver det andra, när molnen speglade sig som klarblå fläckar i ljusgröna eller ljusblåa fjällsidor, när hvarje röd, violett, grön och blå ton färgskalan äger, från den djupaste till den ljusaste, utbreddes i oändlig och minutlig skiftning. Som andra målare, gör äfven solen sina lyckliga fynd. Och den målarglädje, solen denna morgon kände, det färgrus han därigenom skänkte, hör till de upplefvelser, hvilka aldrig på samma sätt återkomma.

Men efteråt blef det dock icke detta eller andra dagens och lifvets intryck, som voro de outplånligaste minnena från Norrland. Det var alltid natten och ensamheten,

den fullkomliga ensamheten, under hvilken man hör tystnaden, som förblefvo Norrlands säregna skönhet. Och det var denna oändliga stillhet, denna tigandets andakt, hvilka häruppe så ofta framkallade föreställningen om motsatsen, om Norrland som »framtidslandet»: en föreställning, hvilken under dessa hvita nätter hos mig väckte samma afsky, som hvarje misshandel af till självförsvar oförmögna varelser.

Ännu diktar i Norrland den stora vilda naturen det epos, i hvilket människans verk försvinner som en prick. Men snart skall människan äfven här lyckas sammantränga naturen till endast ett tankstreck mellan sina egna satsbyggnader!

Redan nu måste den, som söker det verkliga Norrland, undvika de stora ångbåtslederna, järnvägslinierna, turisthotellen. För hvarje år komma till Norrland allt fler små själar, som störa den stora friden. För hvarje år gör nyttan sig allt bredare på skönhetens bekostnad. Liksom redan Norrlands skogar rusat ut för dess älfvar, så komma också dess berg att brytas, dess forsar att bindas, dess sjöar att sänkas, dess myrar att odlas. Tännforsen störtar ännu fram som en vild naturmakt mellan de grönklädda höjderna och de hvassa, svartblanka stupen från hvilka den kastar sig med en så harmonisk lätthet, att man tycker sig se ett jättebarns lek med fladdrande dun, med hvirflande snö. Men den kommer att bli en lika tålig träl som Trollhättan. Till Åreskutans topp skall en bergbana föra skaror af stojande »bergvandrare».

På sjöarna skall man från ångbåtarnas däck höra alla Europas tungomål. Öfver de vida vidder, där renhjordarna betat, skola lokomotiven flåsa fram i alla riktningar. Och Noaks ark — den kallas nu för tiden turisthotell — skall fastna än här än där på bergstopparna!

Dessa framtidsbilder, hvilka om nätterna endast väckte min afsky, kunde jag om dagarna betrakta mera allsidigt. Ty äfven den mest ensamhetsbehöfvande, skönhetsgalna och naturälskande människa skulle — i vår tid — icke vilja, om hon än kunde, alldeles hejda den materiella utvecklingen. Bygd måste brytas och bröd måste vinnas åt många människor, där nu blott få kunna mättas.

Men den fråga, som varit en af mitt hela lifs frågor, fick af mina norrlandsintryck en ytterlig aktualitet: den, om man icke på ett sådant sätt skall kunna främja den materiella kulturen, att människorna ej blott blifva rikare utan äfven lyckligare; att ej endast nyttan men äfven skönheten tillgodoses?

Skola icke de bittra rönen från Norrlands skogssköflade bygder i tid kunna väcka medvetandet att man med mera vishet måste bruka, icke blott sina möjligheter till varaktigt välstånd, utan till verklig lifsglädje, till njutning af tillvaron på ett förädlande sätt?

Det är först på senare tider, som den norrländska allmogen ser det sköna i den natur, där den lefver sitt lif. Icke den stränga, storartade bygd, i hvilken den kämpat sin hårda kamp för uppehället, nej, bördiga fält och lummiga lundar har förut fängslat denna allmoges sinne.

Men nu, när de resandes beundran börjat öppna norrlandsbondens öga, skall han då icke i ro få växa sig större i sin stora natur, icke där vinna ädlare tankar, vidare syner, djupare känslor, icke — i ordets djupa mening — komma att äga sin bygd, genom att förstå och älska den? Skall han endast fortsätta att sälja den, att slumpa bort sina berg och vattenfall, såsom han redan slumpat bort sina skogar, och den af honom nyupptäckta skönheten endast bli ett penningvärde, icke ett lifsvärde?

Går det så, skall Norrland om femtio år ha hunnit bli dödande ledsamt. Turisterna söka sig då ett nytt »midnattsolens land» i en annan världsdel. Och för våra barnbarnsbarn skall det berättas som en vacker fornsägen, att Norrland, det bullrande industrilandet, där arbetslifvet rör sig i större former och med en mer svindlande fart än i det öfriga Sverige, att detta Norrland en gång var den stora stillhetens färgfagra underland!

Men om däremot den åtrå, hvilken vaknat rundt om i Europa, åtrån att öfverallt bevara eller skapa skönheten, griper också vårt folk, då skola Norrlands rika möjligheter kunna blifva utvecklade, utan att allt för mycket af naturens egendomliga skönhet ödelägges. Vi behöfva eröfra Norrlands ofantliga tillgångar för vår materiella kultur. Men vi behöfva äfven för vår andliga kultur bevara dessa oändliga, ensamma vidder, där människan växer sig stor genom att känna sig liten.

* * *

Sedan Ruskin först gaf uttryck åt skönhetsåtrån, har man hunnit långt i dess tillfredsställande. Under de sista tjugu åren — de, då inom själfva konsten de olika riktningarna aflöst hvarandra med parismodernas ytterliga snabbhet — har en bestämd och enhetlig sträfvan oafbrutet visat sig. I början endast en famlande aning, framträder den nu medvetet och viljestarkt, denna sträfvan att åter organiskt sammanbinda konsten och lifvet. Konstnärerna själfva se klart, att detta är enda villkoret för ett verkligt konstlif i den djupa, allsidiga mening, som detta begrepp ännu i industrialismens tidehvarf ägt borta i Japan, och som det en gång ägde under Hellas' eller renässansens högsommartider.

Man har funnit att skönhetens stora fiende, konstindustrien, endast kan öfvervinnas genom »att konsten så helt genomtränger industrien, att en ny konst framträder, hvilken icke längre har en industriell utan en helt individuell prägel.» Denna tillämpade — eller dekorativa — konst möter oss nu i möbler, i keramik, i glas, i textila arbeten, i belysningsföremål och visar flera tecken till en verkligt ny stil, den stil hvilken blir vårt århundrades posthuma barn. Ty detta århundrade hinner sluta innan denna — af en ny syn på naturen och en ny dekorativ princip födda — stil fullboren framträder. Då skall den — kring fattiga som rika — göra hvardagslifvet festligt och fagert genom att man, i färger och former, blir omgifven af uttrycken för den moderna människans fördjupade och till skönhetskänsla stegrade natursinne.

Först i England, så i Frankrike och Belgien, sedan i norden och slutligen i Tyskland har man börjat fejden mot det stillösa fabrikskramet eller det idélösa efterapandet af äldre stilarter. De stora konstnärer, hvilka med allvar ägnat sig åt uppgiften att göra skönheten till en hvardagsglädje i hemmen och i det offentliga lifvet, ha sålunda åter gjort det till en själens njutning att omslutas af väggar, att ordna blommor i en skål, att tända ett ljus, att duka ett bord, att dricka ur ett glas! De hafva icke godkänt Ruskins improduktiva ensidighet: att hvarje del af ett arbete måste utföras af konstnären själf. De hafva i stället uppfostrat handtverkare hvilka — särskildt i Belgien — fullt uttrycka artistens uttalade afsikter. Årligen vinnas allt fler konstnärer från den, för deras egen som mänsklighetens lycka betydelselösa, sträfvan att tillverka, hvad en ung tecknare kallade »onyttiga möbler» — det vill säga medelgoda taflor och statyer. Dessa konstnärer känna sig nu lyckliga i medvetandet att omedelbart bidraga till den stora, slutliga harmonien, den då hela den yttre världen skall stå i samklang med vår inre skönhetslängtan, en längtan, som aldrig med ett ringare mål skall kunna stillas.

Visserligen är dilettantismen redan nu den stora faran inom denna tillämpade konst. Och där finnes en ännu djupare fara, den att konstnärsfantasien, under sin lek med formen, glömmer sakens ändamål. Men denna fara får sin naturliga rättelse då konstnären icke endast arbetar i dyrbart material för de rika, utan äfven åt det

enkla materialet förlänar den ädla formen. För hvardagsbruket kommer nämligen alltid det ändamålsenliga att segra öfver det bizarra, och den dekorativa konsten blir där nödgad att på fullt allvar fylla sin uppgift, den att ej blott vackert men verkligt tillfredsställa våra behof — hvilket också är det enda verkligt vackra!

Den tillämpade konsten har haft en organisk utveckling, inifrån utåt. Sedan den nydanat det inre af hemmen — det område, den snabbast kunde eröfra — börjar den nu lägga sin hand på byggnads- och på stadsbyggnadskonsten. Den vill tillintetgöra ingeniörernas rätlinighets- och rätvinklighetsparadis och skaffa seger åt den linie, hvilken Baggesen redan i förra sekelslutet förhärligade, i det berömda utfallet mot Mannheims stadsplan, som gaf honom anledning till hans sprudlande kvicka skildring af »en stad i obunden och i bunden stil». »Den senare,» säger han, »är icke blott sammanpackad och sammanpressad, utan tillskuren och tillspetsad. Jag vet icke om det ej hemligt bidrar till min afsky för dessa räta linier, kvadrater och tärningar, att intet i den mänskliga gestalten är vinkelrätt eller fyrkantigt. Man fruktar att invånarna i en sådan stad dagligen måste stöta sig . Jag fryser här i Mannheim, jag styfnar, jag kan icke springa, jag kunde omöjligt bli förälskad här, åtminstone icke på gatan, hvilket däremot är möjligt på någorlunda krokiga gator. All värme, all rörelse, all kärlek är rund eller åtminstone oval, går i spiral eller i andra bukter! Endast det kalla, orörliga, likgiltiga och hatfulla är snörrätt

och kantigt. Om man uppställde soldater i rundel i stället för i led skulle de dansa, icke slåss. Därför beror hela taktiken på vinklar... Det enda räta på människan är hennes kalla, orörliga, bitande tänder, och dock har naturen ställt äfven dem i halfcirkel! Lifvet är rundt och döden är kantig...

Det är af intresse att med Baggesens utbrott sammanställa en fransmans, hvilken påstår att all entusiasm är i den grad omöjlig i snörräta och rätvinkliga städer, att sådana under kriget 1870 lätt kunde intagas af tre tyska uhlaner, medan man i Frankrikes gamla, oregelbundna städer försvarade sig till det yttersta!

De båda skämtsamma anfallen på rektangelsystemet erhålla sin djupa motivering genom Aristoteles' sats: att staden är till för att göra sina invånare trygga *och på samma gång lyckliga*. Denna — medvetna eller omedvetna — grundsats har besjälat alla de skönhetssträfvanden, genom hvilka människorna under antiken, medeltiden och renässansen gjorde vissa delar af sina städer till själfulla och eviga glädjeämnen för sin tids och vår tids skönhetskära människor, en glädje, som nyttighetsfilistrarna med bästa samvete sökt förstöra.

Men snart är nyttans dag ute och skönhetens återkommen! Ty den moderna stadsplanen — med dess stora öppna platser, raka gator och oupphörliga tvärgator mellan de kvadratiska kvarteren — denna stadsplan angripes nu icke blott ur skönhetens men äfven ur nyttans synpunkt, själfva den stormakt således i hvars namn

man nivellerat, planerat och reglerat våra moderna städer. Man har slående bevisat*) ej blott att den moderna stadsplanen är förkastlig, emedan den är oskön, utan att den är oskön bland annat därför, att den är oändamålsenlig, att den, långt ifrån att lätta samfärdseln, tvärtom skapar oupphörliga stagnationspunkter och faror för densamma. Hvar svensk, som varit i Visby, kan bekräfta detta. Där kunna t. ex. de små lifliga gotlandshästarna dagligen unna sig nöjet att skena, utan att en människa blir öfverkörd, emedan där icke finnes en gata, som icke går i kroklinier, medan i Stockholm det snart endast är den gamla staden, som medger fotgängaren nöjet att ej behöfva tänka på sin säkerhet! Och — om man från nyttighetssynpunkten åter viker in på skönhetens — så är Visby just genom sin rika rörlighet den enda stad i Sverige, där ögon ännu känna sig lyckliga, eftersom Stockholms skönhet snart tillhör minnets ej verklighetens värld.

Börjar man emellertid punkt för punkt bevisa huru, när nyttighetskrafven tillfredsställas utan hänsyn till skönhetslagarna, man slutligen förfelar också nyttan — då se vi snart slutet af den järnålder, i hvilken byggmästare- och ingeniörsväldet försatt oss! Då skola konstnärliga arkitekter åter fritt få hängifva sig åt den lidelse, hvilken besjälat alla stora tiders stora byggmästare, den att ur själfva det praktiska ändamålet och det naturliga

*) Camillo Sitte: Der Städte-Bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen, Wien 1889.

läget låta den konstruktion framväxa, hvilken helt och skönt uttrycker och fyller ändamålet.

Då skola vi åter få se byggnader hvilka i främsta rummet verka genom konstruktionens fasthet, klarhet och enhet, byggnader där ornamenten blygsamt framhäfva denna konstruktions harmoni, icke som nu fräckt fuska undan dess disharmoni! Då skola arkitekterna efter vår tids behof skapa sitt »sköna mått», det vill säga en rätt mätta mellan det regelbundna och det oberäkneliga, mellan helhet och enskildheter. Då skall den monumentala byggnaden åter varda tidens synliga samvete, i hvars närhet flärd och oärlighet icke våga sticka upp hufvudet. Ja, då skola de nya byggnaderna icke blott framstå som redbara karakterer, utan äfven bli individualiteter, enastående företeelser, såsom till exempel Sans Souci eller Rouens katedral eller Palazzo Strozzi, hvilka in i hvarje enskildhet på ett hänryckande sätt äro lifskraftiga och rika personligheter, väsen, dem vi älska och med hvilka vi kunna utbyta tankar!

När människorna verkligen sålunda genomträngas af det sköna byggverkets lifsvärde, då skall det äfven så småningom bli omöjligt att industrianläggningar uppföras utan en tanke på byggnadens prydlighet eller dess samverkan med naturens linier eller dess tillmötesgående af människornas kraf att ej utestängas från njutningen af ett skönt landskap. Otänkbart skall det då äfven bli att ingeniören får framdraga sina järnvägslinier genom de vackraste punkterna i en bygd när denna, genom en obe-

tydlig omväg, kunde skonas. Och kanske skall det slutligen anses brottsligt om folkets representanter besluta ödeläggelsen af härliga platser och stilfulla byggnader? Det har ju redan händt att en minister i ett litet konstnärligt vaket land, Belgien, äfventyrade en anslagsvägran, emedan han vid ett offentligt arbete af sparsamhet förbisåg skönheten! I samma land har konstnärernas ifver att genom en skön form adla den nya tidens uppfinningar gifvit sig uttryck ända in i städernas vattenhållare, skyltar, lyktor och allt annat, som ger nutidsgatan dess karakter, en karakter, hvilken annars nästan öfverallt vittnar om uppkomlingens tomma lyx. Och vi ha bevittnat ett ännu betydelsefullare tidstecken: att ombud från hela Europa rådplägat om den offentliga konsten, en rådplägning hvars förutsättning varit att skönheten, som är en kulturmakt, också måste behandlas som en hela samhällets angelägenhet. Man har påyrkat skydd för de sköna människoverkens ålderdom och för naturens evigt nya skönhet; man har fordrat att konsten öfverallt skall återgifva lif och växling åt gatan och stadsplanen, så att skönheten således skall kunna öfva sitt förädlande inflytande genom det för alla tillgängliga, på alla hvar dag verkande bildningsmedlet: staden i hvilken man bor, färdas och arbetar.

Man har sökt de rätta medlen för folkets estetiska utveckling och de sunda estetiska principer enligt hvilka man, under våra moderna sociala betingelser, kan skapa sköna städer, monument och byggnader.

De, hvilka dvalts, skönhetssjuke, midt i industrialis-

mens oskönhet, hvilka under hela sitt lif hört sina mest blygsamma estetiska kraf beles som opraktisk dårskap och utopiska drömmar, dessa människor erhålla i allt detta bekräftelse på den sanning de själfva aldrig betviflat, den: att endast dåren är vis och endast drömmaren vaken!

* * *

I Sverige lefva ännu de flesta människor, hederliga och nöjda, i den hemmavana fulheten. Uttrycken af den estetiska sedlighetskänslan är för deras massiva dygd nonsens eller hädelse. Påståenden sådana, som att en byggnad kan vara ett sedlighetsbrott eller en gudstjänst, hör för dem till en begreppssfär, hvilken de anse tangera — dårhuset eller strafflagen!

Men äfven hos oss finnes det dock redan en och annan, som på ett lifsafgörande sätt gripits af den andakt, i hvilken Klingers nakna yngling tillbeder. Och för en bekännare af denna skönhetens religion äro nu redan alla etiska värden omvandlade i samband med hans estetiska helgelse. Han ler sålunda åt fejderna om osedligheten i en bild af fauner, en naken staty, en dikt om oskuldstillståndet i det ariska urhemmet. Men hans rättsmedvetande såras däremot djupt genom alla de förfalskningar af skönheten, till hvilka penningmakten tvingar konstnärerna. Hans anständighetsbegrepp kränkes af alla de orena intryck, dem stenhusen i staden och villorna på landet tvinga in i hans syn, af all den lösaktighet, som möter honom

från bohagstingen eller prydnadsföremålen i offentliga lokaler och i enskilda hem.

Han gripes af lifsleda om brunrosiga tapeter täcka hans rum och af lusten att säga elakheter, om en ängels leende möter honom från en kudde. Han hädar inför en madonna i oljetryck och lockas att ljuga bakom en galvanoplastisk bordsprydnad!

Men omgifven af harmoniska färger och fina former kan han endast tala vackra och värdiga ord. Han tänker ädlare i ett rum, där ett stort konstverk andas; han arbetar och han hvilar fullkomligare omgifven af sköna linier. I sitt lifs stora ögonblick hämtar han ej sällan sin sedliga styrka ur ett skönhetsintryck. Jag vet sålunda ett fall, bland många, då en olycklig återfick lifsmodet genom renässansornamenten omkring ett fönster. Dessa ornament hade blommat fram ur en sådan skönhetsglädje, att deras linier, smekta in i stenen af en okänd konstnär, väckte den lefnadströttes samvete till medvetande om hvad det betyder, att hvarje sådan människa lefver, som, i hvad form det vara må, kan lämna efter sig en enda glimt af lefvande skönhet. Men äfven öfver sitt lifs mest hvardagstorra stunder kan skönhetsdyrkaren breda en glimmande dagg af glad andakt, om denna också endast uppstår ur så enkla ting som de röda höstlöfven på hans väg eller det vackra glaset på hans bord.

Den, som erfarit skönhetens makt att skapa ett högre lif, han brinner af hoppet att alla skola komma under inflytande af denna makt. Och i detta hopp erhåller

skönhetsdyrkaren nu stöd af fysiologen. I ett banbrytande arbete inom detta område framhålles att de i hjärnelementen nedlagda minnesspåren stå i mer eller mindre fasta förhållanden till hvarandra och att grundvalen för allt ordnadt tänkande, minnesbildernas sammanhang, i sista hand till en god del beror på egenskaper hos yttervärlden, hos världsalltet. Genom att naturens alla förlopp lagbundet fortgå, återkomma äfven vissa serier och grupper af sinnesintryck i samma sammanhang. Och det fortsatta hopande af liknande intryck, kvarlämnar fasta och sammanslutna minnesspår, medan de genom tillfälligheten sammanförda företeelserna redan därigenom, att de sällan återkomma, endast löst förbinda sig med hvarandra och således lämna flyktiga, snart i sär fallande minnesspår.

Det synes mig som om denna vetenskapliga sats skulle kunna lämna en förklaring ej blott öfver människans och konstens behof att hämta ständiga förnyelser ur naturen, utan äfven öfver den erfarenheten, att det är ur de jordbrukande klasserna, som de ursprungskraftiga, skapardugliga hjärnorna så ofta framträda. I detta sammanhang är det emellertid endast en, af en annan fysiolog ur nämnda sats utdragen konsekvens, som jag vill framhålla. Emedan det är intrycken af naturens organiska enhet, hvilka inom hjärnan banat tänkandets förbindelsevägar, så behöfver människan, för uppehållandet af sin själfkänsla, fortfarande liknande intryck af någon organisk enhet. Och, för den från naturen till staden hänvisade,

människan är konsten det enda medel, som i detta fall kan ersätta naturen. Det blir således med en fysiologisk nödvändighet, människan kräfver att konsten åt allt, som omgifver henne, skall förläna denna prägel af organisk enhet, så att hon fortfarande af sin omgifning får mottaga de intryck, utan hvilka hennes självkänsla småningom måste upplösas.

Det skulle således icke blott vara medvetna estetiska behof utan dessa omedvetna fysiologiskt-psykologiska kraf, hvilka leda vår tids människor i deras sträfvan att åt sin yttre omgifning gifva den ändamålsenliga skönhetens, de enhetliga intryckens gestaltning.

Och när man lyckats i denna sträfvan, månne då icke skönhetskänslan skall visa sig mäktig nog att tvinga människan att ombilda själfva det nuvarande samhället? Om alla en gång växa upp, friska, fria och fromma, genom att ända från barnkammaren och skolan vara omgifna af naken härlighet och ärlig nakenhet; om de genom konstens förbund med lifvet dagligen upplefva ädla och äkta sinnesintryck; om flärden och falskheten, lösligheten och lågheten icke längre tvinga sig på dem från hemmens väggar och gatans husrader, utan själfva stockarna och stenarna predika sanning och rättfärdighet, skall då icke äfven den sociala vanskapligheten småningom försvinna? Ingen skall då för sig eller andra kunna outhärda plågan af en ful lagstiftning, af förslöande arbetsvillkor och osköna samhällsseder. Behofvet af harmoni mellan vår omgifning och våra lefnadsförhållanden skall

då varda så befallande, att samhällslagarna slutligen måste omdanas efter skönhetslagarna. Och sålunda skall det, i allra fullaste mening, visa sig hafva varit en sanning, att

la beauté est une promesse du bonheur!

Det är på detta löftes uppfyllelse alla vår tids skönhetskära, skygga, sårade hjärtan bida, icke med oroliga tvifvel utan med orubblig tro.

1897-98.

III.

INDIVIDUALITET

Själfhäfdelse och själfoffrande.

"Se människan!"

Nästan lika länge, som människorna ur sina lifsbehof och sina lifserfarenheter skapat religioner, har självförsakelsen blifvit betraktad som lifsförsoningens hemlighet. Att intet åtrå af jordens goda, intet eftersträfva af egen njutning eller lycka; att lefva för andra, att ge sig, ja, förinta sig, detta, säga österlandets djupaste andar, är vägen till den enda varaktiga frid och fröjd, som begränsade väsen i denna bristfulla tillvaro kunna röna. Ty så snart vi personligen äga eller eftersträfva något, då skälfva vi af lidelsens feber eller själfviskhetens kyla, af ångesten att förlora eller möjligheten att misslyckas. Blott den, som för egen del intet äger och intet kräfver, intet hoppas och intet åtrår, men helt utgifver sig själf för andras väl, han är den i sanning fria och i sin frihet lyckliga människan.

Mot denna österlandets lifsåskådning — den lifsåskådning, som i buddismen och kristendomen äger sina

höjdpunkter — står den västerländska lefnadsvishet, hvilken manar till hänsynslös, full och fri utveckling af den egna personligheten, och ger individen rätten att bruka allt och alla som medel för denna utveckling.

Många stora andar hafva omfattat endera af dessa ytterligheter. Den starka karaktären är ofta böjd för ytterligheten, emedan den synes mest följdriktig och mest storslagen; emedan den icke tyckes innebära den för en logisk tanke pinande inkonsekvensen, den för en enhetlig karakter vidriga kompromissen.

Den, som allsidigt undersöker tillvarons grundvillkor, inser emellertid, att man visserligen genom hvardera af dessa ytterligheter kan nå en personlig enhet, en hel lifsåskådning. Men man når den endast genom att i sin åskådning liksom i sina handlingar utesluta lifvets mångfald. Och endast den lifssyn och den lifsplan, hvilken lyckas att i en harmonisk enhet bevara mångfalden, kan slutgiltigt tillfredsställa människornas barn. Det är genombrottet af en sådan lifsåskådning, vi under århundradets senare halfdel bevittnat.

Ett moment i detta genombrott har varit att tillämpa evolutionens lagar på alla lifsområden. Man har därunder funnit, att den mänskliga odlingen uppkommit och fortfarande sättes i rörelse genom kampen mellan egoism och altruism. Man har därunder insett, att båda dessa grundkrafter i människonaturen äro oumbärliga, att kulturens undergång således vore lika viss om man lyckades utrota egoismen som altruismen. Och följden

däraf har blifvit att man börjat drömma om en slutlig harmoni mellan självhäfdelse och själfförsakelse, mellan västerlandets och österlandets lifssyn eller — som man oftast uttrycker det — mellan antiken och kristendomen.

De, hvilka omfatta denna nya tro, hafva ofta genomgått en lång utveckling, innan de insett att det ej är genom förverkligandet af Kristusidealet, vi kunna nå denna harmoni. De hafva vikit af från kyrkolärans breda väg genom tidsåldrarna, för att endast följa Kristi egna spår genom odlingshistorien. Dessa hafva fört dem fram till djupt betydelsefulla omdaningar i seder och sinnen, i samfundsförhållanden och tänkesätt, hvarunder de lärt sig vörda mången, efter Kristus-idealet utbildad, typ af ädel mänsklighet. Men de hafva slutligen funnit att Kristi spår icke leda allestädes: ej dit, där mänskligt lif blommar i jordisk skönhet och lycka; ej ofta dit där forskaren uppdagar, snillet skapar eller frihetsvännen strider. De hafva nödgats erkänna, att alla de största kristliga dygder — kärlek, försakelse, renhet, tålamod, ödmjukhet — strålat äfven hos judar och hedningar, buddister och ateister, och att Kristus således visserligen kan anses som det högsta uttrycket för, men icke den enda andliga kraften till ett lif för andras lycka.

Kristus har, djupare än någon annan, i mänsklighetens medvetande intryckt den sanningen: att man måste gifva sig själf för att finna sig själf. Men den motsvarande halfdel, som först gör denna sanning till ett rundadt helt, den, att innan man kan hafva ett själf att

ge, måste man först varda ett jag, denna sanning har ägt andra förkunnare. Hvarje förutsättningslös blick på kulturutvecklingen visar att samhället för sitt bestånd, odlingen för sin fortgång ofta behöft egenskaper, alldeles motsatta de kristliga dygderna. Lika oumbärliga, lika berättigade som dessa, äro den antika eller moderna andens yttringar af stolt självkänsla, af hänsynslös självhäfdelse af mod och lifslust, af skaparglädje och skönhetskärlek, af fri tanke och af djup skepsis. Och när man verkligen genomtänkt denna tanke, då lämnar man tron på Kristusidealet som det absoluta, emedan man inser, att så länge självförsakelsen upphöjes som det högsta idealet och självhäfdelsen anses som ett nödvändigt ondt, — som en rest af hedendom — kommer man aldrig därhän, att kristendomen och antiken verkligen genomtränga hvarandra. Tvenne motsatta åskådningar nå ej harmonisk enhet, så länge endera tages absolut. Blott då hvardera endast får ett relativt berättigande och blott endels tillämpas, kan striden upphöra och sammansmältningen börja.

Dessutom, om man kunde antaga att alla verkligen nådde det högsta idealet, självförsakelsen, hvilka skulle slutligen bli föremål för offervilligheten? När alla människor gifva, hvilka blifva då de som mottaga?

Självuppoffringen kan icke uppehållas som det öfverallt och alltid högsta idealet, annat än med det omedvetna, men i erfarenheten mycket djupt grundade antagandet: att det städse blir mycket få, som följdriktigt efterlefva det. Ty utan detta antagande skulle man snart

inse, att det tillstånd icke kan vara det ideala, hvilket — om det verkligen blef uppnådt — antingen skulle ställa hela mänskligheten med till gifvande utsträckta händer, men inga händer framräckta till mottagande eller också nödga det fåtal, som skulle taga emot, att stanna djupt under det ideala själstillståndet, för att flertalet fullt skulle kunna njuta det!

Om man å andra sidan förutsätter, att alla eller många följdriktigt kunde genomföra den obetingade själfviskhetens lära, då skulle hela lifvet åter bli en rasande strid mellan egoister, hvilka ömsesidigt måste segra eller besegras, och alla produktiva krafter blefve, liksom under vildhetstillståndet, uppslukade af denna kamp. En fullkomligt fri och förnäm själfhäfdelse skulle, för en följdriktig egoist, visa sig möjlig endast i ett samhälle, där alla andra vore helt offervilliga. Men de själfutplånande varelser, som omgåfve honom, skulle, och med skäl, synas egoisten så andligt fattiga — då de för egen del intet eftersträfvade, intet tillägnade sig — att de snart intet skulle hafva att ge honom, vare sig af lifvets sötma eller sälta. Och han blefve troligen af idel lifsleda svagsint eller själfmördare!

Den etik, som sträfvar till jämvikt mellan själfviskhet och osjälfviskhet, kan däremot tillämpas i sina yttersta konsekvenser, utan att man därför hamnar i orimligheter.

En människa, som vill förverkliga denna sedelära, vet att hennes högsta plikt, äfven mot andra, är att åt sin egen personlighet ge den rikaste utveckling. Hon

vet att den, som icke för egen del lefvat, längtat, lidit, älskat, sträfvat, felat, upprättats, den har heller intet att gifva andra af djupare medkänsla eller förstående, tröst eller hjälp, styrka eller utveckling. Medmänniskors kroppsliga hunger kan han kanske mätta, deras kroppsliga sjukdomar kanske vårda. Men inför ett hungrande hjärta, en sjuk själ är han oförstående. Den af harmoniens ideal bestämda människan vill bevara sitt eget lif, främja sin egen utveckling, skapa sin egen lycka. Hon betraktar sin fysiska och psykiska natur som det grundämne, ur hvilket hon skall arbeta fram en hel personlighet, så som den ädelt jämviktsfulla stoden mejslas ur marmorblocket. Att utbilda sin kropp till det högsta möjliga mått af sundhet och skönhet; att fördjupa och förfina sin känsla, att göra sin intelligens vid, klar och rik, sin vilja fast och samlad — en sådan själfutveckling anser denna människa som sin högsta plikt.

Men hon vet tillika att denna fulla utveckling icke kan vara oberoende och isolerad, utan, tvärtom, är möjlig endast under växelverkan och i samband med andra människors, liksom allas utveckling i någon grad är beroende af arten och rikedomen i hennes egen.

Samhället och kulturen började, när individen icke längre var ensam i sin kamp för tillvaron, när samarbete och samkänsla gjorde denna kamp lättare. Och ju mer en individ utvecklas, ju längre aflägsnar han sig från den råhet, hvilken är sig själf nog; ju mera blir hans egen lycka beroende af andras, ju mera blir hans egoism fylld

af altruism och hans altruism af egoism. Den människa, hvilken utvecklar sig efter harmoniens ideal, vill lika litet för sin utveckling eller lycka obetingadt offra andra människors, som hon för deras utveckling eller lycka vill offra sin egen. Hon söker tvärtom urskilja, när hennes uppoffring skulle gagna alla andra och skada blott henne själf, eller när hennes själfhäfdelse skulle skada alla andra och gagna blott henne själf. Hon söker i de fall, där väl och ve äro blandade — och dessa fall äro de vanligaste — att pröfva det rätta förhållandet mellan hennes eget och andras väl eller ve, och först sedan hon på guldvikt vägt detta förhållande vågar hon afgöra själfhäfdelsens eller självförsakelsens berättigande i detta särskilda fall. Och hon vet att alla fall äro särskilda, att ingen allmän regel får vare sig hindra hennes valfrihet eller fritaga henne från valets nödvändighet.

Hon lyckas icke alltid välja rätt. Redan att ofta lyckas är möjligt blott för den, som af naturen eller en allsidig utveckling erhållit den fina etiska instinkt, hvilken träffar det val, som på längden mest främjar eller minst hämmar så väl henne själf som andra.

Skaplynne eller erfarenhet komma att göra den ena mer böjd att, i ovissa fall, offra sig själf, den andra att offra andra. Det är alltid personligheten, som ytterst afgör det sätt på hvilket en lifsåskådning efterlefves. Endast den handling, som sker under åberopande af någon viss lära, kan därför med full rätt vändas mot denna lära.

Annars bör man på sin höjd draga den slutsatsen att, för detta gifna temperament, har denna lära visat sig farlig. Hänsynslösheten får dessutom intet verkligt stöd uti en etik, hvilken visserligen förnekar att själfuppgifvelsen är det obetingadt rätta — och anser den rätt endast efter pröfning af de omständigheter under hvilka den sker — men som heller icke betraktar en hänsynslös sträfvan efter egen utveckling och lycka som det obetingadt rätta, utan rätt endast efter samma slags pröfning.

Denna etik har tvenne företräden. Den motsvarar lifvets och människonaturens mångfald på ett mycket djupare sätt än den enbart hedniska eller enbart kristna, och sålunda blir den på längden mest möjlig att förverkliga. Men den blir äfven tillsvidare den strängaste, den mest invecklade af all etik — det vill säga om den tages med religiöst förbindande allvar. Och så måste den tagas, om den af människorna skall kunna dana sådana lefnadskonstens harmoniska företeelser, till hvilka vi redan sett grundlinierna hos mänsklighetens härligaste gestalter, dessa hvilka låtit oss ana framtidens människa: starka nog att kunna vara fullkomligt goda, goda nog att kunna vara fullkomligt fria, fria nog att kunna vara fullkomligt lyckliga!

Att uppställa ett ideal, som man ej kan antaga att hela mänskligheten skulle kunna uppnå, detta slöar idealitetskänslan. Ty man lär sig betrakta idealet som det outförbara och man hamnar sålunda i praktisk materialism. Ett ideal må gärna vara så högt, att mänskligheten i dess

helhet är långt aflägsen från det samma och att äfven de högst stående ännu endast delvis kunna förverkliga det. Men det bör till sin innebörd vara sådant, att hvarje människa kan tänkas efterlefva det hvar dag af sitt lif, och att hela mänskligheten kan tänkas nå det, utan att vare sig den enskilda eller släktet därigenom stannar i lifsfientliga ytterligheter.

Innan människorna kunna omfatta denna nya idealism måste de emellertid uppgifva en illusion i hvilken de ännu lefva, den att de äro kristna. Ty ehuru fåtalet ännu erkänner sanningen, så är sanningen den: att tron på Kristus som den — för alla tider och alla människor giltiga — absoluta sanningens uppenbarelse om människans väsen och människans mål, icke längre är lefvande annat än hos ett fåtal helgjutna personligheter. Sanningen finnes i Dostojewskis diktarsyn: att en till jorden återkommen frälsare blefve inspärrad som en för samhället och kyrkan farlig fiende. Sanningen är att, lika litet som en återvändande Kristus blefve erkänd af det samhälle, som kallar sig kristet, lika litet skulle han som sin andes barn erkänna detta samhälles odling, ehuru man påstår att denna kultur — i allt hvad den äger af sanning och skönhet, af sedlighet och samfundsordning — endast är en utveckling af Jesu lära, åt hvilken man tillmäter en sådan utvidgningskraft, att den till dagarnas ände skall kunna omspänna hela kulturförloppet!

Sanningen är tvärtom, att kulturen, i hvad den företer af godt som af ondt, är ett resultat såväl af de hedniskt-

mänskliga som af de kristliga impulserna. Genom båda har man ömsom förvärfvat kulturvärden, ömsom förlorat sådana. Och det är endast genom att öfva våld på Jesu sublima enhetlighet, genom att misstyda allt, som djupast kännetecknar hans underbara väsen, man lyckats göra alla kulturens efterkristliga företeelser, i deras oändligt sammansatta, mångfaldiga växelverkan, till uttryck för Jesu segertåg genom människolifvet. Men samhället i dess helhet har tvärtom aldrig, ens i de frågor, om hvilka Jesus allra klarast uttalat sig, följt hans bud. Ty en sådan hel Jesu efterföljelse skulle visat sig omöjlig för samhällets bestånd. Ja, kristendomen vore äfven för den enskilde samhällsmedlemmen omöjlig, ifall icke kompromissen dagligen aftrubbade det svärd, hvars spets Jesus ställde hvass och naken mot hvarje samvete!

* * *

De flesta vilja dock fasthålla den illusionen att de äro kristna, emedan de hafva religiösa behof, dem de tro att endast kristendomen kan tillfredsställa. Ty kristendomens målsmän predika att medan en morallära blott ger lefnadsregler, skänker däremot en uppenbarad religion både en lefnadsregel och den lifskraft, som möjliggör regelns efterföljande. Kristendomen bjuder oss den fullkomliga lifsgemenskapen med Kristus, en gemenskap, som tillika innebär lösningen af de stora frågor, dem religio-

nerna framför allt vilja besvara, frågorna om Gud, om evigheten och om lifvets mening.

Kring Kristus, det centrala i kristendomen, blir det således som meningarna framför allt brytas, hvar gång kristendomen afhandlas. Men under hvarje ny tid är kristendomens försvarslinie en annan än under en föregående.

Kristendomens position är nu densamma, som otron för omkring trettio år sedan intog, medan trons dåvarande försvarsställning allt mer öfvergifvits. 1860-talets otro var nämligen uppfattningen af Kristus som idealmänniskan. Men denna uppfattning är nu den »tro», mot hvilken nutidens »otro» strider: ett sakförhållande, som bekräftar erfarenheten att allt, som en gång främjat utvecklingen, slutligen vändes mot densamma.

Om guden och människan Kristus, försoningsoffret för världens synd, talas nu sällan. I stället ordas om den människoblifne gudasonen, det personligvordna kärleksidealet. Lifsförhållandet till honom afgör, icke vår eviga salighet — också osaligheten hör till de »oförgängliga» sanningar, hvilka åldrats — men vår del i den religiöst-etiska kraft, som ensam förmår omdana människohjärtat och lösa det ur syndens, framför allt själfviskhetens, välde.

Under denna omdaningsprocess blir kristendomen allt mindre betydelsefull som handlingsmotiv. Kristendomen bekräftar den Spencerska lagen för upplösning: ett aftagande af det helas rörelse samtidigt med en stegrad

rörlighet hos delarna, en rörlighet, framkallad af ett utifrån kommet rörelsetillskott.

Det rörelsetillskott, som upplöser kristendomen, är just ofvannämnda riktning, hvilken här i Sverige betecknas som läran om idealmänniskan.

Kristi gudom, människans syndafördärf, Jesu ställföreträdande offerdöd, helvetesläran — dessa läror förklarades under 1860-talets strid om idealmänniskan som kristendomens hörnstenar. Och med full rätt. Ty när människan en gång börjat resa sig ur den förnedring, där hon suckar: »Herre, hjälp mig, jag förgås!» slutar hon med att stå upprätt inför Jesus, kallande honom broder. Och efter denna mänsklighetens värdighetsförklaring faller kristendomens absoluta värde.

Så länge Kristus ansågs som sann Gud och människa i en person, stod han så djupt skild från »syndens trälar», att en hvar troende visste sig endast på det största afstånd kunna följa hans spår. Och helgelsens möjlighet berodde uteslutande på djupet af den tro, med hvilken försoningens hemlighet omfattades.

Men sedan denna hemlighet icke längre anses bestå däri, att Guds enfödde son blef utgifven för att världen icke skulle förgås, utan att en idealmänniska uppenbarades, så äro tviflen på kristendomens lära flyttade från periferien till medelpunkten. Frågan blir nu den: om Jesu lif och lära, sådana evangelierna visa oss dem, verkligen gifvit oss det för alla tider gällande, absoluta människoidealet? Med svaret på denna fråga afgöres kristendomens

makt att, fattad som uppenbarelsen af idealmänniskan, fortfarande gifva den lifskraft, hvilken skiljer en religion från en morallära.

* * *

Hvarje tid af lefvande kristendom utmärkes genom en omedelbar tillämpning af Jesu lära. Den kristliga kärlekens mest beundransvärda storverk hafva blifvit utförda och utföras ännu i dag inom den katolska kyrkan, emedan katolicismen bäst uppehållit helhetskrafvet i Kristi efterföljelse. Genom denna efterföljelse hafva de små och svaga blifvit skyddade, genom den har fridsamhet, godhet, barmhärtighet blifvit stormakter i lifvet, genom den hafva de härligaste kristna personligheter blifvit utbildade.

Men i våra dagar frukta många kristna intet högre, än den omedelbara efterföljelsen af Jesus. De framhålla t. ex. att kristendomen intet har att göra med socialismen, intet med fredssaken. Kristendomens uppgift är icke att främja någon viss tidsrörelse, utan att skapa evighetsmänniskor. Den nutida kristendomen går därvid i den grad varsamt tillväga, att den sällan kröker ett hår på en världsmänniska, hvilken den omvänder till en evighetsmänniska. Nutidens andliga ledare lida icke af Jesu frestelse att förvandla stenar till bröd. De skulle förvåna sin mästare med sin skicklighet att förvandla bröd till stenar!

När flertalet kristne i vår tid höra Jesu ord: den, som tager till svärd, skall med svärd förgås; älsken edra fiender; välsignen dem, som eder banna; vänd vänstra kinden till, när någon slår dig på den högra — då tilllämpa de orden så, att de organisera försvarsrörelser, härordningar och rättegångar. Och när någon predikar den tanken, hvilken om någon är kristendomens egen, den eviga fredens tanke — så finner han sina motståndare bland Jesu bekännare. När Jesus manar: I skolen alls icke svärja — så förklaras att familj och samhälle hvila på eder och löften. När Jesus råder sina lärjungar att bedja med få ord och i enrum — så ordna de kristna långa, offentliga gudstjänster. När Jesus befaller sitt ords förkunnare fullkomlig fattigdom — så talar man inom hans kyrka om lönereglering ar. När Jesus vill att ena handen icke skall veta den andras allmosa — så skrifva de kristna sina namn på välgörenhetslistor och göra sällskapsnöjen af sin barmhärtighet. När Jesus oaflåtligt manar: Samlen icke edra skatter på jorden; där er skatt är, där är ert hjärta; när han underkänner Marta-naturens omsorger; när han varnar de rike, att de svårligen komma in i himmelriket och när kyrkofäderna i Jesu anda kallade all ränta ocker och fördömde allt ocker som en dödssynd — så förbli hans bekännare oförfäradt räntetagare, börsspekulanter, bolagsbildare. När Jesus säger: sörjen icke för morgondagen; icke en sparf faller till marken utan er faders vilja — så skynda samma bekännare att brand-, lif- och olycksfallsförsäkra sig. När Jesus bjuder att vi skola göra vår

nästa allt och ge vår nästa allt, som vi vilja att han skall göra oss och ge oss; när han säger att vi skola älska vår nästa som oss själfva, då trodde han nog icke att man skulle göra hans ord till en »andemening», därför att han brukade de starka uttrycken, att man skall ge manteln till den som tagit lifklädnaden och gå två mil med den, som nödgar oss en! Ty han besvarar frågan om hvem, som är min nästa, med liknelsen om den barmhärtige samaritanen, och han säger sig ämna förneka dem, som icke mättat, klädt och härbergerat den minsta af hans bröder. Med andra ord: så länge en enda människa svälter och fryser, är endast det, att i Jesu anda älska min nästa som mig själf, att jag med denna människa delar mitt sista brödstycke, min sista klädnad. Och i denna anda var det kyrkofäderna t. ex. förkunnade, att en hvar, som hade en tapet på sin vägg, när en annan ej hade kläder, han var ej bättre än en mördare!

Men de fleste kristna älska sin nästa så, att de ge honom hvad som blir kvar, sedan de skaffat sig själfva allt hvad de önska. Ty för de rika kristna, i deras dyrbara hem och vid deras präktiga festmiddagar, ter sig »nästan» framför allt som deras — bordsgranne. Den kristna öfverklassen hindras icke i sin lifsnjutning af att hunger och nakenhet, sorg och sjukdom trängas utanför dess dörrar, ehuru dess föredöme var så genomglödgadt af medkänsla med allt detta lidande, att han gick omkring, görande väl och hjälpande alla, medan han själf hade intet att luta sitt hufvud till. Och därför blir det heller

icke öfverklassens medkänsla utan underklassens själfkänsla, icke barmhärtigheten utan rättvisan, genom hvilka samhället kommer att omdanas i riktning af Jesu broderlighetstanke. Det finnes knappt något mer i ögonen springande bevis på den nutida kristendomens förfall än när de kristne, som försvar för sitt öfverflöd, komma med sådana ömkligheter, som att Jesus själf besökte gästabud och lät smörja sina fötter med den dyrbara smörjelse, hvilken kunde kommit de fattiga till godo! Det framgår emellertid icke att Jesus själf gjorde gästabuden eller köpte smörjelsen! Och när de kristna söka halka undan konsekvensen af Jesu ord, med erinran att Jesus af oss »begär djupare ting än brödkakor», så är detta en sanning hvilken icke utesluter den: att hans otvetydigaste helighetskraf var: »Sälj allt hvad du har och gif åt de fattiga», så som också de första kristna i Jesu anda gjorde.

När Jesus varnade den, som ville behålla sitt lif, att han skulle mista det; att den hand, den fot som är till förargelse, skall afhuggas; att den, som ej hatar fader, moder, hustru, barn icke är värd att följa honom; att det till intet gagnar människan om hon vinner hela världen och tager skada till sin själ; att hon främst bör söka Guds rike — då hindrar detta icke flertalet kristna att med frimodighet främja sitt fysiska och andliga njutningslif, sin intellektuella utveckling, eller att gå upp i sina familjeomsorger eller i arbetet för sin samhälleliga ställning. Och slutligen, ehuru den kristne med aposteln suckar, att det vore bäst skiljas hädan, för att vara när

Kristus, hindrar detta honom icke att, om han blir sjuk, ifrigt försöka allt — för att hans själ skall få stanna i denna syndens kropp!

Den utomordentliga betydelsen af Tolstoys författarskap och lif, under deras senare skede, har varit att visa det gapande svalget mellan Jesu anda och nutidens kristlighet. Men när Tolstoy sedan drar den slutsatsen, att människorna nu borde börja efterlefva Jesu lära, för att därigenom frälsa sig själfva och hvarandra från tillvarons synd och kval, så påstår han icke därjämte, att denna omdaning af mänskligheten genom Jesu anda skall ge fri utveckling åt allt, som höjer och lyckliggör mänskligheten. Han lofvar icke att denna anda skall komma den konstnärliga skönheten att blomma i full frihet, snillet att skapa, forskaren att uppdaga, äktenskapet att lyckliggöra. Han tvärtom visar, att, när Jesus fått en allt afgörande makt öfver personligheten, då komma alla dess krafter att gå i en enda riktning och lämna föga frihet kvar för det naturligt mänskliga.

För alla dem, hvilka djupt beundrat diktaren Tolstoy, är det gamla ordet: »det är nyttigt att en man dör för folket» en vemodig tröst. Ty genom att diktaren gått under, har religionsfilosofen varit oförhindrad att utdraga alla kristendomens följdsatser. Och genom att tillämpa dessa omedelbart på nutidslifvet har han visat: att självstympning af människonaturen, förlamning af vilje- och skaparkraften, ett all lifvets glans och glöd blekande nirvâna, och — slutligen — självdöendet af

ledsamhet — detta blefve det oundvikliga slutet af en helt genomförd kristlighet!

Det vet också en hvar, som försökt taga kristendomen på allvar. En lefvande kristen — jag talar af personlig erfarenhet — kämpar till blods för att helt lägga sitt jag, alla sina spontana lifsyttringar under korsets lydnad. Allt — från den föda man tillåter sig, till intrycken af naturen och konsten — måste helgas genom omedelbar gemenskap med Jesus, måste främja hans rikes tillkommelse. Annars måste man afsäga sig det, för att ej splittra själens hängifvenhet åt det ena nödvändiga. Allt, som för den blott naturliga människan är tilldragande måste offras, och den stora, starka kristliga personligheten utbildas därför på den harmoniska personlighetens bekostnad.

Ingen, som själf varit kristen på allvar, kan förbise den oerhörda utveckling som kristendomen i en riktning gifvit människonaturen. Genom det nya och genom den än större, än mer underbara boken, det gamla testamentet; genom de teologiska dogmerna och de teologiska striderna om dessa dogmer; genom kyrkans kult och kyrkans konst — under domens hvalf och i klostrets cell — har den västerländska anden blifvit förädlad under oerhörda själsstrider, fördjupad under oändliga kontemplationer, förfinad under den subtilaste själfanalys. Ja, det är kanske i syndasorger, sådana en Augustinus skildrar dem, som den mänskliga individualiteten, den nakna, ensamma själen först, i modern mening, förnummit sig själf. Det var ge-

nom medvetandet att vara evighetsvarelsen, kring hvilken världarna kretsade, som den kristliga personligheten höjde sig öfver antikens skönaste människoform, statsborgaren. Men hvad kristendomen sålunda med slösande hand gaf den mänskliga individualiteten, det tog den åter med den andra. Ty denna individuellt självmedvetna evighetsvarelse kunde endast vinna den eviga saligheten genom att forma hela sin jordiska varelse efter Kristi lära. Hvarje äkta kristen bär sår eller ärr efter denna stympning. Han känner huru han måst sammantrycka sitt väsen för att passa in i det kristna måttet. Han vet huru han vridit sig under nödvändigheten att uppgifva det egna förnuftets invändningar eller den egna självkänslans rättfärdighet eller den egna kärlekens kraf. Och gäller detta redan hvardagsmänniskan, så gäller det i än högre grad undantagsmänniskan.

Viktor Rydbergs yttrande: att konsten och vetenskapen till sitt väsen äro eviga hedningar, bekräftas af en annan djupt religiös tänkare, Ruskin, då han säger sig aldrig ha funnit en hel kristen med äkta konstsinne, ty de kristna konstvänner, han haft beröring med, hafva varit ofullkomliga kristna, hvilka icke vändt sig helt från jorden till evigheten. Den ryska diktare, som man träffande kallat altruismens skald, Garschin, skildrar en ung målare, hvilken genom sin modell kommit mänsklighetens lidande nära: konstnären kan då icke fortsätta att göra taflor, han måste göra omedelbart godt. Så känner den verklige kristne det alltid. När George Eliot ännu var troende,

afhöll hon sig från läsning af diktverk, ty hon visste att »det icke var med diktens vapen trons kamp kämpades». Exemplen kunna mångfaldigas och vittna alla, att det långa uppräknandet af vetenskapsmän, diktare och konstnärer, statsmän och krigare, som hyllat den kristna lifsåskådningen, icke utgör något bevis för denna läras universalitet. Ty dessa stora andar hafva vanligen varit ofullkomliga kristna, och hvad de på kulturens områden verkat har ofta varit, icke emedan utan oaktadt de varit kristna. Om mången naturvetenskapsman till exempel vet man, att han ifrigt häfdat trons och vetenskapens oberoende af hvarandra. Det kan således icke ha varit tron, som drifvit hans forskning; han har tvärtom ej sällan, för trons skull, förbjudit sig själf att utdraga konsekvenserna af sin forskning! Hos de flesta stora män har man dessutom ofta låtit deras religiösa tro utan vidare gälla som kristlig tro. Vittnesbörd för kristendomens inflytande finnas i öfverflöd, från alla områden, där någon art af lidande lindrats, där fallna upprättats, där bojor krossats. Men i regeln har Kristus haft så litet med de flesta kristna stormäns offentliga verksamhet att skaffa, att om verkligen en stråle af det hvita, varma ljus, som utgår från Jesus, lyst på deras ämbetsrum, deras tidningsbyråar, deras representantförsamlingar och deras slagfält — då skulle penna, gevär och kommandostaf fallit ur de store männens hand! Ostörda af detta ljus, hafva nu prelater, statsmän och krigare kunnat göra om Jesus till en opportunistisk politiker, hvars ord varit till för att dölja tankarna! Den kristne konst-

nären och diktaren har njutit kristendomen som en vacker stämning, men ej låtit den lysa i sina egna verk eller handlingar. Själfva den dikt, som är den kristna medeltidstrons fullaste uttryck, har sitt rikaste lif af en jordisk kärlek, för hvilken Dante måste skapa en himmel, och af ett jordiskt hat, för hvilket han måste dana ett helvete! De stora andar, hvilka i sanning varit eller äro kristna personligheter och på samma gång visa en äkta mänsklig utveckling, de hafva lefvat ett rikt mänskligt lif, i kraft och makt, i glans och glöd innan de helt gåfvo sig hän åt det eviga. Och mer än en stor ande har endast genom att utrifva förnuftets öga, afhugga skapandets hand, ingått i Kristi rike.

Det vore orimligt, att kalla alla dem hycklare, hvilka icke äro hela kristne. Ty då helheten kräfver lösslitandet från vanliga lifsvillkor och samfundsförhållanden, blir helhet för många omöjlig. En af orsakerna hvarför ännu i dag klostren hafva en så stark dragningskraft, ja, hvarför till och med frälsningsarmén kan öfva en sådan på djupare sinnen, den är att de underlätta detta fullkomliga lösslitande. För flertalet blir kompromissen — mellan det kristliga samvetet å ena sidan och lifsförhållandena å den andra — först en hård nödvändighet hvilken, från att vara ett lidande, slutar med att bli en slö vana. Den ursprungliga kristendomen förtunnas sålunda i oändlighet, medan människorna intala hvarandra att detta, genom hundrade utspädningar till vatten förvandlade, vin är vinträdets äkta must: den »ursprungliga kristendomen»!

Man kan endast ur föreningen af nedärfda begrepp och praktiska lifsbehof förstå att ärliga människor envisas att kalla dessa förfalskningar kristendom och låta denna moraliskt slappande kompromiss fortgå, i stället för att slutligen fråga sig:

Kan man helt följa Jesu lif och lära och ändå förbli en hel människa? Är orsaken hvarför världen ännu aldrig sett ett helt kristet samhälle, kanske den, att begreppen en sann kristen och en i kulturens tjänst verksam samhällsmedlem icke äro förenliga, och att lifvet alltid ombildar de idéer, hvilka ej passa för lifvet? Men är det så, att kristendomen icke med hela vår mänskliga varelse kan efterlefvas, ger den oss då verkligen människoidealet? Är den icke då helt enkelt en relativ sanning, hvilken man har rätt att pröfva och bruka, som alla andra mänskliga sanningar? Och blir väl i så fall den lifskraft, Jesus meddelar, verkligen artskild från hvarje annan betydelsefull, mänsklig inverkan?

* * *

En lära, hvilken likt den kristna predikades under förutsättningen att gudsriket var nära, måste komma att erhålla många drag, hvilka ej kunna förenas med vårt utvecklade kultur- och samhällslif. Och oafsedt det att man om Jesu lif och lära har så ytterst få tillförlitliga uppgifter, huru skulle en personlighet som Jesus, hos hvilken såväl hans tids som hans skaplynnes naturliga begränsning så klart framträder; en personlighet, om hvars

ställning som familjemedlem eller medborgare vi veta nästan intet; en ensam och olärd man, som stod utanför människolifvets högsta tillvarelsesätt, äktenskapet, utanför kulturens högsta yttringar, vetenskap, litteratur och konst — hur skulle han ha kunnat visa oss det idealmänskliga på något annat område än sitt eget?

Därför gaf heller icke Jesus världen det absoluta människoidealet, men väl den absolute idealisten.

Genom att i hela sin personlighet vara alldeles identisk med sin uppgift, har Jesus inkarnerat ovärldslighet, hängifvenhet, enfald, broderskärlek så som ingen annan. Från honom utstråla de som eviga, personliga sanningar, men icke därför som absoluta sanningar. Så länge fåglar flyga under himmelen, liljor blomstra på marken och barnaögon blicka oskuld, skola Jesu ord nå människohjärtan och människosjälar, svalkande som sommarskurar, eldande som vin, stärkande som bröd, väckande som hvita viggar, lifgifvande som vårliga strålar, outtömliga som hafvet, vida som himlen, långtonande som alla de djupaste diktarord, siarord!

Men vi behöfva också andra än Jesu ord, behöfva ord, som motsäga och därmed fullständiga hans. Sålunda skall själen ena gången verkligen hämta sin frigörelse af att välsigna dem som förbanna; en annan gång däremot skulle detta vara uppgifvandet af allt, som har värde i vår egen personlighet. Ena gången kan vårt tal vara det enkla *ja, ja* eller *nej, nej*. En annan gång kan en osanning vara en högre plikt. Ena gången kunna vi

verkligen öfvervinna det onda genom att icke stå det emot. En annan gång skulle vårt undanvikande endast bringa lågheten till makten. Ty det tåligt burna lidandet gör intryck på de oädla, endast när de tro att den tåligt lidande äger makt att hämnas om han vill — en erfarenhet, hvilken Jesu egen historia, liksom historien om alla maktmissbruk, till öfverflöd bekräftar!

Och om alla Jesu utsagor gäller som om dessa, att vi fritt måste bruka eller icke bruka dem, ifall vi vilja utbilda vår personlighet till full harmoni och energi. För Jesus — och Jesusliknande naturer — är det att »mista sitt lif» att »vinna det». Men för andra slags naturer — t. ex. konstnärsnaturer, härskarnaturer — är icke detta vägen till personlighet. För dem är vägen motsatt Jesu väg. Och därför är det ett våld på människonaturen att för alla uppställa Jesus som idealet. Det, som gjorde honom till personlighet, blir, om en annan mot sin natur tvingar in sig däri, ödeläggande för denna personlighet. Det oföränderligt betydelsefulla är att Jesus gifvit oss föredömet af idealisten, i hvilken världen och flärden, listen och våldet icke ägde den ringaste del, en idealist, som därigenom blef en världsmakt. En idealist, som vågade så helt ge sig åt sin egen sanning, att han med full ärlighet, med fritalig lidelse, med hänsynslöst mod strödde ut den för alla vindar, att gro och växa, spränga och omdana, utan att frukta några följder, framför allt icke följderna för sig själf!

Sålunda har Jesus gjort idealitet till religion, men icke kristendomen för alltid till idealet af religioner. Och att nu öfvervinna kristendomen, det är att, i djupare mening, följa Kristus.

* * *

Kristendomen ser i själfviskheten det stora onda från hvilket den vill befria oss. Ingen, som trängt till det innersta af kristendomen, kan undgå att i detta finna kristendomens grundtanke. Och en hvar, som verkligen kan vända hela sin varelse från jordelifvet, vinner också i kristendomen den frid, som öfvergår allt förstånd, friden från sig själf.

Att denna är ett godt, kunna oräkneliga svaga hjärtan, oroliga hjärtan, krossade hjärtan, intyga. Lifvet är ännu sådant, att resignation är dess allmängiltigaste kraf, och hjälpen att resignera för mången den oumbärligaste af all hjälp, från hvad håll den än kommer.

Det var naturligt att ett lif, som för flertalet dittills endast var en blink af medvetet kval mellan tvenne okända mörker, skulle erhålla mening, då människan lärde sig se lidandet som en evighetsberedelse. Man undslapp icke smärtan. Men man bröt dess udd, förtviflan, när man trodde sig på korset vara närmare himlen.

Sålunda kom man därhän att i korsfästelsen, i själfuppgifvelsen, i resignationen se det högsta goda. Men denna uppfattning innebär det djupast möjliga tvifvel på

själfva tillvarons grund, samma tvifvel, som längesedan fått sitt stora följdriktiga uttryck i buddhismen och i vårt århundrade ånyo i pessimismen. Men att, som de kristna, tala om en allgod försyn och på samma gång betrakta själfviskheten som det stora onda — det vill säga betrakta hela det på själfbevarelse grundade jordelifvet som det onda, detta lif där, för att taga det närmast liggande beviset, den ena serien organismer nödgas uppehålla sig genom den andras undergång — dessa båda tankar kan endast tanklösheten sammanhålla!

Vanan att i dessa ämnen endast tala i en viss riktning, har hindrat själfviskhetens vedersakare att se, huru de och alla andra lefva, röra sig och hafva sin varelse i och genom själfviskheten, från barnets allra första skri efter föda, till den döendes sista famlande efter stöd. Om den allvarligaste kristne ser tillbaka på sina år och dagar, skall han finna att flertalet af hans handlingar med nödvändighet varit själfuppehållande, själfutvecklande och att, om så icke varit, skulle hans tillvaro fallit samman i formlöshet.

Ordets makt att binda tanken — liksom kritcirkeln hönan — visar sig sällan tydligare än i fråga om själfviskhet och själfhäfdelse*).

---

*) Ordet själfhäfdelse är lånadt från norskan, där det mellan själfhäfdelse och själfviskhet finnes en liknande skillnad som mellan *egotism* och *egoism* i engelskan. Och då man endast genom olika ord kan undvika den begreppsförvirring, hvilken uppstår när man brukar ordet själfviskhet i två betydelser,

Själfhäfdelse och själfhängifvenhet äro med sina finaste rottrådar så inslingrade uti hvarandra, att de hvarken i den enskildes eller i människolifvets utveckling kunna skiljas. Hvarje ärlig själfanalys skall visa oss att äfven våra uppoffringar gifvit oss en egoismens tillfredsställelse. Och till och med Jesus, osjälfviskhetens störste målsman, visade mot himmelrikets salighet som lön för den tidliga själfuppgifvelsen!

Att Jesus icke såg själfhäfdelsen i annan riktning än denna, var naturligt. Ingen stor, ny sanningsförkunnare ser andra sidan af den sanning, som det är hans säregna pathos att lefva och dö för. Gjorde han det, då skulle hans intensitet i förkunnelsen aldrig bli densamma. Icke en förkunnelses mångsidighet, utan dess egenskap att vara ena halfvan af ett stort, rundadt helt, gör den därför djupt betydelsefull för mänskligheten.

Långt före Jesus kände människorna värdet af osjälfviskheten. Men Jesus sökte göra osjälfviskhetens lag allrådande, genom att kasta in sin egen personlighet i världsförloppet för att därmed stanna själfviskhetens rörelsekraft och göra godheten till den enda rörelsekraften.

Jesus gick under. Mänskligheten gick framåt, genom att osjälfviskheten för första gången obetingadt blef ansedd

---

behåller jag ordet själfhäfdelse, trots protesterna mot detsamma från de håll, där man påmint sig ordet häfda i dess sällsynta bruk som lagterm, medan man glömt dess dagliga bruk, det, då man talar om att häfda sin rätt, sitt rykte, sin personlighet och sålunda — i full analogi härmed — äfven sitt själf.

som det gudomliga, medan själfviskheten blef ansedd som det gudlösa.

Detta behöfdes till en tid för att osjälfviskheten skulle få makt öfver själfviskheten. Dess lag är så djupt och starkt grundad i själfva lifsvillkoren, att den i det stora hela alltid hade gjort sig gällande på osjälfviskhetens bekostnad, tills denna genom kristendomen fick religionens makt på sin sida. Men nu har slutligen osjälfviskhetens kraft vuxit sig så stark, att den kan lefva utan en positiv religions stöd, såsom den också gör hos millioners millioner. Vi behöfva ej längre tro godheten vara Gud för att känna att godheten är gudomlig. Och hvarje tid, under hvilken man öfverdrifvet skulle skatta åt egoismens rätt, komme ofelbart att följas af en reaktion till altruismens förmån.

Den samverkan mellan själfviskhet och osjälfviskhet, hvilken framgår som en nödvändighet af själfva tillvarons liksom af kulturens grundvillkor, borde icke numera af någon tänkande människa kunna förblandas med en obetingad egoism. Obetingad och oberättigad är den egoism, för hvilken hela tillvaron vänder sig endast kring det egna jaget, den egoism som är sig själf nog och som icke i andras rätt erkänner någon gräns för sin egen. Denna gräns finnes emellertid — ehuru icke i någon oföränderlig etisk norm. Men den finnes i en oföränderlig psykisk lag, den att människan behöfver människan, den att det hinder, jag lägger i vägen för andras berättigade själfhäfdelse, ytterst skall komma att hämma min egen. Och denna

mänsklighetens solidaritet nödgar ännu ofta individen att gifva sitt lif om han vill behålla det eller — med andra ord — gör offervilligheten till den högsta formen för vår själfhäfdelse. Men ju längre släktet framskrider i utveckling, ju mer det verksamma medlidandet och den energiska själfhäfdelsen lyckas inskränka lidandet, dess sällsyntare blir det att vår mänsklighet står sitt prof på ett Golgata. Medglädjen skall då erhålla medkänslans plats och vår egen lycka skall mångfaldigas genom andras.

Det är för att bereda denna framtid, man måste bekämpa tron på kristendomen som den absoluta sanningen. Ty ehuru vår rättskänsla och vår godhet icke ytterst afgöras genom vår tro utan genom vår personlighet — och således ingen hög lifsåskådning kan göra dess lilla eftersägare storsinnad, lika litet som en låg lifsåskådning kan göra dess storsinta efterföljare lågsinnad — förblir dock lifsåskådningens inverkan djupt betydelsefull. Den gör oss mer eller mindre mottagliga för de tillvarons inflytanden, som kunna förringa eller fördjupa vår lifssyn, förbittra eller försköna vårt samlif med hvarandra. Och framför allt verka de lifsåskådningar, hvilka vi hålla upp som idealet, men icke helt vilja eller kunna efterlefva, så slöande på vårt tanke- och viljelif, att det för hvarje andligt vaken individ, för hvarje andligt vaken tid, måste komma det uppgörelsens ögonblick, då han, då alla fråga sig: lefver jag, lefva vi verkligen af den tro vi bekänna?

Med afseende å kristendomen, måste i denna stund

hvarje, på en gång genomtänkt och samvetsgrant, svar lyda sålunda:

Nej. Vi lefva också af en mängd nya idéer, nya motiv, nya lifsvärden, dem vi icke erkänna, medan vi icke längre helt lefva af dem, vi erkänna. Hela verkligheten går icke in i kristendomens lifsförklaring, och vi hafva därför sökt tränga samman lifsproblemet. Men detta står kvar och är fortfarande: en sådan gestaltning af människolif och samfundslif, att både egoism och altruism komma till sin rätt. Och den religion, som skall möjliggöra detta, får icke likt de föregående uppresa en ny gräns för en hvar den borttager, utan den måste sträfva att upphäfva begränsningen — begränsningen, hvilken i ett enda ord uttalar allt människolifvets kval! Denna nya religion skall icke uppehålla dualismen mellan natur och kultur, kropp och själ, individ och samhälle, utan låta alla dessa moment sammansmälta i en helhetsåskådning inför hvilken allt blir heligt. Icke genom att som nu helgas af en viss människas, Jesu, anda, utan heligt endast och allenast genom att söka förverkliga sina egna högsta utvecklingsmöjligheter.

* * *

Jag har redan framhållit att vår samtids kultur — i hvilken verkningarna af självhäfdelsens liksom af osjälfviskhetens segrar och nederlag äro blandade om hvarandra — lika litet kan kallas endast ett resultat af kristendomen,

som kristendomen endast ett resultat af kulturen. Hvarje idé, liksom hvarje människa, har en fader och en moder: den skapande genialiteten och det folk- och tidsmedvetande, som den geniala andan gör fruktbart. Den sålunda födda idén ingår sedan i sin ordning nya förbindelser och erhåller efterkommande, hvilka i oändlighet fortplanta dess lifskraft, medan den ursprungliga idén själf fyller sin tids mått, åldras och dör.

Kristendomen som religion — med andra ord: som positiv uppenbarelse af lifvets grund, lifvets plikter och lifvets mål — inträdde i sitt ålderdomsskede med reformationstidehvarfvet. Till dess hade enfaldig tro och ren osjälfviskhet varit idealet. Huru mycket än individerna inom densamma syndat mot idealet, den katolska kyrkan hade dock — som förut är sagdt — förkunnat att den stora, absoluta försakelsen af allt eget, allt som var blott naturligt mänskligt, var det fullkomliga kristna lifvet. När kristendomen predikades, då hade redan antiken förlorat det goda samvete med hvilket den sökt lifsnjutningen och känt lifsglädjen, med hvilket den i fröjden eller i sinnesstyrkan hämtat modet att lefva. Man hängaf sig icke längre barnalikt åt den jordiska tillvaron, man tänkte öfver den och förnam sig sålunda redan som ande i motsats till sinnlighetens värld. Antiken var därför beredd att mottaga kristendomens lära: att ej tidens lif men evighetens, ej sinnenas lif men andens, ej den naturliga men den frälsta människans tillvaro var det sanna lifvet.

Flertalet människor blefvo emellertid icke dessa nya

skapelser, dessa från jorden bortvända, från sitt eget jag afdöende. Den katolska kyrkan lät flertalet på vissa villkor njuta sinnligheten och ändå vinna saligheten. Men protestantismen kräfde af alla ett personligt förhållande till kristendomen, i ånger och omvändelse. Och medan inom katolicismen det naturliga lifvet sålunda lefdes vid sidan af det kristliga lifvet, måste inom protestantismen allt det naturliga kristliggöras. Emedan endast fåtalet kunnat förverkliga det högsta lifvet erkände katolska kyrkan tvenne moraler, en lättare hvilken blef flertalets, en svår hvilken kräfde allt. Protestantismen nedbröt denna skiljemur mellan lekman och klerk, mellan profant och heligt på samma gång den gaf den enskildes samvete och förnuft pröfningsrätt gent emot auktoriteten. Sålunda fördjupades för lekmannen uppfattningen både af tron och af lifvet. Men på samma gång blef hans samvete mera oroadt, hans ansvar stegradt. Och snart orkade man ej med sin frihet utan skyndade att lägga de mänskliga lifsområdena under ett nytt, i många fall hårdare, tryck än katolska kyrkan öfvat. Protestantismen, hvars väsen är halfhet, uppsatte nya auktoriteter för spörsmålen om profant och heligt, gjorde nya dogmer till nya gränser för samvetets och förnuftets pröfningsrätt. All dess halfhet hindrar dock icke, att femtonhundratalets »otro», innerst ägde den lifsprincip, från hvilken nutidens »otro» stammar: häfdandet af det mänskliga jaget gent emot det kristna självfutplånelseidealet. I samma mån den osköne Luther, med sin grofva glädje i *Wein, Weib und Gesang*,

är aflägsen från det Kristusideal, som i liljeklarhet strålar hos en Franciscus af Assisi — denna kristendomens skönaste personlighet — i samma mån är dock Luther mänskligheten och sanningen närmare.

Genom protestantismen inleddes emellertid det hållningslösa gående på ackord med kristendomens idealer, hvilket visat sina verkningar på familjens, statens, konstens, litteraturens och vetenskapens områden, dem man till hälften velat hafva mänskligt frigjorda, till hälften »helgade» af kristendomen. I intet fall har halfheten blifvit så uppenbar, som inom det ekonomiska lifvet. Medan i vår tid de genom sin personliga själflöshet psykologiskt förberedda, katolska prästerna insett att industrialismens, storproduktionens, kapitalismens verkningar äro de mest skriande motsatser till Jesu lära, och arbetarfrågan därför förts fram som en kristendomens lifssak af en Manning, en Lavigerie, en Leo XIII, så äro de protestantiska samhällsbevararna ifriga att hålla kommunisten Jesus utanför det hela, antagligen medvetna att en enda droppe af hans andes vin i de gamla flaskorna skulle spränga dem!

Trots teologernas, trots de namnkristnes, trots de kompromissandes otaliga inkonsekvenser, har emellertid protestantismens personlighetsprincip, det egna samvetets suveräna pröfningsrätt på trons och sedlighetens område, fortsatt att verka. Den har bidragit att skapa hela vårt, politiskt som religiöst, demokratiska århundrade. Dess innersta tendens har en tänkare träffande betecknat som

panteistisk, såsom sträfvan att nedbryta först gränserna människorna emellan, sedan gränserna mellan naturen och människan, slutligen gränserna mellan människan och Gud. Och denna tron på människans och naturens enhet, på lagbundenheten i allt som sker — denna tro är monismen.

Detta århundrades sociala och religiösa, vetenskapliga och litterära rörelser blifva fullt fattliga genom denna ena synpunkt.

Nutidens »otro» innebär denna nya enhetliga lifsåskådning, hvilken skall framgå ur vårt århundrades renässans, humanism och protestantism.

En af den senares faser har just varit teorien om idealmänniskan. Denna teori har haft sin historiska uppgift, som en af förberedelserna till nyssnämnda enhetliga uppfattning af tillvaron. Men efter som monismen förkastar all dualism och fattar tillvaron som ett organiskt helt, där således ingen egenskap, kraft och drift kan tänkas umbärlig för det hela eller i grunden ond — så utesluter den begreppet synd i kristlig mening. Den måste då äfven utesluta behofvet af frälsning, liksom af vare sig en guds eller en idealmänniskas uppenbarelse för att utföra denna frälsning.

Det är — som jag i början framföll — omkring den idealmänskliga uppfattningen af Jesu betydelse för mänskligheten, som kristendomens sista kamp för tillvaron utkämpas. Detta sker nu med lika dåliga vapen som dem hvilka Lessing sökte vrida ur handen på sin tids förnufts-

kristna, dessa som voro »allt för litet teologer men ännu på långt när inga filosofer» ... Äfven vår samtid äger sådana ytliga hufvuden som dem om hvilka Lessing förutsade: att de skulle bli lika tyranniska och med sin halfsanning mer farliga än de ortodoxa, »dem de ringakta under sin sträfvan att göra oss till förnuftiga kristna och oförnuftiga filosofer» ... Ortodoxien, fortsätter han, var en villfarelse, men den var hel, icke ett lappverk af halffilosofer. Först i uppförandet af dess byggnad — och sedan i nedrifvandet af den — har det mänskliga skarpsinnet pröfvat sig. Den gamla ortodoxien bestred öppet människoförståndet, men den så kallade förnuftiga kristendomen — i hvilken det hvarken finnes förnuft eller kristendom! — besticker det. Förr talade man om att taga förnuftet till fånga under trons lydnad. Nu talar man om det innerliga sambandet mellan förnuft och tro! Och när ortodoxien bragte alla i harnesk, som ville behålla sitt förnuft, förför däremot denna halfhet alla, hvilka göra anspråk på förnuft, men intet ha! ... Samma halfhet, som Lessing här mördar, möter oss i vår tids estetiskt-filosofiskt-filologiskt-evolutionistiskt tillblandade religionskongress-kristendom, denna haltande, senila kristendom, hvilken måste vara ofruktbar enligt samma naturlag som vissa oförenligheters förening alltid blir steril.

Den här ofvan framhållna sammansmältningen mellan altruism och egoism är ingen sådan förening. Ehuru altruismen nu för oss blifvit ett med den kristna etiken, så är den dock mycket äldre än denna. Den är lika

gammal som den första ömhetskänslan på jorden och samverkan mellan altruism och egoism har varit och förblir individens som släktets lifsvillkor.

Äldre tiders ensidighet äger sin lockande storhet. Jämförd med nutidsmänniskan, som ännu osäkert famlar mellan självförsakelse och självhäfdelse, är det visst, att medeltidens helgon — framför allt som inmuradt — och hednatidens kämpe — framför allt på vikingafärd — hvardera var en mera hel personlighet. Men hvardera var också endast en half människa. Och uppgiften är icke att framkalla någon af de nu så sällsynta ensidigheterna. Utan uppgiften är, som jag sökt visa, att bekämpa de nu så vanliga halfheterna, därigenom att människorna genomträngas af det ideal, harmoniens, hvilket kan rädda dem från karakterslösheten utan att därför föra dem in i någondera ensidigheten, och slutligen lära dem att förena skönhet med styrka, jämvikt med rörelse, öfverflöd med måtta.

Men lika visst som man i lifvet måste gå denna medelväg, nödgas man i sin lifsåskådning träffa ett val mellan de båda åskådningar, hvilka stå diametralt emot hvarandra och hvilka aldrig, som fallet är med altruismen och egoismen, kunna nå en slutlig försoning. Har människan endast en väg till kunskapen, sin egen, eller har därjämte för henne öppnats en annan väg: den under en viss form, i en viss tid gifna uppenbarelsen? Är det inom eller öfver sig själf människan har att söka den högsta sanningen? Är det lifsbejakelsen eller lifsför-

nekelsen, som är denna högsta sanning om jordelifvet? Kan människan genom sig själf finna en slutlig försoning af tillvarons tragik, dualismen, eller måste hon söka denna försoning hos en större än sig själf?

Här äro de oförsonliga motsatserna. Buddhismen har anvisat den ena, verkligt följdriktiga vägen till en slags försoning, när den lärt att människans egen själfverksamhet är nog för hennes slutliga harmoni med tillvaron, men att denna själfverksamhet bör gå ut på att göra henne helt själflös! Den kristna mystikern lika väl som en Tolstoy, en Schopenhauer — alla hafva de, från skilda utgångspunkter, funnit denna väg till harmoni och befrielse från lidandet.

Den andra vägen är den motsatta, den att genom fullhetskänslan, kraftmedvetandet, »lifsbejakelsen», genom känslan af jordelifvets värde — i motsats till evighetslifvet som det enda värdet — kunna öfvervinna lidandet. Öfvervinna det småningom för släktet, genom att ur tillvaron framälska lyckan; öfvervinna det hvar dag för oss själfva genom att vilja äfven lidandet, genom att utveckla den *amor fati*, af hvilken Nietzsche var så djupt genomträngd. Men före honom hafva andra stora själar ägt samma känsla, hvilken ligger i botten af stoicismen som af buddhismen, af Spinozas som af Goethes lefnadsvishet och hvilken tillika är vissheten om tillvarons enhet. Det var därför Marcus Aurelius manade den vise att vara i harmoni med kosmos och Spinoza manade honom att i sin tanke upptaga naturens eviga nödvändighet. Denna idé,

hvilken först synes oss som en iskall och himmelshög bärgvägg mot hvilken vi stöta vår panna till blods, förvandlas, när vi lärt oss älska den, till det Tabor hvarifrån allt förklaras. Och månne icke denna kärlek till nödvändigheten slutligen skall ge oss lugn också inför de tillvarons gåtor, på hvilka vi ej upphöra att undra, äfven sedan vi underkänt kristendomens svar på desamma? Människorna skola väl alltid med Plutark fråga sig: om den oändlighetsanande själen verkligen blifvit sammanpressad i denna tillvaro som ett ekollon planteradt i en mussla? Men skola de icke oaktadt sin undran lära sig att allt deras grubbel hvarken kan gifva dem en evighet, ifall den ej finnes, eller befria dem från den, ifall den finnes? Skola de icke få frid af den visshet Rossetti uttalade:

> Whatever there is to know
> That shall we know one day

och sålunda kunna bida ett nytt lif — »lika lugnt som de bida en ny dag»?

Och först när människan på allvar lärt sig att äfven det ovetbara hör med till lifvets stora, lagbundna nödvändighet, då skall hon med en ny kärlek vända sig till det lif hon lefver, den jord hon äger. Men denna kärlek skall icke varda den jordbundna och själlösa materialistens, utan äga hela den brinnande hänförelsen af en ny idealism, människans ideala syn på sin egen självhärlighet.

Mänsklighetens självständighetsväg har gått genom trenne stora triumfbågar. Den första står där antiken frigjorde sig från tron på naturkrafterna som självständiga

gudomsväsen. Den andra står där kristendomen lärde att Kristus, genom att frälsa alla, förbrödrade alla, gjorde judar och greker, fria och trälar, män och kvinnor, till ett i Kristus. Den tredje står där renässans och reformation löste lifvet från askesens och tanken från auktoritetens band.

Vi stå nu inför den närmaste stora själfständighetsförklaringen, den att människonaturen i sina egna djup och i sina egna lagar har möjligheten till en allt högre etisk harmoni och utveckling. Läran om idealmänniskan Kristus, såsom enda lefvande och lifgifvande norm för sedligheten, står i vägen för denna själfständighetsförklaring. Och när vi insett detta, är det vår plikt att fromt och frimodigt uttala det.

Tron på människonaturen är mystisk som all trosvisshet. Ty mänsklighetens nya tro, monismen, utesluter visserligen all mystik i mening af underverkstro, efter som den själf hvilar på vissheten om tillvarons lagbundenhet. Men den utesluter icke, tvärtom den innebär den slags mystik, hvilken är en bäfvande förnimmelse af det underbara just i lagbundenheten och enheten, af det outgrundligt hemlighetsfulla bakom de lagar vi kunna utforska.

Äfven denna mystik är religiös. Ty religion är allt, som kan vidga och upplyfta vårt hjärta. Och religiositet har den, hvars hjärta kan upplyftas och vidgas!

I kraften af sin nya religion kunna redan många af nutidens människor lefva, lida och dö. De kristna kalla

dem gudlösa, så som de kristna själfva en gång nämndes, när antiken ej kunde fatta den nya lifskraft, i hvilken de hade sin varelse. De kristna intala sig att deras egen varma känsla, djupa tro och rika mystik stå som motsatser till de »kristendomsfientligas» kalla förnuft, grunda känsla och torra själslif. Men det är tvärtom åter känsla som står mot känsla, tro mot tro, ett nytt mystiskt lifsinnehåll mot ett annat mystiskt lifsinnehåll. Ja, det kräfves i själfva verket en mycket djupare tro för att ej tvifla på människonaturens underbara utveckling än på Jesu underbara födelse, för att sätta sin lit till framtidsmänniskan än till idealmänniskan! I ena fallet nödgas vi blott söfva vårt förnuft, i det andra göra det till visionär. För att hoppas på Jesus, behöfva vi blott stilla vårt hjärta, för att hoppas på framtiden måste vi vidga det.

Därför är den enda äkta mystikern numera den

Who, rowing hard against the stream,
Saw distant gates of Eden gleam,
And did not dream it was a dream.

1893-94.

Mod.

Det gifves evärdligt unga ord, ord hvilkas guldklang aldrig träffar ett vaket öra utan att framkalla samma lifskänsla som då de för kanske årtusenden sedan först ljödo — då ett nyfunnet uttryck för den tidens djupaste medvetande.

Bland dessa ord af evig ungdom finnes ett, som första gången tonade från de vältaligaste läppar i Hellas:

Tron att lyckan består i friheten och friheten i modet!

Innebörden af dessa ord kunde för Perikles ej vara alldeles densamma som för oss. Frihet var då väsentligen den ena statens oberoende af den andra; modet särskildt fosterlandsförsvararens dygd.

Dock fanns väl hos Aspasias älskare och Sokrates' vän en aning om den tid, då de stora orden skulle omsluta än djupare tankar, då de skulle angifva det oeftergifliga villkoret för den enskilda personlighetens lika väl som för ett folks frihet.

Stora ord växa i samma mån som mänskligheten själf växer. Nu förstå vi att den enskilde lika litet som staten finner lycka och frihet utan att äga mod.

Men beror det väl på oss själfva att äga mod? Utan trifvel. Mod beror fram för allt på att vilja äga det.

En och annan födes med mod. Men de flesta modiga människor hafva till stor del förvärfvat sitt mod. Ingen egenskap växer snabbare genom öfning. Och vore vår samtid medveten om att mod är den grund på hvilken karakteren hvilar, då kunde nästan alla människor uppfostras till mod.

Men i stället för att lära oss att på eget ansvar vilja, välja, våga, lär man oss att väja och buga, att svika drömmen om att gå vår egen väg, att endast följa vår dämon. Vi påminnas om det anspråksfulla i att vilja vara en enhet, om det nyttiga i att vara en af de nollor, med hvilka millionen betecknas! Vi upplysas om huru framgången står i omvändt förhållande till frihetssträfvan, och huru möjligheten att »göra lycka» utesluter tanken på att bli lycklig enligt vårt eget sätt. Man visar oss vägen till samhällshöjderna, där de många offra åt fördomen, och varnar oss att tillhöra fåtalet med oböjda knän.

Vi få tidigt veta huru det gått de dumdristiga, som hållit på sin handlingsfrihet under partitrycket; som ansett troheten mot sig själfva betydelsefullare än likformigheten med andra; som bestått sig egna grundsatser, i stället för att låna hos sina bekanta; som

följt känslorna i sitt eget bröst, hellre än dem i vissa vänners; som kommit med egna tankar och ej velat nöja sig med den »allmänna opinionen».

Dessa öfverdådiga hafva sannerligen fått sin lön! Deras vänner hafva beklagat, att de aldrig kunde veta hvar de hade dem eller skyndat att lämna dem i djup smärta öfver deras affall. Deras många bekanta hafva alltid vetat »att de varit oberäkneliga, karakterslösa och opålitliga!» Den styrande kompakta majoriteten har klart bevisat att de voro farliga människor, människor »utan grundsatser»!

För att drabbas af dylika omdömen har det icke behöfts att dessa människor kommit med en ny religion eller en omstörtande samhällslära!

Det har endast behöfts, att de sökt hindra något partiförtryck, fastslåendet af något orättvist domslut, öfvandet af ett samvetstvång. Eller att de försvarat en persons karakter ehuru de ej hyllat hans åsikter, eller försvarat hans åsikter ehuru de ej kunnat ansvara för hans karakter. Ja, stundom har det varit alldeles nog, att i en konservativ krets ha påstått att ej hvarje radikal är en tvetydig karakter eller i en radikal att ej hvarje konservativ är ett dumhufvud, för att själf anses tvifvelaktig med afseende å sin heder eller sin intelligens! Låter man ej i tid varna sig, utan vidhåller sin idiosynkrasi att säga sin mening, följa sitt samvete, döma efter sitt förstånd — då är det blott tillfälligheter som afgöra ifall

slutet blir den hvardagliga och långsamma hungersdöden eller det stora tragiska ödet.

Och dock har det i hvarje generation funnits människor, hvilka uteslutande vågat vara sig själfva: som varit oblyga nog att tänka, handla, älska, dikta, skapa på egen hand! Det är dem vi lefva af, dessa, hvilkas mod inom deras egen generation kallades fräckhet, men som af eftervärlden besjunges som stordåd eller dyrkas som uppenbarelse.

Deras villkor voro de samma som våra. Hvarje tids hjälte har haft att trotsa frestaren med bröd och ära, sin tids skolkritik, kotteriförtryck och tant-själar — ja, ända till bifallkväket från rännstensgrodorna! Men dessa hjältar hafva segrat, emedan de haft mod. Och hvarje tid, hvars tankar segrat, hvarje tid med glans och glöd öfver sig, från hvilken skapande eller förnyande krafter flödat — den har varit en sådan tid, då många människor haft mod.

Under dylika tidsskeden behöfves mindre mod för att äga mod. Ty denna egenskap är den meddelsammaste af alla — fegheten undantagen! Alla tomma, torra, glanslösa tider hafva varit fega. Då modet ej ligger i luften, vill det mera till för att behålla modet eller förvärfva det.

Vi lefva i ett tidsskede, som ej är ägnadt att framkalla mod. Ty öfvergångstider försvaga modet, hvilket i hög grad beror på den trygghet, fasta öfvertygelser framkalla.

Men om å ena sidan under en brytningstid modet lätt förloras, finnes å den andra dess större skäl att söka återfinna det, emedan ständiga val ifrågakomma inför nya

konflikter och nya åskådningar. Det kräfves mod för att söka sanningen, men också för att kunna umbära den, då vi ej kunna nå den; mod för att vara verksam och mod för att hvila. Mod behöfves för att gripa lyckan liksom för att offra den. Ena gången består modet i att vänta, den andra i att våga. I dag kräfves det för att stå ensam; i morgon för att sluta mig till meningsfränder; denna gång för att taga min rätt, en annan för att uppge den.

Utan mod kan man icke hata och än mindre älska. Utan mod kan man icke i sanning lefva och än mindre dö.

Låtom oss äga mod — och vi skola finna, att vi äga mer frihet och lycka än vi anat!

Vi äro ej så grymma eller så dumma eller så småsinnade eller så oädla som vi synas. Vi äro endast mycket fegare än vi ana. Af feghet misshandla vi hvarandra, tråka ut hvarandra, förtrycka hvarandra, förorätta hvarandra.

Låtom oss bekämpa fegheten — och lifvet skall bli skönt genom alla skapande krafter som lösas, genom all välvilja som blir verksam; genom all sympati som blir handlingsfrisk, alla tankar och känslor som bli omedelbara. Aldrig anade egendomligheter skola framkalla en rikedom på omväxling, där förut blott fanns fattigdom och stillastående. Summan af lifskänsla skall mångtusenfaldigas, ifall vi alla på en gång börja våga! Om vi skulle våga bekänna den tro vi vunnit, i stället för den vi förlorat; visa de grundsatser vi äga, ej dem vi aldrig hyst och vörda våra egna erfarenheter, äfven när de skilja sig från våra meningsfränders?

Om vi skulle djärfvas behålla våra tvifvel, äfven när vi hos andra möta visshet och våra trossatser, äfven när vi hos andra möta tvifvel? Om vi skulle töras erkänna våra motståndares förtjänster och våra meningsfränders fel; vara gifmilda med vårt förtroende men sparsamma med våra domslut? Om vi skulle drista oss vara ödmjuka inför det vi ej veta, men stolta med afseende å den visshet, vi tillkämpat oss? Om vi skulle töras lefva efter vårt eget tycke och våra egna tillgångar, njuta efter vår egen smak, samt lära oss uthärda att se andra göra detsamma? Om vi skulle försöka erkänna andras bevekelsegrunder, äfven när vi måste angripa deras mening eller underkänna deras åsikter, äfven när vi högakta deras personlighet? Om vi skulle äfventyra att lämna hvarje parti — utom vårt eget?

Och slutligen: om vi skulle våga erkänna vår feghet, i stället för att kalla den vördnad, anspråkslöshet, samfundskänsla, måtta, hänsynsfullhet och takt?

Då skulle vi få se en helt ny tillvaro!

Vi kunde snart få umgänge i stället för maskerader; meningsbyten i stället för ordstrider eller ordlekar; handlingar i stället för reflexrörelser; produktivitet i stället för återupprepanden; granskning af hvarandras åsikter i stället för förfalskning af samma åsikter; lifserfarenheter i stället för konvenansmeningar; trosföremål i stället för dogmer. Med ett ord: vi skulle äga frihet i stället för att som nu radas i bås, stoppas i burkar, förses med eti-

kett, sorteras i parti, uppföras i katalog, indelas i kategori och klädas i uniform!

»Men månne icke själfviskheten skulle taga för mycket rum, ifall modet beredde fri plats åt personligheten?» invänder någon altruist.

Är då icke just fegheten grym? Kräfves det då icke mod för att vara god? Är icke friheten villkoret för all äkta hängifvenhet? Medför icke lyckan att vara själfständig också den att kunna vara ädelmodig? Innebäres icke modet också i tålamodet?

Ja, var det icke därför som osjälfviskhetens förkunnare måste gå i döden, att han hade mod att stå ensam, i stället för att kring sig bilda parti; mod att vara sig själf, genom att slita sin tids band, mod att tro på friheten?!

Därför kan godhetens bud att göra andra allt, hvad man önskar för sig själf, icke stå i strid med öfvandet af mod. Detta bud är tvärtom — från en annan synpunkt — samma eviga tanke, som utsades genom hellenens maning:

Tron att lyckan består i friheten och friheten i modet!

1887.

Ibsens individualism.

Den strålande tanke som Perikles riktade till atenarna, när de sörjde sina i striden döda, uttalas tid efter annan af en stor ande på nytt och med allt djupare innebörd. I våra dagar är det Ibsen, som genom sin diktning förkunnat: *att lyckan består i friheten och friheten i modet.* Äfven han har, som den helleniske talaren, låtit maningen ljuda öfver ett graffält, det där så många af våra forna ideal vänta sin jordafärd!

I vår tid — hvars företräden lika väl som fel, hvars konservativa lika väl som radikala sträfvanden syfta till att dana samhällsmedlemmar utan personlighet — har Ibsen hos människorna velat väcka lidelsen att fullt och fritt lefva ut sitt eget jag.

Denna lidelse har behärskat honom själf långt innan den hos honom blef medveten. Redan barnet sökte ensamheten för sina lekar och tankar. Redan ynglingen verkade tyst och trägen för sitt mål. Och när mannen med *Kongsemnerne* diktat sig fri från det enda förfärande

tvifvel, tillvaron äger för en natur som hans, tviflet på sig själf, då uttalade han redan, med stilla självmedvetande, sitt sedan under ett helt lif fullföljda mål: att lära sitt folk tänka stort!

Han har därunder allt mer utpräglat sin sammanslutna och afvisande personlighet. Han har tegat inför sin tids som sitt folks stora frågor, inför människornas strider som inför deras kval. Att besvara de förra, att stilla de senare har han lämnat åt andra, dem han visste bättre skickade därtill än han. Han har samlat sig för att helt kunna göra sin egen gärning, den att för människornas barn vara ett skarpt svärd, som åtskiljer själ och ande, märg och ben.

Det finnes lyckligtvis icke någon sak, något parti, för hvilka Ibsen kämpat. Lyckligtvis, ty då vore han icke Ibsen, personlighetens fanatiker, hvilken — just genom att vara detta och endast detta — hos sin samtid lyckats väcka vissheten: att personlighetens frigörelse är den enda lyckan, och modet att i alla lifvets stora som små ögonblick vara helt sig själf, den enda vägen till denna lycka.

Detta är den kungstanke, genom hvilken Ibsen bevisat härskarrätten till sitt rike!

Ibsen såg huru personligheten gick under genom att inpressas i samhällets eller partiets, i allmänmeningens eller lagens konventioner. Under sin pröfning af alla dessa hinder, hvilka lägga sig i vägen för personligheten, har han på mångfaldiga vägar kommit till den slutsatsen:

att nutidsmänniskorna först och främst äro karakterslösa, emedan de segla med kristendomens »lig i lasten». Ty att äga karakter, det betyder för Ibsen att ens lif har samma riktning som ens ideal. Men nu bekänna de flesta kristendomens ideal, dem de icke kunna efterlefva, och följa böjelser, dem de ännu kalla synd. De blifva således, enligt Ibsens dom, halfva kristna eller halfva hedningar, d. v. s. helt karakterslösa med sjuka samveten och brutna viljor.

När Ibsen i *Brand* visade det oerhörda afståndet mellan kristendomens kraf och nutidens kristendom, eller i *Kjærlighedens Komedie* mellan ungdomskärleken och äktenskapet, är det hvarken kristendomens eller kärlekens idé, som främst upptager honom. Det är här och allestädes och alltid personlighetens förhållande till idén. Det centrala problemet i alla hans verk är: om de människor han skildrar utvecklas till personlighet genom sträfvan att förverkliga sina ideal, eller om de gå under som personligheter genom att icke göra det?

Det är dessa senare, halfmänniskorna, man i Ibsens dramer oftast möter: människor, som splittrat sig i det oändliga genom en dubbel moral, genom två slags ideal, ett, som de ej hafva mod att helt efterlefva och ett, som de ej längre hafva viljan att helt eftersträfva. Bland halfmänniskorna ställer han en och annan personlighet som — likt Agnes eller Solvejg, Håkon eller Nora, Brand eller Stockman — i hvarje stor afgörelse väljer sin egen väg och hänsynslöst följer den.

Genom att skildra människor som låta de små lagarna i sin natur lägga sig i vägen för de stora, har Ibsen fördjupat personlighetsproblemet. Hvilka äro de stora lagarna? Huru skall individen kunna fritt följa sin egenart och på samma gång nå en rik harmoni? Huru skall han kunna behålla impulsernas energi och dock varda måttfullt skön? Huru skall han kunna behärska egoismen och dock bevara styrkan? Hur skall samvetet kunna förfinas och dock förblifva friskt? Skall människan någonsin kunna på en gång tygla den svarta och den hvita springaren, hvilka nu draga henne åt hvar sitt håll?

Det är alla dessa frågor hvilka lefvat uti Ibsens lifsskildringar — ja, gifvit dem deras egentliga lif. Kristendomens eller antikens lösning af problemet — att spänna från endera springaren — denna kunde Ibsen icke godkänna. I valet mellan att utjämna personligheten eller att låta den behålla sina fel, sina skarpa kanter, sina råa egendomligheter tvekar Ibsen icke. För honom betyder ej — som för en skolrektor — personlighetens utveckling frambringandet af akademiskt bildade normalmänniskor och nyttiga medborgare i goda maktställningar. Men han vill lika litet främja den brutala egoismens som den banala altruismens opersonlighet.

Hvad han vill, har han själf sagt med all önsklig klarhet i ett af sina djupaste verk, det, där mystikern Maximos siar om de tre rikena: det första, som grundlades på kunskapens träd, det andra, som grundlades på korsets träd, och det tredje, den stora hemlighetens rike, som

skall grundläggas på kunskapens och på korsets träd tillsammans, därför att det hatar och älskar dem båda och därför att det har sina lefvande källor under Adams lund och under Golgata...

Detta tredje rike kan endast nås genom den frihet, som är nödvändighet tillika, den, då man vill hvad man måste och icke, som kristendomen bjuder, vill mot sin vilja; den då man lefver för att lefva och icke, som kristendomen bjuder, för att dö! Då äger man makten att försaka, ehuru man fortfarande begär, ej emedan man, som kristendomen bjuder, icke längre begär. Ännu, säger Maximos, rasar striden mellan ensidighetens riken. Men de skola försonas i den fria nödvändighetens rike, det där människoanden skall taga sitt arf igen och människorna icke längre behöfva dö för att lefva som gudar på jorden...

Ibsens individualism innebär således att icke vissa sidor af personligheten skola undertryckas på de andras bekostnad — icke andens på sinnenas eller sinnenas på andens, icke offervilligheten på själfviskhetens eller själfviskheten på offervillighetens — utan att allt skall komma till uttryck. Sålunda skall slutligen den jämvikt uppstå, där enhet och mångfald tillsammans skapa den skönhet, som har till villkor att man uti ett harmoniskt helt sammansmält de motsatser, hvilka nu hvardera i »ensidighetens riken» blifvit undertryckta.

Ibsen har otvetydigt framhållit dessa tankar som sin personliga lifsåskådning, när han 1886 i Stockholm yttrade:

»Jeg tror, at naturvidenskabens lære om evolutionen også har gyldighed med hänsyn til de åndlige livsfaktorer.

Jeg tror at der nu ret snart forestår en tid, da det politiske begreb og det sociale begreb vil ophøre at existere i de nuværende former og at der ud af dem begge vil vokse sammen en enhed, som foreløbig bærer betingelserne før menneskehedens lykke i sig.

Jeg tror at poesi, filosofi og religion vil smelte sammen til en ny kategori og til en ny livsmagt, som vi nu levende før øfrigt ikke kan have nogen klarere forestilling om.

Man har ved forskellige anledninger sagt om mig, at jeg er pessimist.

Og det er jeg også, for så vidt som jeg ikke tror på de menneskelige idealers evighed.

Men jeg er også optimist, for så vidt som jeg fuldt og trygt tror på idealernes fortplantningsevne og på deres udviklingsdygtighed.

Navnlig och nærmere bestemt tror jeg at vor tids idealer, i det de går til grunde, tenderer mod det jeg i mit drama *Kejser og galilæer* har antydet vid betegnelsen »det tredje riget» . . .»

Och det var endast den självklara konsekvensen af denna lifssyn, som Ibsen utdrog vid ett senare tillfälle, då han upprepade sina ord från ungdomsbrefvet till Karl XV: att hans lifs syfte varit att gifva sitt folk högre synpunkter, men att han tillika ville framhålla att dessa synpunk-

ter först kunna mottagas sedan mödrarna, under ett ansträngande och långsamt arbete, skapat en medveten känsla af kultur och disciplin, den enda grund, på hvilken folket kan höjas, och att mödrarna således äro de, hvilka i främsta rummet »skola lösa människofrågan». Detta betyder, enligt Ibsens tanke, att dana det nya släktet för den fria nödvändighetens moral. »De, hvilka ännu icke haft råd att skaffa sig ett eget rättsbegrepp i hvarje särskildt fall, måste följa det allmänna rättsmedvetandet. Men en personlighet har råd att skaffa sig ett eget rättsbegrepp. Och sedan finnes för honom inga »plikter», endast hans plikt.» Detta Ibsens samtalsvis fällda yttrande belyser klart, till hvilket mål han anser att ungdomens »kultur och disciplin» bör syfta.

Han vet, att det är mycket billigt att vara sig själf — genom att icke äga sig själf. Han vet att det är det dyrbaraste af allt att vara sig själf — genom att hafva eröfrat sig själf!

Ibsen har hatat med ett djupare hat och älskat med en djupare kärlek än någon af hans samtida, emedan han älskat endast ett och hatat endast ett.

Han har hatat allt, genom hvilket personligheten förminskas. Han har varit likgiltig för de små friheter till något visst eller från något visst, i hvilkas ernående de personlighetsfattiga frihetskämparna sätta sitt mål.

Ty för Ibsen betyder personlighetens frigörelse framträdandet af individualiteter, hvilka känna, tänka och handla som ingen före eller efter dem — enastående

individer, hvilka icke upprepa någon typ och icke själfva kunna upprepas.

Detta mål är hvad Ibsen älskat med sin enda, stora, heta kärlek. Och han vet, att endast om friheten brukas i detta syfte, skall den skapa en större mänsklighet med ett djupare sätt att känna lifvet, ett äktare sätt att lefva det.

Genom detta hat och denna kärlek blef Ibsen den store upprorsstiftaren inom själarna och inom samhället, hvars heligaste etiska begrepp han satt under debatt genom de hvasst tillspetsade problemen i sina dramer.

Att dessa framför allt afsett människoskildring är visserligen ett af Ibsens egna yttranden, till hvilka man således bör lyssna med aktning och — som alla återblickande själfbekännelser — tro med förbehåll! Man bör det så mycket mer som diktaren, medan han ännu hade ett långt stycke af sin bana framför sig, icke endast i diktens form — *Til min ven, revolutionstaleren* — utan äfven i en annan form — i en af sina få »bekännelseskrifter» — med fullkomlig medvetenhet uttalade sitt syfte, då han till Brandes skref: »Frihet, jämlikhet och broderskap äro ej längre samma saker, som de voro i salig guillotinens dagar. Det är det, som politikerna ej vilja förstå och därför hatar jag dem. Dessa människor vilja endast specialrevolutioner, revolutioner i det yttre, i det politiska. Men allt sådant är småsaker. Det är människoandens revolterande det gäller.»

Och genom sina skildringar af mot samhällskonventionen upproriska själar har Ibsen verkligen gifvit män och kvinnor revoltens mod och tviflets ande. Mer än en nutidsmänniska har på sig kunnat tillämpa fru Alvings ord om samhällets auktoriteter: »Jeg begyndte at se deres lærdomme efter i sømmene. Jeg ville bare pille ud en eneste knude; men da jeg havde fåt den løst, så raked det op alt sammen. Og så skjønte jeg, at det var maskinsøm.»

Men har man börjat syna den ohållbara maskinsömmen i hvardags- eller festdräkten, med hvilken den bestående samfundsmoralen höljer personligheten, då stannar man icke förr än man gjort den upptäckten: att personlighetens frigörelse innebär rätten att söka sig sin egen väg och modet att inse huru en egen väg alltid måste blifva en ensam väg; att den innebär viljan att älska, hata, arbeta, fela, lida på sitt eget sätt efter sitt väsens lag; att den innebär friheten för alla personlighetens krafter och makter, i stället för att man hittills kräft undertryckandet af vissa sidor i personligheten för uppnåendet af ett visst ideal, kristendomens.

På Ibsens väg är personlighetens harmoni oändligt svår att vinna. Och han vet att individualismen först måste komma att skapa starka personligheter innan den kan skapa sköna, det vill säga harmoniska, personligheter. Men denna visshet skrämmer honom icke. Han vet att kaos alltid går före nyskapelsen. Och Ibsen, skeptikern, som på samma gång kan drömma så fagra drömmar, tror

att ur detta kaos skall framgå en människolifvets härlighet, sådan jorden ännu icke bevittnat; att kvinnan och mannen slutligen skola finna ett nytt, rikare sätt att lefva, så väl hvar för sig som tillsammans, när de blifva verkligt troende på den nya religion enligt hvilken människonaturen skall följa sina egna lagar utan att därvid skrämmas af någon skuldkänsla; när självhäfdelsen anses lika betydelsefull för personlighetens värde och för lifvets fullhet som offervilligheten.

När Ibsen som yngling från en bergtopp såg ned i sin hembygds dal och tecknade sitt framtidsmål sålunda: att han »ville nå det största och fullkomligaste af allt, som kan nås i storhet och klarhet, och, sedan han nått det, dö» — då anade han kanske redan hvad detta största är. Nu vet han det, sedan han nått det. Det största af allt är att gifva sin tid ett nytt ideal, att se det spira i samtiden men icke upplefva dess fulla förverkligande, hvilket ännu i denna ofullkomlighetens värld oftast står så långt under en siares drömsyn. Och idealet är långt ifrån förverkligadt! Ty Europas hyllning af Ibsen betyder icke att folken redan nått upp till den Ibsenska personlighetsidéns högland. Ombrusad af folkens hyllning är han ännu den i mycket oförstådde, den enastående och — därför — alltjämt den starkaste.

Han är ej blott, som jag en gång sökt känneteckna honom, skalden och siaren som stigit upp till de ensamma vidderna; domaren och upptäckaren som trängt

ned i de dolda djupen; skaparen af odödliga gestalter, tänkaren af nydanande tankar. Liknande ord kunna yttras om mer än en stor ande i nutiden. Men Ibsen är något mer egenartadt än detta. Han är en anarkisk aristokrat, en idealistisk naturalist, en immoralistisk moralist. Han är skeptikern som har aningar och drömmaren som har tvifvel. Den sällsynta föreningen af dessa motsatser utgör det sällsamma i Ibsens geni. Alla dessa drag finnas nämligen — men mer eller mindre åtskilda — hos samtidens människor. Därför blir han inför dessa en olöslig gåta, en oföränderligt ensam. Och därför vardt den säregna uppgiften hans, att inför sina på oräkneliga halfheter splittrade, samtida stå som den radikale utdragaren af konsekvenser, den pessimistiske helhetsfanatikern, den hänsynslöse individualisten. Han är med ett ord, gent emot sin tid, den store oförsonlige, hvilken icke kunnat mutas och icke förbises.

Och det är som sådan, icke som skald eller människoskildrare, han djupast verkat.

Ibsen kommer icke att i främsta rummet lefva genom sina verk. Många af hans dramer ha redan mist lifvets färg, därför att deras gestalter i sin sammansättning haft så föga af lifvets blod men så mycket af teoretisk beräkning, därför att deras öden mindre ägt lifsproblemets än det matematiska problemets intresse.

Men liksom man om vårt århundrade sagt att alla tänkande äro Voltairianer utan att längre läsa Voltaire, så kommer man i nästa århundrade att finna alla tänkande

som Ibsenianer utan att flertalet längre läser Ibsen. Ty alla hafva ur luften fått den idé — individualismens — åt hvilken Ibsen i hela sin diktning gifvit uttryck, och fullödigast just i de af sina dikter, hvilka ännu komma att hänföra sena tiders barn.

1898.

Personlighetens frihet.

Ueber der Pforte unserer Zeit steht: Verwerthe Dich!

Max Stirner.

Personlighetens frihet — detta uttryck har nästan blifvit ett slagord, innan ens fåtalet anat hvilket begrepp orden innebära. Huru många veta verkligen hvad det kräfver att timme efter timme, dag efter dag, år efter år förverkliga ordens innebörd? Hur mången har legat vaken i grubbel öfver hvad hans eller hennes egnaste jag är, eller huru det verkligen skall kunna komma till sitt uttryck?

Att frigöra sin personlighet — det innebär bland annat att ihärdigt lyssna till tonerna i vårt eget inre för att upptäcka själfva grundtonen. Och har man funnit denna, då är nästa villkor för personlighetens frigörelse att man med vakna ögon söker hvad man behöfver och tager det; att man närer sig på det rätta sättet för sin egen utbildning, att man tillmötesgår sina egna upplefvelser, danar sina egna, meningsfulla vanor och sålunda

stärker sin egenart. Och, å andra sidan, att man går ur vägen för de upplefvelser, de studier eller vanor hvilka skulle störa eller motverka ens egen stil. Anlaget för individualitet yttrar sig — likt hvarje annat betydande anlag — i första rummet som förmåga af själfförsvar gent emot allt, som vill göra intrång på detsamma. Den födde individualisten har redan från barnkammaren och skolbänken instinktivt valt sina lekar, sina böcker, sitt arbetssätt, sina vänner. Han har tidigt haft mod att visa sin egen sorg och sin egen glädje, sin egen smak och sina egna fel. Han har icke låtit sig tillplattas, blekas eller afrundas.

I den första ungdomen har man sällan tillfälle att uttrycka sin personlighet genom handling. Men dess mer kännetecknar sig då den födde individualisten genom motstånd och blir sålunda i allmänhet en allt utom älskvärd ungdom! Dock, när sedan handlingens tid kommer, har han kanske just sålunda utvecklat sin förmåga att urskilja när han bör äfventyra sig eller förbli i stillhet, när han bör trotsa eller böja sig, när han kan afvakta eller måste besluta, när han kan följa andra eller när detta skulle vara ett glidande bort från sig själf. Alla sådana val äro dock endast taktiska öfningar för de stora slagen, med hvilka man vinner personlighetens frihet. Dessa slag stå i den inre världen, där det gäller ärligheten mot mina tankar och mina drömmar, mina tvifvel och mina känslor, mina aningar och mina impulser. Då fordras det skarp syn för att hämta upp allt, som i egentligaste mening är mitt, ur det halfdunkla djup, hvilket

kallas själ; då fordras det fin hörsel för att lyssna till den spröda, stilla stämma, hvilken i vårt inre tolkar vårt innersta, men som så ofta öfverröstas af det nedärfda, det inlärda, det flyktigt erfarna. Vårt medvetna jag tystar så ofta vårt bättre, impulsiva jag. Vi förblanda så lätt lidelsens skri med vår djupaste lifslängtans suck. Vi taga så ofta vår döda känslas reflexrörelser för lifstecken. Vi ljuga så ofta bort våra känslor och kalla detta hänsynsfullhet; vi fasthålla så gärna förbrukade tankar och kalla detta trofasthet.

Därför betyda alla världens friheter föga i fråga om personlighetens frigörelse och allt världens tvång jämförelsevis litet för dess hämmande. Det djupast afgörande är om individualiteten har styrka nog att bryta sina egna fjättrar, ty då har den öfvernog styrka för att tvinga sig igenom alla andra hinder.

En människa, fylld af denna lidelse att helt vara sig själf, att med alla pulsar lefva, att fullt uttrycka sitt innersta jag — hon får aldrig en lugn, men alltid en rik tillvaro. För henne sjunger lifvet, ty själf diktar hon det, under hvardagarnas id och de stora stundernas berusning, under smärtans år och glädjens ögonblick. Hon vet, att det yppersta, hon kan skänka andra, tillika är det högsta, hon kan göra för sig själf: vågsamt fylla tillvaron med alltid äkta och — om möjligt — äfven starka och sköna yttringar af sin egnaste personlighet. Sålunda vinner hon, för sig och åt andra, nya lifsvärden och nya lifseggelser. Sålunda vidgar hon, efter måttet af sina

krafter, sin vrå af tillvaron; sålunda öfvervinner hon i sin mån de hinder med hvilka det döende i tiden möter det lefvande. En djupt själfmedveten människa kräfver af andra endast frihet för sin individualitet. Och därför mäkta hvarken hat eller hån, hvarken erkännande eller misskännande vända henne från hennes egen väg eller rubba hennes inre harmoni, så länge hon känner sig trogen sitt eget pathos, den trohet som är hennes hela religion och hela sedelag. En sådan trohet innebär, bland annat, modet att blicka ned i sin egen varelses djup och att bära följderna af där gjorda upptäckter — äfven om lifvets inre följdriktighet måste vinnas genom att stundom offra tankarnas eller handlingarnas. Och den innebär ännu ett annat mod, det att kunna undvara människornas aktning. Detta är enda villkoret för att alltid kunna behålla sin egen, medan man däremot ofta måste offra denna i fall man söker vinna andras. Därför är en personlighet fullkomligt stark först när han icke längre fruktar att förlora någon annan aktning än sin egen!

Det händer att denna styrka besegrar den allmänna mening, som en karakter nödgas trotsa. Ty denna mening viker — som andra vilddjur — för en modig blick men söndersliter den flyende.

Huru detta än må varda: äfven den individualist, som ensam nödgas gå sin väg, har dock därunder det bästa följe: icke de människor som äro, men de som komma.

* *
*

Flertalet har ännu tänkt så litet öfver individualismen att uttrycket: personlighetens frihet för deras fantasi strax framkallar bilden af t. ex. en herre, hvilken börjar dagen med att lägga fötterna på frukostbordet och slutar den med att förföra sin väns hustru, samt dess emellan hunnit begå en mened, en växelförfalskning och ett lönmord! Äfven de, hvilkas fantasi har en svagare flykt, hysa dock den föreställningen att personlighetens frigörelse innebär: att enhvar fritt skall följa sina drifter och lidelser.

Den däremot, som tänkt öfver ämnet, inser att drifterna just äro det *icke* individuella, det allmänmänskliga och att, så länge man är behärskad af sina drifter, är man därför ingen personlighet. Det späda barnet, vilden, den råa människan förete endast möjligheter till individualitet. Denna framträder först genom det säregna sätt på hvilket drifter och lidelser bearbetas till högre lifsvärden. Efter som hvarje människas grundväsen är bestämdt genom ärfda anlag, så finnas också större eller mindre anlag till personlighet. Men vare sig anlagen äro större eller mindre, så modifieras de genom erfarenheter af fröjd och smärta, genom uppfostran och bildning, genom vanor och lifsförhållanden. Sålunda utvecklas drifter till känslor och känslor till tankar eller föreställningar. Den jämförelsevis osammansatta naturvarelsen blir sammansatt, differentierad, d. v. s. allt mer individualiserad, allt mindre generell, eller, med andra ord, allt mindre bestämd af blinda drifter och lidelser. Drifter och lidelser

äro nödvändiga, det vill säga berättigade, som hvarje annat moment af personligheten. Men ingen egenskap hos personligheten får utvecklas så ensidigt, att utvecklingen af alla andra egenskaper blir hämmad. Detta skulle tillintetgöra både personlighetens frihet och lycka. Det är en gammal erfarenhet, som äfven vår tid bekräftar med tragisk tydlighet, att den människa, som äges af sina drifter, blir så karakterslös att hon, hunnen till ett visst stadium af fysisk-psykisk nedbrutenhet, förlorar all känsla af sin integritet, sin värdighet, sitt lifs sammanhang, hållningslöst kastar sig ur ytterlighet i ytterlighet och lätt ledes in på hundra stigar, af hvilka ingen är hennes egen. Fri är endast den människa, som hvarken af sina egna begär eller andras vilja drifves att handla mot sitt skaplynne. Endast hennes eget handlande kan ge henne lycka. Lycka är den fulla maktkänsla hvilken uppstår genom alla krafters utveckling, i den största möjliga frihet, till den största möjliga fullkomlighet. Den opersonliga driftens tillfredsställande kan således skänka djurisk njutning men intet, som kan kallas mänsklig lycka.

Hvarje ofri, opersonlig handling, som den individuelt utvecklade begår, plågar honom som en synd mot sig själf, vare sig han begått den genom att för ögonblicket ha varit förslafvad under en drift eller under en sed. Den helt frigjorda personligheten begår emellertid inga sådana synder och knappast andra heller! Han kan lämna alla sitt väsens krafter och makter full rörelsefrihet, emedan han har dem i sin hand och kan styra

dem med den lättaste rörelse, så som den vana seglaren sin farkost, den säkra ryttaren sin springare. Han erfar njutningen af att kunna låta sig själf gå huru långt som helst och dock aldrig förgå sig; af att låta hela sitt omedvetna jag spontant välla fram, i vissheten att intet lågt eller litet, intet rått eller oskönt kan komma i dagen. Jorden bjuder intet ädlare rus än denna, den helt frigjorda, personlighetens stolta, maktutstrålande, självhärliga lycka. Hos en sådan människa kan man icke upptäcka fel, endast gränser. Men inom gränsen för dess egna möjligheter är personlighetens material förädladt till fullkomlighet.

Också innan detta högsta utvecklingsskede är hunnet, kan en verklig personlighet endast fela på sitt eget sätt, enligt sitt väsens lag. Ty hos ett slutet och enhetligt jag höra felen samman med karakterens stil, så som skuggan med gestaltens form. Ja, en karakter väljer stundom att behålla ett fel, som oupplösligt hör samman med en viss styrka, men han hvarken omhuldar fel eller dygder till hvilka han står i ett opersonligt förhållande. Och han väljer med ofelbar instinkt det för sitt temperament högsta värdet, vare sig att detta är en fröjd eller ett lidande, ett dåd eller en dröm, en dygd eller en odygd. För en sådan människa är det, i ordets bokstafliga mening, fysiskt omöjligt att af obehärskad drift eller lidelse begå ett brott. En genomarbetad utformning af den egna individualiteten medför dessutom en allt finare känsla af gränslinierna för det egna äfven

i dess förhållande till andra. Den, som förstår sig själf, sina verkliga behof, som är varsam och väljande, så att han aldrig kan nöjas med mindre än sitt egnaste och aldrig förledas att gå öfver sin egen gräns, denna människa blir också hänsynsfull gent emot andras egenart. Men om det inträffar att han icke böjer sig för en annans egendomlighet eller en annans rätt eller en viss samhällslag, då är det emedan hans samvete icke kan godkänna denna egendomlighet, denna rätt eller denna lag. Han kränker dem då, icke drifven af ofria impulser, men med ett klart och rent medvetande. Och medan han för andra som för sig själf hatar allt onödigt lidande, så har han hos sig utvecklat det mod, som behöfves för att kunna tillfoga ett nödvändigt lidande. Men han har ej ett drag af den råhet, som onödigtvis blodar sina händer genom hårda tag omkring en annans hjärta.

Man kan ha ett tryggare lif än individualisten, ifall man tillhör flertalet, passagerarne på den stora ångaren, hvilken under samfundsmoralens flagg för oss trygga öfver böljorna. Hvar enskild har då endast att förhålla sig passiv för att komma i hamn. Men vid den stora ångarens sida ser man huru

> Ensam i bräcklig farkost vågar
> seglaren sig på det vida haf...

vågar sig ut under en oändligt mycket större risk, men med en oändligt mycket större kraftspänning, härskarekänsla och lifsfullhet!

* * *

Man hör visserligen — till exempel vid protestantismens jubelfester — att en hvar nu i sitt eget samvete har sin högsta domare. Men så snart man vill häfda denna individualismens princip skynda ordningens väktare att framhålla: huru en sådan subjektivism skulle göra allt samhällslif omöjligt!

Nu är det emellertid så, att flertalets samvete ännu bestämmes mera af det nedärfda än af det individuella; att det i de flesta fall endast blifvit en återklang af det sociala rättsmedvetandet. Hvad man behöfver är just att utveckla sitt enskilda samvete, hvilket är det enda verkliga samvetet. Och denna utveckling äger rum äfven genom misstag, ty »om samvetet griper fel, så kan det endast upptäcka detta genom att ha fått följa sin egen väg.» Det är därför, som allt ihållande samvetstvång, hvilket af staten öfvas mot de enskilda, på längden blir till statens egen skada. Ty samhällssamvetet växer, förfinas och höjes endast under gynnsamma villkor för det enskilda samvetets frihet, det vill säga att individerna kunna lefva på sitt eget samvetes visshet och handla under sitt eget ansvar. Därunder uppstå sådana konflikter och situationer genom hvilka allas samveten väckas till pröfning och val och sålunda ett nytt moraliskt medvetande hos hela samhället utbildas.

Men denna etiska nydaning sker icke genom att svaga människor begå brott mot de moralbud, de fortfarande godkänna, eller genom att tygellösa människor släppa sina drifter lösa i trots af lagarna. Den sker

endast genom dem, hvilka från naturvarelser blifvit samhällsvarelser och från samhällsvarelser individualiteter. Detta ger dem rätt att pröfva den sociala moralen och afgöra om de i något gifvet fall icke vilja följa den. Detta gör deras upproriska trots till grundval för en senare generations moralbud. Och eftersom människorna för sina behof skapat moralbuden, hafva de äfven rätten att göra om dem, när de få nya behof. Det Kantska krafvet: att individen bör handla så, som om hans handling skulle bli lag för alla människor — detta är diametralt motsatt den individualistiska uppfattningen, hvilken hoppas den största möjliga lycka för flertalet och det största möjliga kulturframsteg därigenom, att man slutligen icke skall erkänna någon absolut, för alla förbindande regel, utan i hvarje individuelt fall skapa sin egen regel. De hvilka icke nått den etiska utveckling, som ger rätten till etisk nydaning, utan endast äro vuxna barn, eller pliktmänniskor utan individuelt samvete, eller driftmänniskor utan socialt samvete — alla dessa behöfva samhällstvånget för att icke förnärma andras rätt. Och äfven den utpräglade karakteren behöfver dess stöd under vissa skeden af sin uppfostran. Men samhällets mål är vunnet först när samhället är öfvervunnet af individernas etiska självhärlighet!

Här är den punkt där en idealist visar sig som konservativ eller radikal. Den konservativa idealisten tror att samhället — liksom familjen, kyrkan, fäderneslandet — i sin nuvarande form äro eviga idéer eller af-

slutade utvecklingsformer. Den radikala idealisten vågar tänka att allt, som är — stat, religion, äktenskap — kan blifva annorlunda och att allt kan blifva bättre. Denna tro mötes af den misstro, som är det varandes självbevarelsedrift gent emot det vardande. Detta tvifvel är ålderdomens tragiska ångest, tviflet på lifvet och på lifvets stora lag, förnyelsen.

Hvad det åldrade i tiden nu framför allt fruktar, det är just personlighetens frigörelse. Hvad det unga i tiden framför allt hoppas, det är denna frigörelse genom hvilken tillvaron icke längre skall bli fylld af ofruktbar »idealitet» men af förverkligade ideal.

Det skall då visa sig, icke att det goda är lyckan, som kristendomen predikat, utan att lyckan är det goda. Denna lycka blir möjlig, när individualismens kult har blifvit religiös, när den i sig samlar alla andra lifsintressen.

Denna nya religions bekännare komma — som jag ofvan framhöll — att äga ytterligt fina samveten när det gäller att följa sin egen demon, att pröfva sina handlingar efter sin aning om sitt eget väsens högsta möjligheter. Äfven en handling, hvilken hvarken skadar andra eller individen själf, ja, som är känd endast af honom själf, kan, om den stört personlighetens stil, i åratal gräma individualisten, såsom ett ohjälpligt felhugg af mejseln grämer bildhuggaren. Men däremot saknar han all skuldkänsla gent emot hvarje annat ideal än sitt eget — en skuldkänsla, hvilken alltid följer den som nödgas jämföra hvarje energisk impuls, hvarje spontan hand-

ling med ett utifrån gifvet mönster. Huru mången kristen till exempel, hvilken har en stark självkänsla, tillbringar ej en del af sitt lif på sina knän för att tvinga sig till ödmjukhetens bekännelse: att själf intet vara värd! Huru mången kristen, hvilken af naturen har en liflig rättfärdighetskänsla eller bestämda sympatier, har ej kämpat på samma sätt för att förlåta en oförrätt och fortfarande älska den, som begått den! Har han icke lyckats, så förblir hans samvete sjukt och med fullt skäl, ty han har icke nått sin förebild. Den åter, som omfattar individualismens etik, anser självkänslan berättigad så långt, som man kan förverkliga de möjligheter den förespeglar. Och han betraktar den impuls, som — efter vissa erfarenheter — kommer honom att för alltid ställa en person under sfären för sin sympati, som en del af sin individuella självbevarelseinstinkt. Eftersom individualisten medger en annans rätt till en för honom själf osympatisk personlighet, blir hämndlust för honom lika omöjlig som förlåtelse. Men han utplånar helt enkelt en sådan människa ur sin själ: hon tillhör hädanefter en annan ras, en annan tid än hans egen. Detta belyser huru skuldkänslan i dess kristliga betydelse upphör, när människorna upphöra att vara kopior af det kristna originalet. Men detta innebär ej tygellöshet. Individualistens rörelsefrihet skiljer sig från tygellöshet som atletens kraftprof från barnets luftsprång. Den förre har vunnit sin frihet med den högsta möda. Men till gengäld är hans frihet lättare, tryggare, »naturligare» än naturens!

Mänskligheten når sålunda en andra oskuld, återvinner ett eden, där Adam och Eva äta sig mätta af frukterna från kunskapens träd på godt och ondt — men dock lugnt kunna bygga och bo under lifvets träd, sedan den stränge väktaren vid paradisets port för deras fötter leende nedlagt sitt bart huggande svärd!

När individualismens princip blifvit kött af vårt kött, blod af vårt blod, då skola föräldrarna och samhället bli lika ifriga att genom uppfostran dana originella varelser som de nu äro att dana sedliga varelser. Ett absolut »snällt» barn blir då en lika sorglig syn, som ett vanskapadt. Man skall hos barnet bevara naturvarelsens energi, men rikta denna på den ädla uppgiften att varda en kulturmänniska. Och naturens energi kan bevaras, ifall barnet får behålla sina drifter och lidelser, men lära sig att — för människans skuld, som det bär inom sig — tämja tigern och tukta apan, hvilka det också bär inom sig. Barnets uppfostran till individuell humanitet skall då börja redan vid moderns bröst. Och den måste fortsättas genom en undervisning, hvilken är diametralt motsatt den nuvarande. I den skall icke finnas något annat obligatoriskt än att inhämta de enkla färdigheter, hvilka äro gaffel och knif vid kunskapens festmåltid. Sedan skall denna bjudas en hvar efter en matsedel med utsökta och kraftiga rätter, hvilka af hvarje barns uppfostrare särskildt väljas och sammansättas. Efter några generationer af sålunda fostrade individualister kan man först

börja bedöma hvad individualismens idé kan göra af människonaturen.

Det var självklart, att denna idé, omsatt i handling af en oförberedd generation, skulle komma att visa en del afskräckande följder. Att söka sitt eget jag, lefva ut sitt eget lif, följa sitt eget temperament — dessa maningar blefvo — af till åren eller själen omogna människor eller af sådana för hvilka sinligheten är jagets hela innehåll — illa brukade slagord. För starkt utpräglade individualiteter blef frestelsen en annan, den att — med stöd af den i djupare mening sanna tanken *alle Schaffenden sind hart* — vårda råheten eller hårdheten, självtillräckligheten eller kölden, listen eller häftigheten i sitt temperament såsom en väsentlig del af sin personlighet, en vildmark, hvilken icke bör odlas, utan tvärtom väl bevaras ifall de ej skola förlora energien i sin egenart, styrkan i sin skapar- eller handlingskraft. Båda dessa slag af »självhäfdare» missbruka nu Nietzsche som försvar för sin tygellöshet eller brutalitet, sin självviskhet eller hänsynslöshet. Allting kan ju missbrukas — till hvad har icke kristendomen tjänat som förevändning!? Och Nietzsche anade sitt öde, när han önskade tagghäckar omkring sin trädgård för att icke fänaden skulle kunna bryta sig in där! För hvarje allvarlig läsare af Nietzsche är det, trots hans omedvetna och hans afsiktliga motsägelser, alldeles klart hvad en hans kommentator framhållit: att Nietzches stora grundtanke — den att en hvar med alla sin kropps och sin själs och sin viljas krafter bör

sträfva att stegra sin personlighet, och om möjligt nå upp till öfvermänniskans höjd — att den tanke medelbart skall komma släktet och ej blott individen till godo, och således ytterst icke blir ett egoistiskt utan ett altruistiskt mål. Och huru Nietzsche själf förverkligade sin lära om öfvermänniskan, därom vet man nu så mycket, att det för alltid borde vara slut med det okunniga pratet om Nietzsche som tygellöshetens profet, han, som af naturen hade den strängaste sanningskärlek, den mest utpräglade böjelse för höfviska, värdiga former; ett stort behof af sympatisk vänskap; en glad belåtenhet under enkla lefnadsvanor, en ytterst hänsynsfull själfständighet, ett absolut själfbehärskadt väsen. »Kristendomens etik var hos honom som en andra natur» och hvarje ofin handling för honom en omöjlighet.

Huru än nutidens undermåliga »öfvermänniskor» missbruka denne mästares läror, så bli dessa missbruk emellertid på längden ofarliga. Ty förr eller senare stöta de emot den fasta gränsen för den egna individualiteten: andras individualitet. Den rått hänsynslöse, den kallt själftillräcklige blir sålunda allt mer ensam; därmed sjunker hans personlighet och med den också värdet af den lifsgärning för hvilken han velat bevara sin råhets energi. Den sedligt tygellöse får sitt korrektiv i samhällets eller i de högre stående individernas motstånd. Ja, äfven den sedlige nydanaren får icke rätt förr, än han kan skaffa sig rätt och bevisa sin rätt! Han måste därför noga beräkna sin kostnad, veta och vilja sin risk. Och i denna kamp

mellan samhällets pathos och individens, i dessa svårigheter för öfvermänniskans själfhäfdelse, ligger korrektivet mot de faror, hvilka annars skulle härflyta ur krafvet — det rättvisa krafvet — på en större etisk frihet för de högre stående och en mindre frihet för de lägre stående. Alla andras berättigade egoism afvärjer den enskildes oberättigade — eller berättigade — egoism. Redan barnet hinner i allmänhet göra de erfarenheter genom hvilka man blir samhällsmedlem: att det på längden icke lyckas oss att finna vår lust på bekostnad af andras olust. Och mot de vuxna, hvilka icke i barndomen lärt detta, har samhället rätten — så länge det har makten — att öfva tryck på den själfhäfdelse, hvilken går andras för nära. Öfvermänniskan kan således icke utan våldsamma konflikter förverkliga sitt nya frihetskraf förr, än han lyckats väcka flertalets önskan att få njuta samma frihet. Då först omdanas den lag eller sed, hvilka hindrat den enskilda att »taga sig friheter». I de flesta fall är emellertid individualisten, när han kommit till klarhet om hvad hans verkliga intresse kräfver, villig att visa och att uppehålla lydnad för samhällets lagar, emedan han vet att han utan dem skulle nödgas spilla sina krafter på att försvara sig mot det brutala våldet och således högst ofullständigt hinna utveckla sitt väsentliga jag.

Och ifall individualisten har anlag för harmoni, då inser han äfven snart att icke den råa men den förädlade kraften är den starkaste; att icke stångjärnet men det valsade stålbandet, som kan lindas om fingret, är det

högsta uttrycket för metallens inneboende egenart. Energi i den finaste själsrörelse, finhet i det väldigaste kraftutbrott; hänsynslöst mod att följa tanken till de djärfvaste slutsatser och fördomen till dess heligaste gömslen — men mildhet mot hvarje väsen som kan lida — detta är den harmoniska personlighetens förnäma styrka! Och en dylik personlighet spiller icke en droppe af den drufvomust, som ur en annan rik personlighets bägare bjudes henne. Hon närmar tvärtom med varsamma händer bägaren till sina läppar och tömmer den med den sakramentala handlingens andakt.

En sålunda utbildad individualist kan — såvida han ej tillika är anarkist — endast komma i meningsstrid med den konservativa samhällsbevararen rörande måttet af det tvång, genom hvilket samhället skall skydda allas rätt. I detta fall bli naturligtvis individualisternas meningar sinsemellan växlande. Men — för att med några exempel belysa arten af de meningsskiljaktigheter, hvilka sålunda kunna uppstå — så antar jag att de allra flesta individualister erkänna statens rätt att straffa den, som stör andras gudstjänst, men däremot icke dess rätt att tvinga någon till vissa kyrkliga handlingar. Äfven individualisten menar att stränga straff böra drabba våld eller förförelse, men däremot att en utvecklad kvinna fritt må kunna ge sig i kärlek. Många individualister skulle önska en lag, hvilken ställde alla barn rättsligt lika gent emot sina föräldrar, och en annan genom hvilken äktenskap förbjödes, då en eländig afkomma med visshet kan förutses.

Sådana lagar skulle sätta en gräns för det brottsliga lättsinne, hvarmed — inom som utom äktenskapet — nya varelser kastas in i lifvets lidanden. Men som ett sådant lättsinne kan ej individualisten betrakta att en utvecklad kvinna, medvetet och med vaken ansvarskänsla, väljer moderskapet utanför äktenskapet. Med hänsyn till tredje persons rätt erkänna många individualister nyttan af att äktenskapet erhåller en laglig form, men de förkasta hvarje form, som ger parterna äganderätt öfver hvarandra eller hindrar friheten att upplösa äktenskapet. Individualisten är öfvertygad att ju mer personligheten utvecklas, dess mer mångskiftande blir det sätt på hvilket människorna komma att gestalta det erotiska samlifvet. Ju mer samhällets grund har blifvit arbetsdelningen, icke familjen, dess mer har också ordnandet af familjelifvet blifvit privatsak. Och utvecklingen kommer helt visst att fortgå i denna riktning. För barnens skydd finner kanske framtiden någon ny form af matriarkat, t. ex. att hvarje mor af samhället under en viss tid får ett visst underhåll för sina barn.

En individualist kan medge att individens heder och förvärf böra värnas mot tryckfrihetens missbruk, men vill ej ha kvar ett ord af en paragraf, som kan brukas mot forskningens, tankens och det litterära skapandets frihet.

Mången individualist vill ge staten ej blott dess nuvarande makt att skydda individernas lif, utan ökad makt att hindra alla de medelbara mord, som industrialismen begår. Men de flesta individualister anse däremot

att hvar människa — som regel — själf har rätt öfver sitt lif och att, om hon tager detta, icke i feg flykt men som följd af ett genomtänkt beslut, så kan det i vissa fall vara en sedlig handling.

Till skydd för lifvet under nutidens produktionsfeber, hör äfven möjligheten af någon hvilodag i veckan. Och individualisten godkänner således att staten skyddar denna möjlighet för alla slags arbetare. Men icke att staten på minsta sätt hindrar någon att enligt sitt behag bruka sin hvilodag — allra minst att den gör det genom påtvungna gudstjänster.

Äfven en mycket utpräglad individualist kan vara med på en lagstiftning, hvilken hindrar de svaga att genom rusdrycker förstöra sig själfva. Men individualisten blir en absolut motståndare till hvarje sådant kraf som att de svaga skulle lagstifta för de starka, att de själfbehärskade skulle ålägga sig ett för dem onödigt tvång af hänsyn till de obehärskade. Att uppfostra dessa, att visa dem den fria måttfullhetens föredöme, detta är det individualistiska sättet att lösa dessa och liknande problem.

När samhället blifvit djupt genomträngdt af individualismens idé — då skola lagstiftningens uppgifter bli svårare men färre än nu. De mest utvecklade vilja då hvarken offra sin egen frihet, ej häller de lägre ståendes utveckling genom ett mellertidligt tvång. Och att väl afväga detta blir svårt, men icke omöjligt. Hvad som redan nu är säkert, det är att ingen tänkande individualist anser friheten som målet utan som medlet eller snarare grund-

villkoret för utvecklingen. Friheten står i en ständig växelverkan med utvecklingen så, att ju mer utveckling som vinnes, dess mer frihet når man och ju mer frihet, dess mer utveckling. Ty endast frigjorda krafters brottning och lek föra slutligen fram till den, medvetna och genomarbetade, en andra natur vordna, sedliga harmonien.

Individualistens ståndpunkt redan nu torde kunna formuleras så: att den lag, hvars närmare eller fjärmare verkan blir att individen liksom släktet med ökad själfbestämning kan lefva ett sundare och skönare lif, den är gagnande, äfven om den medför en öfvergående inskränkning af friheten. Men däremot anser han hvarje lag — hvilken stiftas med uteslutande hänsyn till de obehärskade, och för deras skuld beröfvar de själfbehärskade den frihet de väl bruka — som en tillbakagång eller en omväg i utvecklingen.

Emedan individualisten vill öka personlighetens makt, dess fullhet af lif, dess rätt till själfbestämning, ser han ofta i nutidens kapitalism och industrialism — trots den rika kraftutveckling de möjliggjort för enstaka individer — de stora hindren för personlighetens frihet. Kapitalismen är innerst lika lifsförstörande och lika fientlig mot individens kultur som militarismen, hvilken på samma sätt möjliggör en rik kraftutveckling för enstaka individer, men samtidigt nedtrycker flertalet till hjordmänniskor.

Individualisten kan sålunda hoppas på en lagstiftning genom hvilken den missbrukade frihet, som skapat kapitalismen i dess nuvarande form, blefve upphäfd. Men

han hatar tanken på ett nytt frihetsmissbruk, det hvarigenom bråkdelen måste uppgå i, ja, offras för det hela — som det socialistiska krafvet lyder.

De, hvilka af den sociala nydaningen vänta mänsklighetens lycka, men icke medgifva att denna lycka väsentligt beror af personlighetens frigörelse — utan tvärtom anse offervilligheten af större betydelse för människornas lycka än den antisociala själfhäfdelsen — dessa hafva relativt rätt, så länge striden ännu pågår mot de sociala missförhållanden, hvilka beröfva flertalet den människovärdiga tillvaro, som möjliggör en verklig individualisering. Men de glömma, att i det stora hela gäller frågan underklassens själfhäfdelse gent emot öfverklassens egoism! Och de hafva absolut orätt om de antaga att, — under de nya förhållanden, dem man hoppas att omdaningen skall skapa — någon lycka kunde finnas utan den lust- och maktkänsla, hvilken uppstår genom den rikast möjliga kraftutveckling. Det är icke nog att några få rika ej längre kunna undertrycka många fattiga. De många andligt fattiga få icke heller undertrycka en enda af de andligt rika! En ny samhällsordning, hvilken åt alla gåfve utvecklingsmöjligheter och lättade arbetsvillkor, blefve utan tvifvel ett betydelsefullt medel för personlighetens växt, men heller icke mer. Blott om en fullare frihet för individualiteten där kan uppnås — då skola lyckligare människor njuta de bättre lefnadsvillkoren. Annars komme dessa endast att skapa välfödda trälars djuriska belåtenhet!

Den altruistiska moralen — vare sig den är kristlig, positivistisk eller socialistisk — lider af samma ensidighet: att obetingadt anse dygden vara det som omedelbart gagnar andra och lasten det som omedelbart skadar dem. Tillvaron är emellertid så rik, att denna definition alls icke omfattar problemets hela innebörd. Det ligger en oändligt djup filosofi i Blake's diktarord:

Abstinence sows sand all over
The ruddy limb and flaming hair;
But desire gratified
Plants fruits of life and beauty there.

Jag har i det föregående talat om individualismen som etik, och om individualisten såsom medvetet bestämd af denna etik. Men det finnes en naturens individualism, och denna är ännu den vanligaste, den starka personlighetens oreflekterade individualism, hvilken endast helt vill lefva ut sitt jag, obekymrad om han sålunda bringar sitt själf till den högsta möjliga utveckling. Dessa individualister begå och hafva alltid begått handlingar, hvilka omedelbart endast haft deras egen lycka till mål och ofta vållat andra stora lidanden. Men medelbart kommer dock dessa människors egoism släktet till godo. De älskande, hvilka söka sin egen lycka i en förening som kallas laglös eller brottslig, gifva därigenom ofta släktet en begåfvad och lifsduglig medlem. Härskarnaturen, som för sina mål offrat hundratusenden, har medelbart framkallat resultat hvilka under många generationer gagnat mänskligheten. Geniet, hvilket skapar för sin egen glädje,

vållar många människor lidande, vare sig genom att i egoistisk köld förbise dem, eller genom att med snart uppflammande och snart slocknande värme närma sig dem. Men de verk, som geniet genom sin självkoncentration eller sin öfvergående känslas inspiration skapat — dessa verk hänföra människorna århundraden efter att de enskilda människor, dem geniet förbrukat, längesedan upphört att lida! Ock äfven när undantagsmänniskans stora, hejdlösa men praktfulla, lidelse icke medelbart kommit att gagna mänskligheten, så har den dock varit en omedelbar uppenbarelse om de väldiga dimensioner människonaturen — i ondt som godt — kan uppnå, en uppenbarelse, hvilken äfven äger sin betydelse för utvecklingen.

Skulle man emellertid följdriktigt tillämpa den altruistiska sedelagen, då måste man — af hänsyn till de flera eller färre samtida, hvilka dessa undantagsmänniskor låtit lida — önska deras verk eller dåd ogjorda. Men då hade man också beröfvat mänskligheten frukterna af deras egoism, de frukter hvilka i värde omätligt öfvergå summan af det oblandade gagn, som mänskligheten samtidigt haft af de lydiga medborgarsjälarnas och de plikttrogna dussinmänniskornas dygder! Det är för dessa en hård men hälsosam sanning, att de, hvilka födas som »sedliga karakterer äro ofullkomliga naturer, medan den individuella karakteren är den fullkomliga, för hvarje läge vuxna människan, som i sig själf bär sitt mått» — äfven om detta

mått ställer en Cesar eller Goethe långt under altruismens normal-tumtal!

Och därför, när man i den altruistiska moralens namn sätter plikterna mot nästan öfver plikterna mot oss själfva, eller kräfver att alla skola älska de sociala plikterna lika mycket och alla i lika grad underordna sig dem, ja, när kristendomen till och med vill att man skall älska alla lika — hvad är i själfva verket allt detta? Det är ett våld på utvecklingens princip, urvalet. Som uttryck för denna tillvarons grundprincip skall individualismen emellertid, trots allt, segrande häfda sin rätt att vara till, alltid och allestädes, men — framför allt — i framtidsstaten! *

För den, som fullt inser individualismens idé, får frågan om hvad en människa tror föga mening; frågan om hvad hon gör blir ganska betydelselös; frågan om hvad hon är kommer att innesluta allt. Ingen individualist intalar sig att han lefver för någon annans skuld än sin egen eller med något annat mål än att framarbeta och förädla alla sin naturs tillgångar. Men ju högre han hunnit i sin egen aktualisering, ju starkare känner han inom sig mångfalden: andras väl och ve äro för honom närvarande och kännbara som hans eget. Han behöfver icke längre kämpa mot andra om frihet för sin egen växt och han gynnar andras växt, emedan alla träden äro en del af hans egen skog! Han gör därunder med

* Den, som vill finna denna tankegång utförligare behandlad, hänvisar jag till min lilla skrift *Individualism och Socialism*.

en strålande lyckokänsla den erfarenheten: att det största, vi kunna lefva för, är vår egen och andra personligheters utveckling — liksom det största, vi kunna dö för, vår egen och andra personligheters frihet!

När människorna sålunda slutligen besegra den allmänna moralen och vinna den individuella sedligheten, återstår dock ett stort, gemensamt, etiskt medvetande, jordelifvets allvarligaste medvetande: den lagbundna nödvändighetens.

»Allt som sker, sker med nödvändighet; gör därför allt, hvad du kan och lid sedan allt, hvad du måste» — detta Schopenhauers budord är det första på den nya religionens stentaflor.

Intet kunde varit annorlunda och intet kan utplånas. Verkan af mina handlingar, sådana de framgå ur min karakter, blir mitt öde. Allt i mitt väsen och allt i mitt verk binder mig oupplösligt till lifvets allhet, de stora, okända djupen, ur hvilka jag stiger som en våg och i hvilka jag svinner som den. Men under denna vågs stigning är det dess egen rörelse, dess egen form, som gör den till hvad den är. Min mänskliga själfhärlighet kan göra mig gudomlig under den blink af evigheten, i hvilken jag är en af de böljor som utgöra hafvet, hafvet, som är större och starkare än böljorna.

1898.

Rättelser.

Sid. 27 rad 11 nedifrån står: behärska öfver — läs: äfven
Sid. 63 rad 14 står: detta är denna — läs: den

Förra delens innehåll.

I. Kvinnorna.

Reaktionen mot kvinnofrågan 3
Konventionell kvinnlighet 20
Kvinnlig sedlighet 37
Torpedo under arken 58
Framtidens kvinna 72

II. Lifsbehof.

Kulturodling 81
Stillhet 117
Skönhet 129

III. Individualitet.

Själfhäfdelse och själfoffrande 155
Mod 195
Ibsens individualism 202
Personlighetens frihet 214

I/II 3w
01618

1001842892